

Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij
Feljegyzések az egérlyukból

Fordította: Makai Imre

I. Az egérlyuk

1

Beteg ember vagyok... Rosszindulatú ember vagyok. Egy cseppet se vagyok rokonszenves. Azt hiszem, fáj a májam. Egyébként egy mákszemnyit sem értek a betegségemhez, és azt se tudom biztosan, mim fáj. Nem gyógyíttatom, sosem is gyógyíttattam magam, noha tiszteltem az orvostudományt, és becsülöm az orvosokat. Ráadásul még végtelenül babonás is vagyok; legalábbis annyira, hogy tiszteljem az orvostudományt. (Eléggé művelt volnék ahhoz, hogy ne legyek babonás, de mégis babonás vagyok.) Én, kérem, rosszindulatból nem akarom gyógyíttatni magam. Ezt bizonyára nem tetszenek érteni. De én bezzeg értem. Természetesen nem tudom megmagyarázni önöknek, hogy ebben az esetben kinek az orra alá török borsot rosszindulattal; nagyon jól tudom, hogy az orvosokkal semmiképp sem babrálhatok ki azáltal, hogy nem gyógyíttatom magam velük, én tudom a legjobban, hogy ezzel csakis magamnak ártok, senki másnak. Így hát, ha nem gyógyíttatom magam, csakis öncélú rosszindulatból teszem. Ha fáj az a máj, hát csak fájjon még jobban!

Már régóta élek így - idestova húsz esztendeje. Most negyvenéves vagyok. Azelőtt hivatalban szolgáltam, de most már nem. Rosszindulatú hivatalnok voltam, goromba voltam, és ebben gyönyörűségemet leltem. Mivel baksist nem fogadtam el, hát legalább ezzel kárpótolnom kellett magamat. (Sületlen szellemesség, de nem húzom ki. Miközben írtam, azt hittem, nagyon szellemesnek hat; de most, amikor magam is látom, hogy csak undokul hencegni akartam - csak azért se húzom ki!) Valahányszor kérelmezők jöttek az asztalomhoz felvilágosításért - rájuk csikorgattam a fogam, és kimondhatatlan gyönyörűséget éreztem, amikor sikerült valamelyiküket elkészerítenem. Majdnem mindig sikerült. Többnyire félnék népség volt az efféle; no persze - kérelmezők. A nyeglék közül különösen egy katonatisztet utáltam. Sehogy sem akarta beadni a derekát, és undorítóan csörtette a kardját. Másfél évig hadakoztunk egymással a miatt a kard miatt. Végül én győztem. Abba hagyta a csörömpölést. Egyébként ez még fiatal koromban történt. Hanem tudják, uraim, mi volt az én rosszindulatom csúcspontja? Hát épp az volt a móka az egészben, abban rejlett a legnagyobb galádság, hogy állandóan, még a legegésebb kitéréseim pillanatában is szégyenkezve be kellett ismernem magamban, hogy nem is vagyok rosszindulatú, sőt még csak mérges természetű sem, és hogy csak verebeket riasztgatok, azzal szórakozom. Tajtékzik a szám, de ha odahoznak holmi kis bábut, adnak egy kis cukros teát, mindjárt lecsillapodok. Még meg is hatódom, bár később biztosan magamra is csikorgatom a fogam, és a szégyentől álmatlanságban szenvedek néhány hónapig. Ilyen a természetem.

Az imént is csak ráfogtam magamra, hogy rosszindulatú hivatalnok voltam. Rosszindulatból rágalmaztam meg magam. Pusztán kedvtelésből bolondoztam a kérelmezőkkel is, a tiszttel is, de voltaképpen sose tudtam rosszindulatú lenni. Állandóan tudatában voltam, hogy sok-sok, azzal éppen ellentétes elem él bennem. Éreztem, hogy csak úgy nyüzsögnek bennem ezek az ellentétes elemek. Tudtam, hogy egész életemen át nyüzsögtek bennem, és kikíváncsoltak belőlem, de én nem engedtem, nem engedtem, csak azért sem engedtem ki őket magamból. Annyira gyötörtek, hogy szinte szégyelltem; valósággal görcsökben vonaglottam, és a végén már torkig voltam velük, torkig! Nem találják, uraim, hogy én most szánok-bánok itt valamit önök előtt, hogy bocsánatot kérek valamiért?... Biztos vagyok benne, hogy így találják... Egyébként is biztosítom önöket, hogy nekem teljesen mindegy az is, ha így gondolják...

Én nem csak rosszindulatú nem tudtam lenni, de semmi egyéb sem: se rossz, se jó, se aljas, se becsületes, se hős, se féreg. Most pedig itt tespedek a zugomban, és azzal a teljesen meddő, rosszmájú vigasszal hergelem magam, hogy okos emberből nem is lehet komolyan semmi, csakis az ostobákból lehet valami. Igen, kérem, okos embernek a tizenkilencedik században mindenekelőtt gyenge akarató lénynek kell lennie, ez erkölcsi kötelessége: az erős akarató, cselekvő embernek pedig mindenekelőtt korlátoltnak kell lennie. Ez a meggyőződésem negyvenesztendő. Én most negyvenéves vagyok, negyven év pedig - egész élet! Ez már valósággal aggastyánkor! Negyven éven túl élni illetlenség, alávalóság, erkölcstelenség! Feleljenek őszintén: ki él negyvenen túl becsületesen? Megmondom, kik élnek: az ostobák meg a gazemberek. Ezt én szemébe mondom minden öregnek, azoknak a tiszteletre méltó aggastyánoknak, azoknak az ezüstös hajú, jó illatú aggastyánoknak - mindnek! Az egész világnak a szemébe mondom! Nekem jogom van így beszélni, mert magam is elélek hatvan esztendeig. Hetven esztendeig elélek! Nyolcvan esztendeig elélek!... Álljunk csak meg! Hadd fújom ki magam...

Bizonyára azt hiszik, uraim, hogy meg akarom nevetetni önöket! Tévednek! Én korántsem olyan mókás kedvű ember vagyok, amilyennek látszom vagy esetleg látszhatom; egyébként ha önöket már bosszantja ez a sok fecsegés (én érzem is, hogy bosszantja), és eszükbe jut megkérdezni: tulajdonképpen kicsoda maga? - akkor azt felelem: egy törvényszéki ülnök. Azért szolgáltam, hogy legyen mit ennem (igazán csakis ezért), és amikor tavaly egy távoli rokonom hatezer rubelt hagyott rám a végrendeletében, azon nyomban nyugdíjba mentem, és megtelepedtem itt, ebben a zugban. Azelőtt is ebben a zugolyban laktam, de most megtelepedtem ebben a zugolyban. Szobám hitvány, pocsék, a város szélén. Szolgálóm a butaságtól folyton mérges falusi öregasszony, akinek ráadásul mindig rossz szaga van. Azt mondják, hogy a pétervári éghajlat árt nekem, meg hogy az én lapos erszényemhez képest túl sokba kerül a megélhetés Pétervárott. Ezt mind tudom, jobban tudom azoknál a tapasztalt és módfelett bölcs tanácsadóknál, jóakaróknál. De mégis Pétervárott maradok. Nem költözöm el Pétervárról! Mégpedig azért nem költözöm el... Eh! Hiszen teljesen mindegy, hogy elköltözöm-e vagy sem!

Egyébként pedig - miről beszélhet egy rendes ember a legnagyobb élvezettel?

A felelet: saját magáról.

Így hát én magamról fogok beszélni.

2

Akár óhajtják hallani, uraim, akár nem óhajtják, most szeretném elmondani, miért nem tudtam én még féreg se lenni. Ünnepelesen kijelentem, hogy sokszor akartam féreg lenni. De még erre se találtattam méltónak. Esküszöm, uraim, hogy a tudat túltengése - betegség, igazi, hamisítatlan betegség. Az ember mindennapi életéhez bőven elég lenne az átlagos emberi tudat, tehát a fele, a negyede is annak az adagnak, amely a mi szerencsétlen tizenkilencedik századunk fejlett emberének osztályrészül jut, kivált, ha ráadásul még az a végzetes csapás is sújtja, hogy Pétervárott, a földkerekség legelvontabb és legkiagyaltabb városában kell laknia. (Vannak kiagyalt és nem kiagyalt városok.) Teljesen elég lenne például annyi tudat, amellyel az úgynevezett természetes emberek és a cselekvő emberek élnek. Fogadni mernék, azt hiszik: ezt mind pöffeszkedésből írom, hogy szellemeskedjek a cselekvő emberek rovására, és ugyancsak pöffeszkedésből, rossz modorból csörtetem a kardomat, akár az a tiszt. De hát ki hivalkodhat a betegségével, uraim, ki hencegphet azokkal?

Egyébként mit is beszélek? Hisz ezt mindenki megteszi; igenis kérkednek a betegségükkel, én pedig talán a legjobban. Ne vitatkozzunk; ellenvetésem ügyetlen volt. De mégis szentül hiszem, hogy nemcsak a nagyon fejlett tudat, hanem bármilyen tudat is betegség. Ezt - vallom. De ezt is hagyjuk egy percre! Mondják meg nekem: miért volt az, hogy azokban, igenis, éppen azokban a pillanatokban, amelyekben a leginkább képes lettem volna tudatosítani - ahogy valamikor mondták nálunk - „minden szépnek és fenségesnek” minden finomságát, nem sikerült tudatosítanom semmit, hanem olyan siralmas tetteket követtem el, amilyeneket... nos hát, egyszóval amilyeneket bárki elkövethet, de amelyekre éppen akkor állt rá a kezem, amikor a legjobban tudatában voltam annak, hogy egyáltalán nem volna szabad elkövetnem őket? Minél jobban fogalmat alkottam a jóról és arról a „szépről és fenségesről”, annál mélyebben belesüppedtem a mocsaramba, és annál inkább képes lettem arra, hogy teljesen beleragadjak. De a leglényegesebb vonás abban rejlett, hogy mindez mintha nem véletlenül történt volna velem, hanem mintha ennek így kellett volna történnie. Mintha ez a legnormálisabb állapotom lett volna, és korántsem betegség, nem rontás, úgyhogy végül el is ment a kedvem attól, hogy harcoljak a rontás ellen. Az lett a vége, hogy kis híján elhittem (sőt talán csakugyan el is hittem), hogy talán éppen ez az én normális állapotom. Pedig kezdetben - még a legelején - de sok gyötrelmet szenvedtem el ebben a harcban! Nem hittem, hogy ez másokkal is így van, és ezért egész életemen át úgy őriztem magamban, mint valami titkot. Szégyenkeztem (sőt talán még most is szégyenkezem); odáig jutottam, hogy amikor egy-egy cudar pétervári éjszakán hazamentem zugolyomba, valami rendellenes, alávaló titkos élvezetet éreztem, és még erősebben tudatosítottam magamban, hogy ma megint aljasságot követtem el; hogy amit megtettem, azt már semmiképp se lehet visszacsinálni; és belül, titokban egyre mardostam, kínoztam, gyötörtem magam, amíg a keserűség valami szégyenletes, átkozott élvezetté, végül pedig határozott, igazi gyönyörre nem változott! Igen, gyönyörre, gyönyörre! Ezt állítom! Azért is hoztam szóba, mert mindig szeretném biztosan megtudni, szoktak-e mások ilyen gyönyört érezni. Megmagyarázom: a gyönyört ezúttal lealjasodásomnak túlságosan is éles tudata szerezte - magam is éreztem, hogy eljutottam az utolsó falig; hogy ez förtelmes dolog, de nem lehet másképp; hogy most már nincs kivezető út, már sose leszek más ember; hogy még ha maradna is időm és hitem, hogy valami mássá változzak, bizonyára én magam sem akarnék megváltozni; de ha akarnék, akkor se csinálnék semmit, mert talán valóban nem is volna mivé átváltoznom. A legfontosabb, a legesleglényegesebb pedig az, hogy mindez a fokozott tudat normális alaptörvényei szerint, annak a tehetetlenségnek a következtében megy végbe, amely egyenesen folyik ezekből a törvényekből, úgyhogy itt szó sem lehet átalakulásról, sőt egyáltalán semmit se csinálhat az ember. A fokozott tudat alapján például így alakul a dolog: igazad van, hogy gazember vagy; mintha vigasztalás volna a gazembernek az, hogy már ő maga is érzi, csakugyan gazember. No de elég!... Ej, összehordtam mindenfélét, és mit magyaráztam meg? Mivel lehet itt megmagyarázni a gyönyört? De én mégis megmagyarázom! Én bizony végigviszem a dolgot! Hisz épp ezért vettem a kezembe a tollat!...

Én például borzasztóan hiú vagyok. Képzeldő és sértődős vagyok, mint egy púpos vagy egy törpe, de igazán mondom, voltak olyan pillanataim, amikor bizonyára örültem volna, ha netán pofon ütnek. Komolyan mondom, bizonyára még abban is fel tudtam volna kutatni valami sajátos gyönyört, természetesen a kétségbeesés gyönyörét, de hát éppen a kétségbeesésben rejlenek a legperzselőbb gyönyörök, kivált, ha az ember már túlságosan is tudatában van helyzete kilátástalanságának. Ha pofont kap, akkor éppenséggel majd agyonlapítja az a tudat, hogy szinte ízzé-porrá zúzták. És az a legfontosabb, hogy bárhogyan forgatja is a dolgot, mindenképpen az sül ki, hogy elsősorban ő a hibás mindenben; ami pedig a legbosszantóbb, önhibáján kívül, mondhatnám, a természet törvényei szerint hibás. Nekem az a legfőbb hibám, hogy okosabb vagyok mindazoknál, akik körülvesznek. (Mindig okosabbnak tartottam magam

mindazoknál, akik körülvesznek, és higgyék el, néha még szégyenkeztem is emiatt. Legalábbis egész életemben valahogy másfelé néztem, és sohase tudtam egyenesen az emberek szemébe nézni.) Végül azért vagyok hibás, mert ha volna is bennem nagylelkűség, akkor csak még jobban gyötrődnék attól a tudattól, hogy ez teljesen céltalan. Hiszen bizonyára semmit se tudnék kezdeni a nagylelkűséggel: megbocsátani se tudnék, mert hátha éppen a természet törvényei szerint ütött meg az a sértő fél, a természet törvényeinek pedig nem lehet megbocsátani; felejteni se tudnék, mert bármennyire is természeti törvény ez, azért mégiscsak bántó. Végül, még ha egyáltalán nem akarnék is nagylelkű lenni, hanem ellenkezőleg, szeretnék bosszút állni a sértőn, akkor se tudnék bosszút állni senkin semmivel, mert bizonyára nem merném rászanni magam még akkor se, ha megtehetném. Hogy miért nem szánám rá magam? Erről külön szeretnék egy-két szót szólni.

3

Mert például hogyan csinálják azok, akik bosszút akarnak állni magukért, és általában meg tudják védeni magukat? Ha azokat eltölti - tegyük fel - a bosszú érzése, akkor arra az időre egész lényükben semmi egyéb sem marad azon az érzésen kívül. Egy-egy ilyen úr úgy tör célja felé, mint a nekibőszült, öklelő bika, és legfeljebb csak a fal állítja meg. (Mellesleg: az ilyen urak, vagyis a természetes és cselekvő emberek, a fal előtt őszintén torpannak meg. Számukra a fal nem kibúvó, mint nekünk, gondolkodó, tehát semmit sem cselekvő embereknek; nem ürügy arra, hogy feleütről visszaforduljanak, nem olyan ürügy, amelyben a magunkféle rendszerint maga se hisz, de amelynek mindig nagyon örül. Nem, ők teljesen őszintén torpannak meg. Az ő szemükben valami megnyugtató, erkölcsileg feloldó, végleges, sőt talán misztikus jelentősége is van a falnak... De a falról majd később.) Nos, kérem, hát az ilyen természetes embert tartom én az igazi, normális embernek, olyannak, amilyenek maga a gyengéd édesanya, a természet akarta látni, amikor nagy szeretettel a világra hozta. Én annyira irigylem az ilyen embert, hogy belesárgulok. Buta, ezen nem vitázom önökkel, de ki tudja: hátha a normális embernek éppenséggel butának kell lennie?! Hátha ez még nagyon szép is! Annál is inkább biztos vagyok ebben a - hogy úgy mondjam - sejtésemben, mert ha például a normális ember ellentétét, vagyis a rendkívül fejlett tudattal rendelkező embert vesszük, aki persze nem a természet öléből, hanem lombikból került ki (ez már majdnem miszticizmus, uraim, de én éppen ezt gyanítom), akkor az a lombikember néha annyira megszeppen ellentéte előtt, hogy fejlett tudata ellenére is önként hajlandó egérnek tartani magát és nem embernek. Igaz ugyan, hogy ez rendkívül fejlett tudatú egér, de mégiscsak egér, vele szemben pedig ember áll, következésképpen... és így tovább. És az a leglényegesebb, hogy saját magától tartja egérnek magát; senki sem kéri rá; ez pedig fontos mozzanat. Lássuk most ezt az egeret - működésben. Tételezzük fel például, hogy ő is meg van sértve (majdnem mindig meg van sértve), és ő is bosszút akar állni. Talán még több harag gyülemlik fel benne, mint l'homme de la nature et de la vérité típusában. Az a galád, aljas vágy, hogy a sértőnek ugyanolyan rosszul fizessen, talán még galádabbul fészkelődik benne, mint l'homme de la nature et de la vérité fajtájában, mert l'homme de la nature et de la vérité vele született ostobasága folytán egész egyszerűen igazságtalannak tartja a bosszúállást; az egér pedig éppen rendkívül fejlett tudatánál fogva tagadja annak igazságosságát. Végül sor kerülne a tette, a bosszúállás aktusára. A szerencsétlen egérnek egy eredeti galádságon kívül kérdések és kétségek formájában már olyan sok más galádságot sikerült felhalmoznia maga körül, egy kérdéshez olyan sok megoldatlan kérdést hord oda, hogy óhatatlanul valami végzetes zagyvalék gyűlik köréje, valami bűdös mocsok; ez a saját kétségeiből, izgalmaiból és végül azokból a köpésekből áll, amelye-

ket a természetes, cselekvő emberek zúdítanak rá, amint bírák, diktátorok alakjában diadalmasan körülállják, és úgy hahotáznak rajta, ahogy csak azon az egészséges torkukon kifér. Magától értetődik, nem marad más, mint az, hogy kicsiny lábával legyintsen mindenre, és azzal a mesterkélt megvetéssel mosolyogva, melyben maga sem hisz, szégyenkezve visszaurranjon a lyukába. És a mi megbántott, megvert, kinevetett egerünk abban az undok, bűdös lyukban apránként nyakig belemerül a hideg, epés és - ami a legfontosabb - örökké tartó haragba. Negyven éven át egyfolytában fog emlékezni sérelmére, a legapróbb és a legszégyenletesebb részletekig, sőt mindannyiszor még szégyenletesebb részletekkel toldja meg, és tulajdon képzeletével kajánul bosszantja, ingerli önmagát, s maga is szégyelli képzeletének szüleményeit, de mégis mindent előkotor emlékezetéből, mindent végigbolház, képtelen históriákat kohol a maga rovására azzal az ürüggyel, hogy azok is megeshettek volna, és nem bocsát meg semmit. Talán még bosszút is áll, de valahogy rendszertelenül, kicsinyesen, suttyomban, inkognitó; nem hisz sem abban, hogy joga van bosszút állni, sem pedig a bosszúállás sikerében, és előre tudja, hogy ő maga százszorta jobban szenved majd minden bosszúkísérlettől, mint az, akin bosszút akar állni, sőt annak talán meg se kottyán. A halálos ágyán megint csak emlékezetébe idéz mindent - az egész idő alatt felgyülemlett kamatokkal együtt... De éppen ebben az undorító, hideg félkétségbeesésben, félhitben, abban, hogy bánatában negyven esztendőre tudatosan, elevenen beletemetkezik abba az egerlyukba, éppen helyzetének erőszakkal megteremtett, de javarészt mégis ingatag kilátástalanságában, a visszafojtott, kielégítetlen vágyaknak ebben a mérges párájában, a tétovázásoknak, az örök időkre szánt döntéseknek és a nyomban, egy pillanat múlva bekövetkező megbánásoknak ebben a lázában rejlik annak a különös gyönyörnek sava-borsa, amelyről beszéltem. Ez annyira kifinomult gyönyör, néha annyira kívül esik a tudaton, hogy csak egy kicsit is korlátolt vagy csupán erős idegzetű embereknek a legcsekélyebb fogalmuk sincs róla, „és talán még azoknak nincs fogalmuk róla - teszik hozzá önök széles mosollyal -, akik sohasem kaptak pofont”; ilyen módon udvariasan arra céloznak, hogy én már bizonyára kaptam pofont, és ezért úgy beszélek, mint egy szakértő. Fogadni mernék, hogy ezt gondolják. De nyugodjanak meg, uraim, én sose kaptam pofont; bár nekem teljesen mindegy, hogyan vélekednek erről. Hátha éppen én sajnálom, hogy életemben olyan kevés pofont adtam. De elég, egy szót se többet erről az önök számára rendkívül érdekes témáról.

Most nyugodtan áttérek az erős idegzetű emberekre, akiknek fogalmuk sincs a gyönyörök bizonyos kifinomultságáról. Ezek az urak, bár bizonyos esetekben teli torokból bömbölnek, akár a bika, és bár ez bizonyára igen nagy megbecsülést szerez nekik - a lehetetlenség előtt, ahogy már mondtam, mindjárt megjuhászodnak. A lehetetlenség tehát kőfal. Milyen kőfal? Magától értetődik: természeti törvények, természettudományos következtetések, matematika. Ha például bebizonyítják, hogy a majomtól származol, akkor nincs mit ráncolnod a homlokodat, akkor fogadd el úgy, ahogy van. Ha egyszer bebizonyítják, hogy lényegében egyetlen csepp zsírod szükségképpen drágább neked, mint százezer hozzád hasonló ember, és hogy ennek folytán végül is feloldódnak az úgynevezett erények és kötelességek meg egyéb lázálmok és előítéletek, akkor fogadd el úgy, ahogy van, nincs mit tenni, mert ez kétszer kettő: matematika. Próbáld csak cáfolni.

„Már engedelmet - kiabálnak önökre -, a kétszer kettő négy ellen nem lehet lázongani! A természet nem törődik veletek, annak semmi köze sincs a ti vágyaitokhoz meg ahhoz, hogy tetszenek-e nektek a törvényei, vagy nem tetszenek. Kötelességetek elfogadni olyannak, amilyen, tehát el kell fogadnotok minden eredményét is. A fal tehát - fal... és így tovább, és így tovább.” Uramistenem! De hát mi közöm nekem a természet törvényeihez meg a számtanhoz, amikor nekem valahogy nem tetszenek ezek a törvények, és nem tetszik a kétszer kettő négy sem! Én természetesen nem töröm át a falat a homlokkal, ha valóban nincs erőm

ahhoz, hogy áttörjem, de nem is békülök ki vele csak azért, mert kőfal áll előttem, és mert nekem nincs elég erőm.

Mintha az ilyen kőfal valóban megnyugtató szolgálna, valóban rejlene benne valami békéltető szó, pusztán azért, mert kétszer kettő négy. Ó, ostobaságok ostobasága! Mennyivel jobb mindent megérteni, mindent tudatosan nézni, minden lehetetlenséget és kőfalat; nem békülni ki egyetlenegy lehetetlenséggel és kőfallyal sem, ha az ember utál kibékülni velük; a legelkerülhetetlenebb logikai kombinációk útján eljutni a legvisszataszítóbb következtetésekhez arról az örök témáról, hogy valamiképp talán még a kőfal létezésében is te magad vagy a hibás, noha megint csak egészen nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem te tehetsz róla, és ennek következtében fogadat némán, tehetetlenül csikorgatva, kéjesen megdermedhetsz a teljes ernyedtségben, azon tűnődve, hogy - mint kiderül - még dühöngeni sincsen kire; hogy nem akad, és talán soha sem is fog akadni arra való alany; hogy itt minden csupa csalás, szemfényvesztés, hókuszpókusz? hogy itt minden merő zagyvaság, itt nem lehet tudni, ki kicsoda, mi micsoda, és hogy mindeme szemfényvesztések meg rejtélyek ellenére is fáj valami, mégpedig minél több a rejtély, annál jobban fáj!

4

„Hahaha! Hisz ezek után maga még a fogfájásban is gyönyört talál!” - kiáltják önök nevetve.

- Hát hogyne! A fogfájásban is van gyönyör - felelem én. - Nekem egy egész hónapon át fáj a fogam; én tudom, hogy van ilyen. Csakhogy fogfájáskor nem némán dühöng az ember, hanem nyög; ám ezek a nyögések nem belülről fakadnak, ezek kaján nyögések; de épp a kajánságban rejlik az egész fortély. Éppen az ilyen nyögésekben nyilvánul meg a szenvedő gyönyöre; ha ugyanis nem telne bennük gyönyörúsége, akkor nem is nyögne. Ez jó példa, uraim, úgyhogy részletesebben kifejtem. Ezekben a nyögésekben először is az ember fájdalmának a tudatunk szempontjából egészen megalázó céltalansága fejeződik ki, vagyis az a természeti törvényszerűség, amelyre persze köpsz, de amelytől mégis szenvedsz, az viszont nem szenved. Kifejeződik az a tudat, hogy ellenséged nincs, csak fájdalmad van; az a tudat, hogy minden elképzelhető Wagenheimek ellenére teljesen a fogaid rabja vagy; hogy ha valaki úgy akarja, megszűnik a fájás, de ha nem akarja, akkor még három hónapig is fájhat a fogad; és végül hogyha még mindig nem törődöl bele, és dacosan tiltakozol, akkor saját vigasztalásodra nem marad egyéb, csupán az, hogy megkorbácsolod önmagad, vagy mentől fájóbban döngesd öklöddel a falat - semmi egyéb a világon! Nos, hát ezekből az elevenbe vágó sértésekből, ezekből a gúnyos megjegyzésekből - nem tudni, kiéből - ered végül az a gyönyör, amely néha a legnagyobb kéjig fokozódik. Kérem önöket, uraim, figyeljék meg egyszer jól a fogfájásban szenvedő tizenkilencedik századi művelt ember nyögését, betegségének körülbelül a második vagy harmadik napján, amikor már nem úgy nyög, ahogy az első napon nyögött, vagyis nem pusztán azért, mert fáj a foga; nem úgy, ahogy egy faragatlan paraszt, hanem úgy, ahogy egy olyan ember nyög, akit megcsapott a fejlődés, az európai civilizáció szele, aki - miként manapság mondani szokták - „elszakadt a talajtól és a népi alapoktól”. Nyögése valahogy egyre utálatosabb, közönségesebb, komiszabb lesz, és egész napokon, éjszakákon át tart. Holott ő maga is tudja, hogy nyögésével egyáltalán nem segít magán; mindenkinél jobban tudja, hogy csak fölöslegesen macerálja és kínozza magát is, másokat is; tudja, hogy már az a közösség is, amely előtt annyira buzgólkodik, már a családja is megutálta hallgatni, nem hisznek neki egy mákszemnyit se, és magukban jól tudják, hogy tudna ő egyszerűbben is nyögni, minden cikornya és kacskaringó nélkül, és hogy csak komizásból, kajánságból

alakoskodik. No de éppen ebben a szégyenletes tudatban rejlik a legnagyobb kék. „Nem hagylak békében benneteket, marcangolom a szíveteket, senkit sem engedek aludni a házban!! Hát igen! Ne aludjatok, érezzétek minden pillanatban, hogy nekem fáj a fogam. Én most már nem hős vagyok előttetek, aminek azelőtt akartam látszani, hanem egyszerűen aljas fickó, semmirekellő fráter. Mit bánom én! Nagyon örülök, hogy végre kiismertetek. Utáljátok hallgatni ezt a pocsek nyögésemet? Hát csak utáljátok! Majd kanyarítok én nektek még ennél cudarabb cikornyát is mindjárt...” Még most sem értik, uraim? Úgy látszik, fejlettebb, mélyebb tudat kell ahhoz, hogy e kék minden finomságát megértsék! Nevetnek? Nagyon örülök, kérem. Az én tréfáim persze suták, dökögősek, zavarosak, és önbizalomhiányáról árulkodnak. Ennek az az oka, hogy én nem becsülöm magamat. De hát becsülheti magát valamelyest is egy fejlett tudattal rendelkező ember?

5

Nos, csakugyan: hát becsülheti magát valamelyest is egy olyan ember, aki még tulajdon megalázásának érzésében is megpróbál gyönyört keresni? Most nem holmi émelygős bűnbánatról beszélek. Általában mindig utáltam azt mondani: „Bocsásson meg, papa, többé nem teszem” - de nem azért, mert nem lettem volna képes rá, hanem ellenkezőleg, talán éppen azért, mert túlságosan is képes voltam rá; de még mennyire! És hányszor kerültem ilyen helyzetbe, amikor még álmomban se követhettem el semmit. Ez aztán mindennél galádbb volt. Olyankor megint csak elérezkenyedtem, szívem mélyéből szántam-bántam vétkemet, könnyeket hullattam, és természetesen becsaptam önmagamat, holott egyáltalán nem is alakoskodtam. Úgy látszik, a szívem magától ocsmánykodott. Ilyenkor még a természeti törvényeket sem lehetett vádolni, noha a természet törvényei mégiscsak állandóan és mindennél jobban bántottak. Förtelmes minderre visszaemlékezni, és hát akkor is förtelmes volt. Hisz egy pillanat múlva már dühösen azt gondoltam, hogy hazugság, hazugság, visszataszító, erőltetett hazugság az egész, vagyis mindezek az elérezkenyedések, szánombánomok, ezek az újjászületésre tett fogadalmak. Azt kérdezitek: hát miért gyötörtem, marcangoltam annyira magam? A felelet: azért, mert túlságosan unalmas lett volna ölbe tett kézzel ülni; ezért kaptam rá ilyen különcségekre. Igazán így van! Figyeljék csak meg jobban magukat, uraim, akkor majd megértik, hogy ez így van! Magam találtam ki kalandokat, egy egész életet költöttem magamnak, hogy valamiképp eléldégéljek. Hányszor előfordult, például, hogy megsértődtem csak úgy, minden ok nélkül; előfordult: magam is tudtam, hogy minden ok nélkül sértődtem meg, csak szerepet játszottam, de aztán annyira belelovaltam magam, hogy a végén csakugyan megsértődtem. Én valahogy egész életemen át vágyódtam arra, hogy ilyen tréfákat csináljak, úgyhogy a végén már nem tudtam uralkodni magamon. Megesett, hogy erőnek erejével szerelmes akartam lenni - kétszer is. Merem állítani, uraim, nagyon szenvedtem. A lelkem mélyén nem hittem el, hogy szenvedek, folyton ott motoszkált bennem a gúny, de mégis szenvedtem, mégpedig igazán, hamisítatlanul; féltékenykedtem, egészen kikeltem magamból... És ez mind az unalomtól volt, uraim, az unalomtól; fojtogatott a tehetetlenség. Mert a tudat közvetlen, törvényes gyümölcse a tehetetlenség, vagyis a tudatos ölbe tett kézzel ülés. Ezt már előbb is említettem. Ismétlem, nyomatékosan ismétlem: minden természetes és cselekvő ember éppen azért cselekvő, mert buta és korlátolt. Hogyan magyarázzuk ezt? Ilyenformán: korlátoltságuk következtében a legközvetlenebb, a másodlagos okokat elsődlegesnek tartják, ily módon másoknál hamarabb és könnyebben meggyőződnek arról, hogy vitathatatlan alapot találtak cselekvésükhöz, s ebben meg is nyugszanak; és ez a legfontosabb. Hiszen ahhoz, hogy hozzáfogjunk a cselekvéshez, előzőleg teljesen nyugodtnak

kell lennünk, és semmi kétségünknek sem szabad maradnia. De hogyan nyugtassam meg magamat például én? Hol vannak az én elsődleges okaim, amelyekre támaszkodhatok? Hol vannak az alapok? Honnan vegyem én azokat? Én állandóan gyakorlom magam a gondolkodásban, következésképpen nálam minden elsődleges ok nyomban maga után von egy másik, még elsődlegesebb okot, és ez így megy a végtelenségig. Mert hisz éppen ez a lényege minden tudatnak és gondolkodásnak. Ez tehát megint csak természeti törvény. Tehát mi a végeredmény? Ugyanaz. Emlékezzenek csak vissza arra, hogy mit mondtam a bosszúállásról. (Bizonyára nem figyeltek eléggé.) Azt mondtam: az ember azért áll bosszút, mert igazságosnak találja. Tehát megtalálta az elsődleges okot, az alapot, vagyis az igazságosságot. Következésképp minden tekintetben megnyugodott, úgyhogy nyugodtan és sikeresen áll bosszút, mivel biztos abban, hogy becsületes és igazságos dolgot cselekszik. Én azonban nem látok itt igazságosságot, erényt sem találok semmilyen, következésképpen ha bosszút állok, csak rosszindulatból teszem. A rosszindulat persze mindent leküzdhetne, minden kétséget, úgyhogy teljes sikerrel szolgálhatna elsődleges ok gyanánt, éppen azért, mert - nem ok. De mit tegyek, ha bennem még rosszindulat sincs (hisz épp ezzel kezdtem). Az én dühöm - megint csak ezeknek az átkozott törvényeknek következtében - vegyelemezhető. Csak nézem: dühöm tárgya légneművé válik, az észokok elpárolognak, a vétkest nem találom sehol, a sértés immár nem sértés, hanem fátum, olyasmi, akár a fogfájás, amelyről nem tehet senki, következésképpen megint csak ugyanaz a megoldás marad: minél fájóbban döngötni a falat. Aztán legyint az ember, mert nem találja meg az elsődleges okot. De próbáljon csak vaktában, minden megfontolás nélkül, elsődleges ok nélkül engedni érzéseinek sodrásának, dobja csak félre a tudatot legalább egy kis időre, gyűlöljön vagy szeressen csupán azért, hogy ne üljön ölbe tett kézzel! Legkésőbb harmadnap már megveti önmagát azért, hogy tudatosan becsapta önmagát. Az eredmény: szappanbuborék és tehetetlenség. Ó, uraim, én bizonyára csakis azért tartom magam okos embernek, mert egész életemen át nem tudtam sem elkezdni, sem befejezni semmit. Jó, jó - ártalmatlan, bosszantó fecsegő vagyok, mint amilyenek mindannyian vagyunk. De mit tegyek, ha minden okos ember közvetlen és egyetlen rendeltetése a fecsegés, vagyis az, hogy tudatosan üres szalmát csépeljen?

6

Ó, ha csak lustaságból nem csinálnék semmit! Uramistenem, mennyire tisztelném én akkor magamat. Éppen azért tisztelném, mert legalább arra lennék képes, hogy lustaság legyen bennem, legalább egy határozott tulajdonságom lenne, amelyben biztos lehetnék. Kérdés: ki vagyok én? Felelet: lajhár. De hiszen ezt kellemes lenne hallani magamról. Tehát: határozottan minősítettek valamilyennek, tehát van mit mondani rólam. „Lajhár!” - hisz ez rang és kinevezés, ez karrier, kérem! Tréfán kívül - ez így van. Én akkor joggal a legelőkelőbb klub tagja lennék, és csakis azzal foglalkoznék, hogy szüntelenül tiszteljem-becsüljem magam. Ismertem egy urat, aki egész életén át büszke volt arra, hogy ért a bordóihoz. Ő ezt pozitív tulajdonságának tartotta, és mindig igen magabiztos volt. Nem csupán nyugodt, hanem diadalmas lelkiismerettel halt meg - és tökéletesen igaza volt. Én pedig akkor ilyen karriert kívánnék: lajhár lennék és nagyevő, de nem akármilyen, hanem olyan, aki fogékony minden szép és fenséges iránt. Hogy tetszik ez önöknek? Nekem már régóta motoszkál az agyamban. Az a „szép és fenséges” nagyon megnyomta már a tarkómat az én negyven esztendőm alatt: de persze ez alatt az én negyven esztendőm alatt - mert egyébként, ó, egyébként minden másképp lenne! Mindjárt keresnék egy megfelelő tevékenységet, például: innék minden szép és fenséges egészségére. Megragadnék minden alkalmat, hogy előbb könnyet hullajtsak serle-

gembe, aztán pedig minden szépet és fenségést felköszöntve - felhajtsam. Akkor én széppé és fenségessé változtatnék mindent a világon; még a kétségtelenül, fertelmesen pocskák kacatokban is felkutatnám a szépet és fenségést. Úgy csurogna a szememből a könny, akár a víz a szivacsból. Egy festő például ugyanolyan képet festene, mint Ge. Én azon nyomban innék annak a festőnek az egészségére, aki ugyanolyan képet festene, mint Ge, mert szeretnék minden szépet és fenségést. Egy szerző írna valamit „kinek hogy tetszik”; én rögtön innék a „kinek hogy tetszik”-re, mert szeretnék minden „szépet és fenségést”. Megkövetelném, hogy ezért tiszteljenek, és üldözném azt, aki nem adná meg nekem a tiszteletet. Nyugodtan élnék, és diadalmasan halnék meg - mert hiszen ez gyönyörű, sőt a gyönyörűnél is gyönyörűbb lenne! És olyan pocakot, olyan dupla tokát eresztenék, olyan rezes orra tennék szert, hogy mindenki azt mondaná, ha rám nézne: „Ez aztán plusz. Ez aztán igazi pozitívum!” Márpedig - akárki akármit mond, uraim, a mi negatív századunkban fölöttébb kellemes ilyen véleményeket hallani!

7

De ezek mind csak aranszínű ábrándok. Ó, mondják meg, ki jelentette ki először, ki nyilvánította ki először, hogy az ember csak azért követ el aljasságokat, mert nem ismeri igazi érdekeit; hogyha felnyitjuk a szemét, felvilágosítjuk, és látja, mik az igazi, normális érdekei, akkor rögtön abba hagyja azokat az aljasságokat, rögtön jó és nemes lelkű lesz, mert a felvilágosítás után tisztában lévén igazi érdekeivel, éppen a jóban látná tulajdon érdekeit, márpedig köztudomású, hogy tudatosan senki sem cselekedhet tulajdon érdekei ellen, tehát - hogy úgy mondjam - szükségképpen jót cselekedne! Ó, az a csecsemő! Az a tiszta lelkű, ártatlan gyermek! Hát először is: e néhány évezred alatt mikor fordult elő, hogy az ember csakis tulajdon érdekei szerint cselekedjék? Mit kezdünk azzal a sok millió ténnyel, amelyek arról tanúskodnak, hogy az emberek tudatosan, vagyis igazi érdekeikkel teljesen tisztában lévén, félretolták őket, és vaktában, találmásra más útra rohantak, bár senki sem kényszerítette őket arra, hanem csak éppen nem kellett nekik a kijelölt út, és jóformán a sötétben makacsul, önfejűen, más, nehéz, ostoba utat próbáltak törni. Ez a makacsság, ez az önfejűség nyilván csakugyan előbbre való volt nekik minden előnyénél... Előny! Mi is az előny? Hát ki vállalja, hogy egészen pontosan megállapítsa, miben áll az ember előnye? Hátha előfordult, hogy az emberi előny néha éppen abban áll, vagy szükségképpen abban kell állnia, hogy bizonyos cselekedetekben rosszat kívánjon magának, nem pedig előnyöset! Márpedig, ha ez így van, ha előfordulhat ilyen eset, akkor minden szabály csődöt mond. Mit gondolnak, előfordul ilyen eset? Önök nevetnek; ám nevéssenek, uraim, csak feleljenek: a lehető legpontosabban vették számba az emberi előnyöket? Nem akadnak-e olyanok, amelyek nem értek és nem is férhetnek bele semmilyen osztályozásba sem? Hisz önök, uraim - tudomásom szerint -, statisztikai adatok, tudományos, közgazdaságtani képletek alapján, a középarányost véve, állították össze az emberi előnyök lajstromát. Hiszen önök szerint ezek az előnyök - a jólét, a gazdaság, a szabadság, a nyugalom; úgyhogy az olyan ember, aki például nyilvánvalóan, tudatosan az ellen az egész lajstrom ellen cselekszik, az az önök véleménye és természetesen az én véleményem szerint is zavaros fejű vagy éppenséggel teljesen örült, igaz? De egyvalami mégis meglepő: mi az oka annak, hogy mindezek a statisztikusok és bölcsek, az emberi nemnek mindezek a jóakarói, valahányszor kiszámítják az emberi előnyöket, egy előnyt mindig kifelejtnek?! Még számításba se veszik a kellő formában, márpedig ettől függ az egész számítás. Pedig nem ártana, ha fognák ezt az előnyt, és ezt is felvennék a leltárba. Ámde épp az a baj, hogy ez a furcsa előny nem tartozik semmilyen kategóriába, és nem fér bele semmi-

lyen leltárba sem. Nekem például van egy barátom... Különben önöknek is barátjuk, uraim! És kinek, ugyan kinek nem barátja?! Ez az úr, mielőtt munkához lát, mindig kifejti önöknek - mégpedig világosan és fennköltén -, hogyan kell cselekednie a józan ész és az igazság törvényei szerint. Sőt szenvedélyesen felajzva beszél önöknek az igazi, az egészséges emberi érdekekről; gúnyosan korholja azokat a rövidlátó ostobákat, akik nincsenek tisztában sem saját előnyeikkel, sem az erény igazi jelentőségével; és - pontosan negyedóra múlva, mindenféle kívülről jövő, hirtelen ok nélkül, csakis valami belső indítékra, amely minden érdekénél erősebb - egészen más figurát kanyarít, vagyis nyilvánvalóan szembeszegül mindazzal, amiről ő maga beszélt: a józan ész törvényeivel is, tulajdon előnyével is, egyszóval mindennel... Elárulom, hogy barátom - gyűjtőfogalom, így hát csupán őt okolni nehéz lenne. Épp az a kérdés: nincs-e valóban olyan valami, ami csaknem mindenkinek drágább a legfontosabb előnyeinel is, vagy (hogy ne rúgjuk fel a logikát) nincs-e egy olyan legelőnyösebb előny (éppen az, amelyet mindig kifelejtenek), amelyről az imént beszéltem, amely fontosabb és előnyösebb minden más előlynél, és amelyért az ember - ha kell - képes szembeszegülni minden törvénnyel, vagyis a józan ésszel, a becsülettel, a nyugalommal, a jóléttel, egyszóval mindezekkel a nagyon szép és hasznos dolgokkal - csupán azért, hogy elérje azt az elsődleges, azt a legelőnyösebb előnyt, amely mindennél drágább neki.

- No de hát az mégiscsak előny - vágnak közbe önök.

Már engedelmet, erre még majd visszatérünk, meg aztán nem is a szójáték a fontos, hanem az, hogy ez az előny éppen azért igen érdekes, mert felborítja minden osztályozásunkat, és állandóan szétzúzza mindazokat a rendszereket, amelyeket az emberi nem jóakarói az emberi nem boldogsága végett felépítettek. Egyszóval mindent összezavar. De mielőtt még nevén nevezném ezt az előnyt, személy szerint kompromittálni akarom magam, ezért vakmerően kijelentem, hogy mindezek a gyönyörű rendszerek, mindezek az elméletek, amelyekkel avégett akarják megmagyarázni az emberiségnek, mik az ő igazi, normális érdekei, hogy okvetlenül ezeknek az érdekeknek az elérésére törekedve, minél hamarább jó és nemes legyen - véleményem szerint egyelőre meddő logisztika! Igen, kérem, logisztika! Mert hiszen azt az elméletet felállítani, hogy az egész emberi nem megújhódik tulajdon előnyeinek rendszerezése révén, véleményem szerint csaknem egyenlő azzal... nos például azzal, hogy Buckle nyomán azt állítjuk: az ember megszeli a civilizációtól, következésképp vérszomja csökken, és kevésbé lesz képes a háborúra. E logika szerint csakugyan ez az eredmény kerekedik ki. De hát az ember annyira rajong a rendszerezésért és az elvont következtetésért, hogy képes szántszándékkal eltorzítani az igazságot, képes behunyni a szemét, befogni a fülét, csak azért, hogy igazolja a saját logikáját. Épp azért választottam ezt a példát, mert nagyon is csattanós példa. Nézzenek csak körül: patakokban ömlik a vér, mégpedig olyan vidáman, akár a pezsgő. Tessék, itt van az egész tizenkilencedik századunk, amelyben Buckle is élt. Itt van Napóleon, a nagy is, a mostani is. Itt van Észak-Amerika - az örök időre szóló egyesülés. És végül itt van az a karikatúra: Schleswig-Holstein... Hát mit szelidített rajtunk a civilizáció? A civilizáció csak az érzetek sokféleségét fejleszti ki az emberben, semmi mást a világon... E sokoldalúság kifejlődése útján pedig odáig jut az ember, hogy gyönyörűségét leli a vérontásban. Sőt ez már meg is történt. Nem vettük még észre, hogy a legrafináltabb vérontók csaknem kivétel nélkül épp a legcivilizáltabb urak voltak, akiknek a nyomukba sem érhetnek az Attilák meg a Szttyenyka Razinok, és ha ezek nem tűnnek szembe olyan élesen, mint Attila meg Szttyenyka Razin, ennek csak az az oka, hogy túlságosan gyakran fordulnak elő, túlságosan hétköznapiak, megszoktuk őket. Úgyhogy ha az ember nem is lett vérszomjasabb a civilizációtól, mindenestre gonoszabbul és galádabbul áhítozik a vérre, mint annak előtte. Azelőtt igazságosnak tartotta a vérontást, és nyugodt lélekkel irtotta ki, akit kellett; most pedig galádságnak tekintjük a vérontást, de mégis üzzük ezt a galádságot, sőt még inkább, mint azelőtt. Melyik az

alávalóbb? - döntsék el önök. Azt mondják, Kleopátra (bocsássanak meg, hogy a római történelemből meríték példát) szeretett aranytüket szúrni rabnőinek a mellébe, és gyönyörűségét lelte sikolyaikban, görcsös vonaglásukban. Azt felelhetik erre, hogy ez viszonylag barbár korszakban történt; hogy viszonylag most is barbár idők járnak, mert (megint csak viszonylagos értelemben) most is szurkálnak tüket; hogy bár az ember megtanult néha világosabban látni, mint azokban a barbár időkben, ezért még korántsem tanult meg úgy cselekedni, ahogy a józan ész és a tudomány diktálja. De önök mégis szentül hiszik, hogy okvetlenül megtanul, ha teljesen leveti néhány régi rossz szokását, és ha a józan ész meg a tudomány egészen újjágyúrja és helyes útra irányítja az emberi természetet. Önök szentül hiszik, akkor az ember majd magától felhagy azzal, hogy önként tévedjen, és hogy úgy mondjam, önkéntelenül is azt akarja, hogy akarata egybevágjon a normális érdekeivel. Sőt: akkor - mondják önök - maga a tudomány világosítja fel az embert (bár ez szerintem túl nagy fényűzés lenne), hogy voltképpen nincs is benne sem akarat, sem szeszély, sőt soha nem is volt, hogy nem több, mint valami zongorabillentyű vagy orgonasíp; és hogy ráadásul a világon vannak még természeti törvények is; úgyhogy bármit cselekszik is, az egyáltalán nem az ő akarata szerint, hanem magamagától, a természet törvényei alapján történik. Következésképpen csak ezeket a természeti törvényeket kell felfedezni, és az ember mindjárt nem fog felelni a cselekedeteiért, és rendkívül könnyű lesz az élete. E törvények alapján matematikai pontossággal ki lehet majd számítani minden emberi cselekedetet - akár a logaritmustáblázatot 108000-ig - és a naptárba be lehet jegyezni; vagy ami még jobb: megjelennek bizonyos jó szándékú kiadványok - olyasfélék, mint a mostani enciklopédiák -, amelyekben mindent olyan pontosan kiszámítanak és feltüntetnek, hogy már nem is lesznek többé a világon sem tettek, sem kalandok.

Akkor - ezt még mindig önök mondják - szintén matematikai pontossággal kiszámított, immár teljesen kész, új gazdasági viszonyok lépnek a régiek helyébe, úgyhogy egy pillanat alatt eltűnik minden elképzelhető kérdés, mégpedig éppen azért, mert minden elképzelhető választ megadhatnánk rájuk. Akkor majd felépül a kristálypalota. Akkor... No, akkor egyszóval fészket rak nálunk a boldogság madara. Persze semmiképp se lehet biztosítani (ezt most már én mondom), hogy akkor például nem lesz nagyon unalmas az élet (mert hát mit is tegyen az ember, ha táblázat szerint már mindent kiszámítottak), de azért mindez rendkívül bölcs dolog lesz. Unalmában persze sok minden furcsaságot kitalál az ember! Hisz az aranytükkal való szurkálgatás is unaloműzés, de hát ez mind semmi. Az a baj (ezt már megint én mondom), hogy - ki tudja - akkor talán még meg is örülnek az aranytüeknek. Mert ostoba az ember, elképesztően ostoba! Azaz egyáltalán nem is ostoba, de annyira hálátlan, hogy keresve sem találod párját. Én például egy cseppet sem csodálkoznék azon, ha az általános bölcsesség jövődöbéli világában se szó, se beszéd, hirtelen felbukkanna egy korántsem nemes, hanem inkább nevetséges, maradi ábrázatú úriember és kezét csípőre téve azt mondaná mindnyájunknak: nos, uraim, hát ne rúgjuk fel, ne törjük porrá ezt az egész bölcsességet csakis azért, hogy menjenek a pokolba ezek a logaritmusok, és hogy mi megint a magunk ostoba akarata szerint élhessünk?! Ez még nem lenne baj, hanem az a bosszantó, hogy okvetlenül követőkre is találna: az ember már csak ilyennek teremtődött. És mindezt csakis abból a jelentéktelen okból teszi, amelyet talán megemlíteni sem érdemes, nevezetesen - az ember, bárki legyen is, mindig és mindenütt úgy szeretett cselekedni, ahogy akart, nem pedig úgy, ahogy a józan ész és az előny parancsolta; akarni pedig akarhat bárki bármit tulajdon érdekei rovására is, sőt néha határozottan kell is akarnia (ez már az én eszmém). A tulajdon önálló, szabad akarata, a tulajdon szeszélye, ha az akár szörnyű is, a tulajdon fantáziája, ha néha az örületig felhevül is - mindez együttvéve az a kifejtett, az a legelőnyösebb előny, amelyet nem lehet besorolni semmilyen rubrikába, és amely miatt minduntalan pokolba repül minden rendszer és elmélet. És honnan vették azok a bölcsék azt, hogy az embernek kell valamiféle normális, valamiféle erényes akarat? Miért képzelik okvetlenül azt, hogy az embernek feltétlenül kell az előnyt

bölcsen szem előtt tartó akarat? Az embernek csupáncsak önálló akarat kell, bármibe kerül is, bármire vezet is. Különben hát az ördög tudja, hogy az akarat...

8

- Hahaha! Hiszen ha tudni akarja, voltaképpen nincs is akarat! - vágnek közbe önök kacagva. - A tudománynak már eddig is sikerült annyira szétboncolnia az embert, hogy most is tudjuk: az akarás meg az úgynevezett szabad akarat nem egyéb, mint...

- Várjanak, uraim, én is így akartam kezdeni. Bevallom, egészen megijedtem. Éppen azt akartam kiáltani, hogy az akarat az ördög tudja, mitől függ, és hogy ez talán, hála istennek... de ekkor eszembe jutott a tudomány és... elakadtam. Önöknek pedig mindjárt megeredt a nyelvük. Hiszen igaz: egyszer csakugyan megtalálják minden akarásunk és szeszélyünk képletét, vagyis azt, hogy mitől függenek, pontosabban milyen törvények szerint folynak le, milyen irányba haladnak ilyen vagy olyan esetben stb. stb., vagyis ha megtalálják a hamisítatlan matematikai képletet, akkor talán elmegy, sőt egészen biztosan mindjárt elmegy az ember kedve attól, hogy akarjon. Mert hát kinek van kedve táblázat szerint akarni? Sőt az ember akkor nyomban orgonasíppá vagy effélévé változik; mert hát mi az ember vágyak, akarat és akarások nélkül, ha nem csupán síp az orgonában? Számítsuk ki a valószínűségét - megtörténhet-e ez vagy sem?

- Hm... akarásaink javarészt azért tévesek, mert tévesen vélekedünk előnyeinkről - állapítják meg önök. Éppen azért akarunk néha szintiszta bolondságot, mert ostobaságunknál fogva éppen ebben a bolondságban látjuk a legkönnyebb utat valamely eleve feltételezett előnyünk eléréséhez. No, amikor pedig mindezt papíron megmagyarázzák, kiszámítják (ami nagyon is lehetséges, mert utálatos és értelmetlen dolog eleve azt hinni, hogy az ember sohase ismeri meg a természet bizonyos törvényeit) - akkor természetesen nem lesznek úgynevezett vágyak. Hiszen ha az akarás valamikor teljesen összhangba kerül a józan ésszel, akkor csak gondolkozni fogunk, és nem akarni - éppen azért, mert lehetetlen például a józan eszünket megőrizve esztelenséget akarnunk, és ily módon tudatosan szembeszegülnünk a józan ésszel, és magunknak valami károsat kívánnunk... Mivel pedig minden akarást és minden megfontolást csakugyan ki lehet számítani - mert egyszer csak felfedezik úgynevezett szabad akaratunk törvényét -, tréfán kívül összeállíthatnak valami táblázatot, és mi valóban e táblázat szerint fogunk akarni. Hiszen ha nekem egyszer kiszámítják és bebizonyítják, hogy azért mutattam fűgét valakinek, mert szükségképpen mutatnom kellett, mégpedig éppen ezzel és ezzel az ujjammal, akkor vajon mi szabad marad bennem, kivált ha tanult ember vagyok és egyetemem végeztem? Hisz akkor harminc évre előre ki tudom számítani az egész életemet; egyszóval, ha sikerül összeállítani azt a táblázatot, akkor nem lesz mit tennünk; így is, úgy is el kell fogadnunk mindent. Meg aztán általában szüntelenül azt kell ismételnünk magunkban, hogy ilyen és ilyen pillanatban meg ilyen és ilyen körülmények között a természet nem is törődik velünk; hogy olyannak kell elfogadni, amilyen, nem pedig olyannak, amilyennek mi képzeljük, és ha valóban táblázatra meg naptárra és... és lombikra törekszünk, akkor nincs mit tenni, el kell fogadnunk a lombikot is! Különben magamagától, tehát nélkülünk is érvényesülni fog...

- Jó, de épp itt van számomra a bökkenő! Ne haragudjanak, uraim, ha belemerültem a filozofálásba; negyven esztendő töltem az egérlyukban! Engedjék meg hát, hogy szabadjára engedjem egy kissé a képzeletemet. Nézzék, kérem: az értelem jó dolog, ez kétségtelen, de az értelem csak értelem, és csupán az ember értelmi képességét elégíti ki, az akarás pedig az

egész élet, vagyis az egész emberi élet megnyilvánulása az értelemmel meg minden egyéb vakarózásával együtt. És bár életünk ebben a megnyilvánulásban gyakran balul üt ki, mégiscsak élet, nem pedig csupán négyzetgyökvonás. Hisz én például egészen természetesen akarok élni azért, hogy kielégítsem egész életképességemet, nem pedig azért, hogy csupán értelmi képességemet, tehát egész életképességemnek alig csupán huszadrészét elégítsem ki. Mit tud az értelem? Az értelem csak azt tudja, amit sikerült megtudnia (egyebet bizonyára sohasem is fog megtudni; ez ugyan nem vigasz, de miért ne mondjuk ki?), az emberi természet pedig teljes egészében működik, mindazzal együtt, ami benne van, tudatosan és tudattalanul, és ha téved is - de él. Azt gyanítom, uraim, hogy sajnálkozva néznek rám; újra meg újra elisméltetik nekem, hogy felvilágosult, fejlett ember, egyszóval olyan, amilyen a jövő embere lesz, tudatosan nem akarhat magának hátrányos dolgot; hogy ez matematika. Tökéletesen igazuk van - valóban matematika. De századszor is elisméltlem önöknek: van egy eset, igaz, csak egyetlenegy eset, amikor az ember tudatosan, szántszándékkal kíván magának akár még káros, ostoba, sőt igen-igen ostoba dolgot is, nevezetesen azt, hogy legyen joga akár a legostobább dolgot is kívánni magának, és ne verje bilincsbe az a kötelesség, hogy csakis okosat kívánjon. Mert ez az igen-igen ostoba dolog, ez a saját szeszélye talán valóban a legelőnyösebb a magunkféle számára minden közül, ami csak van a földön, kivált bizonyos esetekben. Minden előlynél előlynösebb lehet még abban az esetben is, ha nyilvánvalóan kárt okozunk vele magunknak, és ha ellentétben áll józan eszünknek az előnyökre vonatkozó fölöttébb józan következtetéseivel - mert mindenesetre megőrzi a számunkra legfontosabbat és legdrágábbat: személyiségünket, egyéniségünket. Némelyek azt állítják, hogy ez valóban mindennél drágább az embernek; az akarás persze, ha akar, egybevághat a józan ésszel, kivált ha nem élünk vissza vele, hanem mérsékelten használjuk; és ez hasznos is, sőt néha dicséretes is. De az akarás nagyon gyakran, sőt legtöbbször teljesen és makacsul ellentmond a józan észnek és... és... tudják-e, hogy ez is hasznos, sőt néha nagyon dicséretes is?! Tételezzük fel, uraim, hogy az ember nem buta. (Valóban: hát semmiképp sem lehet ezt mondani róla, már csak azért sem, mert ha ő buta, akkor ki okos egyáltalán?) De ha nem is buta, azért mégis rettentően hálátlan. Én éppenséggel azt hiszem, hogy az ember legjobb meghatározása: kétlábú és hálátlan élőlény. De ez még nem minden; ez még nem a legnagyobb hibája; a legeslegnagyobb hibája az örökös erkölcstelenség, amely a vízözöntől fogva az emberiség történelmének schleswig-holsteini időszakáig megszakítás nélkül tart. Az erkölcstelenség, tehát az esztelenség; mert már régóta ismeretes, hogy az esztelenség csakis az erkölcstelenségből ered. Próbálják meg, vessenek egy pillantást az emberiség történetére; nos mit látnak? Fenséges? Talán fenséges is; milyen pompás például a rhodoszi kolosszus is! Nemhiába tanúsítja Anajevszkij úr, hogy egyesek szerint emberi kéz műve, mások viszont azt állítják, hogy maga a természet alkotta. Tarka? Talán tarka is; vizsgáljuk csak meg tüzetesen a katonai és polgári egyenruhákat a különböző korokban a különféle népeknél - már ez maga is csodálatos, a hivatalnoki egyenruhával pedig egyetlenegy történész se boldogul, ebbe beletörök a bicskájára. Egyhangú? No igen, talán egyhangú is: verekedés meg verekedés, most is verekszenek, azelőtt is verekedtek, ezután is verekszenek - valljuk be, ez már túlságosan is egyhangú. Egyszóval a világtörténelemről mindent el lehet mondani, mindent, ami csak eszébe juthat akár a legkuszább képzeletűeknek is. Csak egyet nem lehet mondani, azt, hogy ésszerű. Már az első szó a torkunkon akad. Lépten-nyomon találkozunk például ilyen mókás dolgokkal: az életben minduntalan feltűnnek olyan erkölcsös és értelmes emberek, az emberi nemnek olyan bölcs jóakarói, akik éppen azt tűzik ki céljukul, hogy egész életükön át a lehető legerkölcösebben és legésszerűbben éljenek, fáklyaként világítsanak felebarátaink előtt, csakis avégett, hogy bebizonyítsák nekik: valóban lehet erkölcsösen és ésszerűen élni a világon. És mégis mi történik? Köztudomású, hogy sok ilyen jóakaró előbb-utóbb, de élete vége felé mindenképpen hűtlen lesz önmagához: elkövet valami furcsaságot, sőt néha igen illetlen botrányt kavart. Most

kérdem én önöktől: mit lehet várni az embertől, mint olyan lénytől, aki ilyen fura tulajdonságokkal van megáldva? Halmozzák csak el minden földi jóval, mártsák bele a boldogságba a feje búbjáig, úgyhogy buborékok buggyanjanak a boldogság felszínére, akár a víz tetejére; biztosítsanak neki olyan gazdasági jólétet, hogy ne maradjon semmi, de semmi más tenni-valója, csak az, hogy aludjék, mézeskalácsot egyék, és a világtörténelem folytonosságáról gondoskodjék - az ember csupa hálátlanságból, merő gúnyból akkor is, igen, akkor is aljasságot csinál. Kockára teszi még a mézeskalácsot is, és csak azért is valami egészen végzetes ostobaságot, a gazdaságosságnak ellentmondó esztelenséget kíván, csakis azért, hogy ebbe az egész pozitív ésszerűségbe belekeverje a maga végzetes, fantasztikus elemét. Éppenséggel a maga fantasztikus ábrándjait, a saját roppant ízetlen ostobaságait akarja biztosítani a maga számára, csakis azért, hogy ezzel bebizonyítsa magamagának (mintha ez olyan nagyon szükséges volna!): az emberek még mindig emberek, nem pedig zongorabillentyűk, amelyeken saját kezüleg maguk a természet törvényei játszanak ugyan, de az a veszély fenyeget, hogy addig-addig játszanak, amíg a naptáron kívül már nem is lehet akarni semmi mást. Sőt: még ha kiderülne, hogy csakugyan zongorabillentyű lett, ha ezt a természettudományokkal, matematikailag bebizonyítanák neki, akkor sem térne észhez, hanem merő hálátlanságból, csupa dacból fellázadna, csakis azért, hogy ragaszkodjék a magáéhoz. Abban az esetben pedig, ha nincs egyéb eszköz, kitalálja a rombolást és a káoszt, különféle szenvedéseket talál ki, de mégiscsak kitar a magáé mellett! Átkot szór az egész világra, mivel pedig átkozódni csakis az ember tud (ez az ő előjoga, amely leginkább megkülönbözteti a többi állattól), úgyhogy esetleg pusztán az átkozódással is eléri célját, vagyis valóban meggyőződik arról, hogy ember, nem pedig zongorabillentyű! Ha önök azt mondják, hogy ezt is mind ki lehet számítani táblázat alapján, a káoszt is, a homályt is, az átkozódást is, úgyhogy pusztán az előre kiszámítás lehetősége elejét veszi mindennek, és a józan ész mégis felülkerekedik - ez esetben az ember csak azért is megőrül, hogy ne legyen józan esze, és megmaradhasson a magáé mellett! Én hiszek ebben, én kezeskedem ezért, mert bizonyára minden emberi dolognak valóban csakis az a lényege, hogy az ember pillanatonként bebizonyítsa magának: ő ember, nem pedig orgonasíp! Bebizonyítsa, ha összetörik is miatta a bordáját; bebizonyítsa akkor is, ha barlanglakóvá kell válnia. Hát ezek után hogyan követném el a bűnt: hogyan dicséreném a sorsot azért, hogy ez még nincs így, és hogy az akarás egyelőre még az ördög tudja, mitől függ...

Önök azt kiáltják nekem (ha ugyan még méltatnak arra, hogy kiáltsanak valamit), hogy hiszen senki sem foszt meg az akaratomtól: hogy nagy veszéllyel épp azon fáradoznak, hogy az én akaratom a saját akaratából egybevághjon a normális érdekeimmel, a természet törvényeivel és a számtannal.

- Ej, uraim, hát miféle saját akaratról lehet szó, ha egyszer a táblázatig meg a számtanig jutunk, ha csakis a kétszer kettő négy lesz érvényben? Kétszer kettő az én akaratom nélkül is négy. Hát ilyen az önálló akarat?!

9

Persze csak tréfálok, uraim, és magam is tudom, hogy sületlenül tréfálok, de meg nem is szabad mindent tréfára venni. Lehet, hogy én most fogcsikorgatva tréfálkozok. Uraim, engem kérdések gyötörnek; oldják meg őket. Önök például le akarják szoktatni az embert régi szokásairól, és a tudomány meg a józan ész követelményeihez akarják igazítani az akaratát. De honnan tudják, hogy az embert nemcsak lehet, hanem kell is átalakítani? Miből következ-

tetik, hogy az ember akaratát okvetlenül meg kell javítani? Egyszóval honnan tudják, hogy az ilyen javítás valóban előnyére válik az embernek? És ha már itt tartunk: miért olyan biztosak önök abban, hogy az embernek mindig előnyös, ha nem szegül szembe az igazi, a normális érdekeivel, amelyeket a józan ész meg a számtan érvei biztosítanak; és hogy ez az egész emberiségre érvényes törvény? Hisz ez egyelőre csupán az önök feltevése. Azt még elfogadom, hogy ez a logika törvénye, de azt már nem, hogy az emberiségé. Önök bizonyára azt hiszik, uraim, hogy örült vagyok. Hadd mondjak valamit a mentségemre. Elismerem: az ember elsősorban építő állat, amely arra van ítélve, hogy tudatosan törekedjék egy-egy cél felé, és a mérnöki tudománnyal foglalkozzék, vagyis örökké és szakadatlanul utat törjön magának - valamerre. De talán éppen azért szeretne néha vargabetűt csinálni, mert arra ítéltetett, hogy törje ezt az utat, és talán azért is, mert bármilyen buta a természetes és a cselekvő ember általában, néha mégiscsak ráeszmél, hogy ez az út valóban csaknem mindig - épp valamerre vezet, és nem az a fontos, merre vezet, hanem az, hogy vezet valahová, és hogy a jó erkölcsű gyermek ne hanyagolja el a mérnöki tudományt, ne engedje át magát a végzetes tétlenségnek, amely - tudjuk - minden bűn szülőanyja. Az ember szeret építeni és utat törni, ez kétségtelen. De hát akkor miért szereti szenvedélyesen a rombolást meg a káoszt is? Ezt magyarázza meg nekem! De erről magam is szeretnék egy-két szót szólni - külön. Vajon nem azért szereti-e a rombolást meg a káoszt (hisz vitathatatlan, hogy néha nagyon szereti, ez már így van), mert ösztönösen fél attól, hogy eléri célját, és befejezi azt az épületet, amelyen dolgozik? Ki tudja, hátha csak messziről szereti azt az épületet, és korántsem közlől; hátha csak építeni szereti, nem pedig lakni benne, és később átengedi aux animaux domestiques, vagyis a hangyáknak, a birkáknak stb. stb. Pedig a hangyáknak egészen más ízlésük van. Nekik van egy örök időkre szóló, elpusztíthatatlan, csodálatos építményük: a hangyaboly.

A tiszteletre méltó hangyák a bollyal kezdték, és bizonyára a bollyal is végzik; ez különben becsületükre válik: kitartásukat és rokonszenvenességüket bizonyítja. Ám az ember könnyelmű és ellenszenves lény, és a sakkozóhoz hasonlóan talán éppen a cél elérésének a folyamatát szereti, nem pedig magát a célt. És ki tudja (kezeskedni nem lehet), hátha ezen a világon minden cél, amely felé az emberiség törekszik, csakis az elérés szakadatlan folyamatában, más szóval magában az életben rejlik, nem pedig a tulajdonképpeni célban, amely természetesen nem lehet más, mint a kétszer kettő négy, vagyis egy képlet, csakhogy a kétszer kettő négy már nem az élet, uraim, hanem a halál kezdete. Legalábbis az ember mindig félt ettől a kétszer kettőtől, én meg most is félek. Tegyük fel, hogy az ember egyebet se csinál, csak ezt a kétszer kettőt keresi, óceánokon kél át, az életét áldozza ebben a keresésben, de megtalálni, csakugyan ráakadni - bizony isten, valahogy fél. Érzi, hogy ha megtalálja, nem lesz mit keresnie. A munkások a munkájuk befejeztével legalább megkapják bérüket, elmennek a csapszékbe, aztán az örszobára kerülnek - és van egy hétre való szórakozásuk. De hova megy az ember? Legalábbis valami kellemetlenséget érez, valahányszor hasonlóképpen eléri a célját. A célratörést szereti, de a cél elérését már nem nagyon, és ez, persze, roppant nevetséges. Egyszóval mulatságos teremtmény az ember; úgy látszik, szójáték bujkál ebben az egészben. A kétszer kettő négy mégiscsak nagyon kiállhatatlan dolog. A kétszer kettő négy énszerintem pimaszság, kérem. A kétszer kettő négy olyan, mint egy nyegle ficsúr, aki kezét csípőre téve az utunkba áll és köpköd. Elismerem, hogy a kétszer kettő négy nagyszerű valami; de ha már mindent dicsérünk - hát néha a kétszer kettő öt is nagyon kedves kis dolog.

És miért hiszik annyira szentül, vallják olyan ünnepélyesen, hogy csak az előnyös az embernek, ami normális és pozitív, egyszóval csak a jólét? Vajon nem téved a józan ész az előnyök dolgában? Hátha nemcsak a jólétet szereti az ember? Hátha ugyanannyira szereti a szenvedést is? Hátha a szenvedés éppolyan előnyös neki, mint a jólét? Az ember néha rettenetesen szereti a szenvedést - szenvedélyesen; ez is tény! Ezúttal már nem is kell a világtörténelemmel

bíbelődni; kérdezzék meg saját maguktól, ha ugyan emberek önök, és ha éltek valamelyest. Ami pedig az én személyes véleményemet illeti - csupán a jólétet szeretni valósággal illetlenség. Jó-e, rossz-e, de néha törni-zúzni is nagyon kellemes. Én tulajdonképpen nem a szenvedés mellett kardoskodok, de nem is a jólét mellett... Én... a saját szeszélyem mellett kardoskodok, meg amellet, hogy azt biztosítsák nekem, ha szükségét érzem. A zenés bohózatokban nincs helye a szenvedésnek, ezt tudom. A kristálypalotában pedig elképzelhetetlen. A szenvedés: kétség, tagadás, márpedig mit ér az olyan kristálypalota, amelyben megférhet a kétség? Holott szent meggyőződése, hogy az ember sohasem mond le az igazi szenvedésről, vagyis a rombolásról és a káoszról. A szenvedés - hiszen ez a tudat egyetlen oka. Bár az elején kijelentettem, hogy a tudat szerintem a legnagyobb szerencsétlenség az embernek, de azt is tudom, hogy az ember szereti, és nem cseréli el semmiféle meglegedettséggel sem. A tudat például összehasonlíthatatlanul különb, mint a kétszer kettő. A kétszer kettő után, magától értetődik, nem marad semmi tenni-, sőt megismernivaló sem. Akkor majd csak egyet lehet - eltönni az öt érzékünket és szemlélődésbe merülni. Igaz ugyan, hogy a tudattal is ugyanarra az eredményre lyukadunk ki, de legalább megkorbácsolhatjuk néha magunkat, és az mégiscsak új életet önt az emberbe. Igaz, hogy ez maradi dolog, de mégiscsak jobb a semminél.

10

Önök hisznek a kristálypalotában, amely örök időkre szól, lerombolhatatlan, tehát amelyre nem lehet majd titokban nyelvet öltetni, és nem lehet zsebben fűgét mutatni neki. Nos, hát én talán épp azért félek ettől az épülettől, mert kristályból van, örökre szól, lerombolhatatlan, és most még titokban sem lehet nyelvet öltetni rá.

Mert nézzék: ha palota helyett csak tyúkólat találok, és megered az eső, én esetleg bebújok a tyúkólba, hogy ne ázzak meg, de nem tekintem palotának a tyúkólat csupán hálából azért, mert megvédett az esőtől. Önök nevetnek, sőt azt mondják, hogy ebben az esetben tyúkól vagy palota - egyre megy. Igen - felelem én -, ha csupán azért élnénk, hogy ne ázzunk meg.

De mit tegyünk, ha egyszer a fejembe vettem, hogy nem csupán azért él az ember, és ha már él, hát akkor palotában lakjon. Ez az én akaratom, ez az én vágyam. Ezt csak akkor vakarják ki belőlem, ha megváltoztatják vágyaimat. Nos, változtassák meg, bővöljenek el mással, adjanak nekem más eszményt. De én egyelőre nem nézem palotának a tyúkólat. Meglehet, hogy a kristályépület csupán blöff; hogy a természet törvényei szerint nem is dukál nekünk: hogy én csak tulajdon ostobaságom folytán és nemzedékünk néhány ésszerűtlen, elavult szokása folytán agyaltam ki. De mit törődöm én azzal, hogy nem dukál. Nem mindegy az, ha az én vágyaimban létezik, vagy helyesebben: létezik mindaddig, amíg az én vágyaim léteznek? Önök talán megint nevetnek? Csak tessék, nevéssenek; én minden gúnyt vállalok inkább, de mégse mondom, hogy jóllaktam, ha éhes vagyok; mégse törődök bele a kompromisszumba, az állandó periodikus nullába csak azért, mert a természet törvényei szerint létezik és valóban létezik. Én nem tekintem vágyaim betetőzésének a bérházat, amelyben ezer évre szóló szerződéssel lakást adnak ki szegény lakóknak, és ahol minden eshetőségre ott van Wagenheim fogorvos táblája is. Szüntessék meg a vágyaimat, töröljék el eszményeimet, mutassanak valami jobbat, akkor én követem önöket. Önök talán azt mondják, hogy nem is érdemes velem szóba állni; csakhogy akkor én ugyanazzal felelhetek önöknek. Beszéljünk komolyan; ha pedig önök nem akarnak figyelmükre méltatni, akkor én sem könyörgök önöknek. Megvan nekem a magam egérlyuka.

De egyelőre még élek, és vannak vágyaim - hát száradjon el a kezem, ha csak egy téglát is viszek annak a bérháznak az építéséhez! Ne törődjenek azzal, hogy az imént csakis azért vetettem el a kristálypalotát, mert nem lehet nyelvet öltetni rá. Ezt egyáltalán nem azért mondtam, mintha olyan nagyon szeretném kiöltögetni a nyelvemet. Talán csak azért haragudtam, mert az önök épületei közt mindmáig egyetlen olyan sem akad, amelyre ne lehetne nyelvet öltetni. Ellenkezőleg, csupa hálából teljesen kivágnám a nyelvemet, ha úgy alakulna a dolog, hogy többé sose lenne kedvem kiöltetni. Törődöm is én azzal, hogy nem alakulhat így, és hogy be kell érnünk lakásokkal?! Miért teremtődtem én ilyen vágyakkal? Vajon csak azért, hogy arra a következtetésre jussak, hogy az én egész alkatom csak üres burok?! Ez volna az egész cél? Nem hiszem.

Egyébként tudják, mit: meggyőződés, hogy a magamfajta odúlakót féken kell tartani. Az ilyen képes negyven esztendeig némán ott gubbasztani az egérlyukban, de ha egyszer kibújik a napvilágra, és megered a nyelve, akkor aztán beszél, beszél, beszél...

11

A végső következtetés ez, uraim: jobb semmit se csinálni! Jobb a tudatos tétlenség! Tehát éljen az egérlyuk! Igaz, azt mondtam, hogy az utolsó csöpp epémig irigylem a normális embert, de olyan körülmények között, amilyenek között látom, nem akarok az lenni (jóllehet változatlanul irigylem). Igen, igen, az egérlyuk mindenesetre előnyösebb! Ott legalább lehet... Eh, hisz én még ebben is hazudok! Hazudok, mert magam is olyan biztosan tudom, mint a kétszer kettőt, hogy egyáltalán nem az egérlyuk a jobb, hanem valami más, egészen más, amire áhítozom, de amit sehogy se tudok megtalálni! Pokolba az egérlyukkal!

Még az is jobb lenne, ha én magam legalább valamicskét elhinnék mindabból, amit eddig írtam. De esküszöm, uraim, hogy egy árva szót se hiszek el abból, amit eddig összefirkáltam, egyetlenegyét se! Vagyis hát talán elhiszek egyet-mást, de ugyanabban a percben - nem tudom, miért - azt érzem, gyanítom, hogy úgy hazudok, mintha könyvből olvasnám.

- Hát akkor miért írta ezt az egészet? - kérdik önök.

- No és ha én negyven esztendőre minden foglalatosság nélkül beültetném önöket egy egérlyukba, és negyven év múlva odamennék megnézni, hová jutottak?! Hát szabad egy embert minden elfoglaltság nélkül negyven esztendőre egyedül hagyni?

- De hát ez szégyenletes, ez lealázó! - mondhatják erre önök megvető fejcsóválással. - Maga az életre áhítozik, mégis logikai bukfencekkel akarja megoldani az élet kérdéseit. És milyen tolakodóan pimaszok a kirohanásai, és ugyanakkor mennyire fél! Botorságokat beszél, és meg van elégedve velük; pimaszságokat beszél, és állandóan fél miattuk, állandóan mentegetőzik. Azt bizonygatja, hogy semmitől sem fél, és ugyanakkor igyekszik megnyerni a jóindulatunkat. Azt erősítgeti, hogy a fogát csikorgatja, ugyanakkor szellemeskedik, hogy megnevettesen bennünket. Tudja, hogy nem szellemesek a szellemeskedései, de úgy látszik, nagyon meg van elégedve velük, és irodalmi értéket tulajdonít nekik. Maga talán csakugyan szenvedett, de egy cseppet sem tiszteli saját szenvedéseit. Magában van talán igazság, de nincs szemérem; maga a legkicsinyesebb hiúságból kirakatba teszi, gyalázatos módon a piacra viszi az igazságát... Maga akar mondani valamit, de félelmében eltitkolja az utolsó szavát, mert magában csak gyáva pimaszság van, de bátorság nincs ahhoz, hogy mindent kimondjon. Maga henceg a tudattal, mégiscsak tétovázik, mert az agya működik ugyan, de a szívét bemocskolta a

romlottság, márpedig tiszta szív nélkül nincs teljes és helyes tudat. És mennyi tolakodó szemtelenség van magában, hogy alakoskodik! Hazugság, hazugság és hazugság!

Önöknek ezeket a szavait természetesen én magam most találtam ki. Ez is az egérlyuk terméke. Én ott negyven éven át füleltem a lyukon át az önök szavaira. Én magam találtam ki őket, mert csakis ezt találhattam ki. Nem csoda, hogy örökre az agyamba vésődtek, és irodalmi formát öltöttek...

De hát csakugyan, csakugyan annyira hiszékenyek maguk, hogy azt képzelik: én kinyomatom ezt, és odaadom önöknek elolvasni? És itt van még egy fogas kérdés: miért nevezném én önöket „uraimnak”, miért szólítom önöket úgy, mintha valóban olvasóim volnának? Az olyan beismeréseket, amilyeneket én elő akarok tárni, nem szokták szokták kinyomtatni és odaadni másoknak, hogy olvassák el. Énbennem legalábbis nincs ennyi szilárdság, de nem is tartom szükségesnek, hogy legyen. De nézzék: támadt egy fantasztikus ötletem, és én mindenáron meg akarom valósítani. Erről van szó:

Mindenkinek az emlékei között akadnak olyanok, amelyeket az ember nem mindenki előtt tár fel, legfeljebb a barátai előtt. Akadnak olyanok is, amelyeket még barátainak se tár fel, legfeljebb saját magának, de magának is csak hétpecsétes titok gyanánt. És vannak végül olyanok is, amelyeket még saját maga előtt se mer feltárni, és ilyen dolgokból minden rendes ember emlékezetében épp elég halmozódik fel. Sőt úgy áll a dolog: minél rendesebb ember valaki, annál több ilyen emléke van. Én magam legalábbis csak nemrég mertem emlékezetembe idézni életem néhány régebbi eseményét, mindaddig kerültem őket, mégpedig bizonyos nyugtalansággal. Most pedig, amikor nemcsak emlékezetembe idézem, hanem saját elhatározásomhoz híven fel is jegyzem őket, éppenséggel azt akarom kitapasztalni: lehet-e legalább saját maga előtt teljesen őszinte az ember, be meri-e vallani a teljes igazságot. Mellesleg megjegyzem: Heine azt állítja, hogy hiteles önéletrajz szinte elképzelhetetlen, mert az ember minden bizonnyal összeviszza hazudozik magamagáról. Véleménye szerint például Rousseau a vallomásaiban feltétlenül hazudott egy csomót a maga rovására, mégpedig szántsándékkal, hiúságból hazudott. Meggyőződésem, hogy Heinének igaza van; nagyon jól tudom, hogy néha az ember már csak hiúságból is valóságos bűncselekményekkel rágalmazza meg magát, sőt azt is nagyon jól tudom, milyen fajta lehet az a hiúság. Csakhogy Heine olyan emberről mondott ilyen véleményt, aki a nyilvánosság előtt tesz vallomást. Én pedig csakis magamnak írok, és egyszer s mindenkorra kijelentem, hogy bár úgy írok, mintha olvasókhhoz szólnék, ez csupán külsőség; csak azért teszem, mert így könnyebb írnom. Ez csupán forma, üres formáság, hisz énnekem sose lesznek olvasóim. Ezt már kijelentettem.

Feljegyzéseim írása közben semmivel sem korlátozom magam. Nem alkalmazok semmiféle rendszert, és nem tartok rendet. Azt jegyzem fel, ami éppen az eszembe jut.

Most például könnyen beleköthetnek a szavamba, és azt kérdezhetik: ha valóban nem számít olvasókra, akkor miért köti ki saját magának - ráadásul papíron -, hogy nem alkalmaz semmiféle rendszert, és nem tart rendet; hogy azt jegyzi fel, ami éppen eszébe jut stb. stb. Miért magyarázkodik? Miért mentegetőzik?

- Majd meglátják! - feleltem erre én.

Ennek egyébként - mondhatnám - pszichológiai oka van. Talán éppen az, hogy egyszerűen gyáva vagyok. Talán épp azért képelek szántsándékkal közönséget magam elé, hogy illendőbben viselkedjek, mialatt írok. Ezer oka is lehet ennek.

És még valamit: tulajdonképpen miért, minek akarok én írni? Ha úgyse közönségnek szánom, akkor gondolatban is sorra vehetném emlékeimet, nem kellene papírra vetnem őket.

Hát igen, kérem; de papíron valahogy ünnepélyesebben hat. Ebben van valami tiszteletet parancsoló; szigorúbb lesz az ítélet magam fölött, emelkedettebb a stílus. Ezenkívül hátha valóban megkönnyebbülök azáltal, hogy lejegyzem mindezeket. Mostanában például különösen nyomaszt egy réges-régi emlék. Már a napokban egészen világosan eszembe jutott, és azóta úgy megmaradt bennem, mint egy bosszantó zenei motívum, amely sehogy se akar kimenni az ember fejéből. Holott okvetlenül meg kell szabadulnom tőle. Ilyen emlékem van száz is; de idővel a száz közül kiválik egy, és szinte nyomja az embert. Valami okból azt hiszem, hogy ha leírom, megszabadulok tőle. Miért ne próbáljam meg?

Végül: unatkozom, mert sohase csinálok semmit. Az írás pedig olyan, mintha munka volna. Azt mondják, a munkától jó és becsületes lesz az ember. No, tessék, legalább sanszom lesz rá.

Ma esik a hó, csaknem sárga, nedves, zavaros. Tegnap is esett, a minap is. Azt hiszem, épp a nedves hó kapcsán jutott eszembe az a história, mely most már nem akar békében hagyni. Így hát hadd legyen ez: elbeszélés a nedves hó kapcsán...

II. A nedves hó kapcsán

*Mikor heves, igaz szavakra
Fakadva, az árból a partra
Kimentettem vak lelkedet,
És te mély fájdalommal telve
Átkoztad, kezeid tördelve
A bünt, mely téged tönkretett,
S a szégyent idézve kavartad
Fel lelked elsimult tavát,
És elmondtad, mily nyugtalan, vad
Életed volt éveken át;
S a szégyentől, a borzalomtól
Eltakartad az arcodat -
A vihart, mely lelkedben tombolt
Zokogtad el egy perc alatt...*

NEKRASZOV KÖLTEMÉNYÉBŐL

1

Akkor még csak huszonnégy éves voltam. Életem már akkor is zord, rendezetlen és az elvadulásig magányos volt. Senkivel sem barátkoztam, sőt szóba sem igen álltam senkivel, és mind jobban bebújtam odúmba. A hivatalban, az irodában igyekeztem nem nézni senkire, és nagyon jól láttam, hogy kollégáim nemcsak csodabogárnak tartanak, hanem - mindig így rémlett - mintha utálkozva néznének rám. Szeget ütött a fejembe: rajtam kívül miért nem rémlik úgy senkinek, hogy utálkozva néznek rá? Az egyik hivatalnoknak rettentően visszataszító, ragyás volt az arca, sőt olyan, akár egy rablógyilkosé. Azt hiszem, ilyen förtelmes ábrázattal én rá se mertem volna nézni senkire. Egy másiknak meg annyira kopott, piszkos volt az egyenruhája, hogy már bűz terjengett körülötte. És mégse restelkedett egyik úr sem - sem a ruhája, sem az arca miatt, sem pedig valahogy erkölcsileg. Sem az egyik, sem a másik nem képzelte, hogy undorral néznek rá; de ha képzelték is, azt gondolták: teljesen mindegy, csak a feletteseik ne méltóztassanak görbén nézni rájuk. Most már egészen világosan látom, hogy én határtalan hiúságom, következőképp önmagam iránti igényességem folytán tekintetem magamra igen gyakran undorig fajuló, dühös elégedetlenséggel, és ezért tulajdonítottam gondolatban másoknak is a saját nézetem. Én például gyűlöltem az ábrázatomat, pocséknak találtam, sőt azt gyanítottam, hogy van rajta valami aljas kifejezés, ezért valahányszor megjelentem a hivatalban, görcsösen igyekeztem a lehető legfesztelenebbül viselkedni, hogy ne gyanúsítsanak aljassággal, és a lehető legnemesebb kifejezést erőltettem az arcomra. „Nem baj, ha nem szép az arcom - gondoltam -, csak legyen nemes, kifejező, és ami a legfőbb, rendkívül értelmes.” De gyötrődve, bizonyosan tudtam, hogy az én arcommal sohase lehet kifejezni ezeket a kiváló tulajdonságokat; s ami a legszörnyűbb - határozottan ostobának találtam. Pedig teljesen kiegyeztem volna az értelmességben. Sőt beletörődtem volna abba is, hogy aljas az arckifejezésem, csak legalább roppant értelmesnek találják.

Természetesen minden hivatalnokot gyűlöltem az irodában, az elsőtől az utolsóig, lenéztem valamennyit, de egyúttal mintha féltém is volna tőlük. Sőt megesett, hogy egyszer csak magam fölé helyeztem őket. Akkoriban valahogy így alakult: hol lenéztem őket, hol magam fölé helyeztem őket. Szellemileg fejlett és rendes ember nem lehet hiú, ha nem támaszt rendkívüli igényeket önmagával szemben és ha bizonyos percekben nem veti meg magát szinte gyűlölettel. De én akár lenéztem, akár magam fölé helyeztem másokat, csaknem mindenki előtt lesütöttem a szememet, akivel találkoztam. Még kísérletet is végeztem: vajon kibírom-e ennek vagy annak a tekintetét magamon, és mindig én sütöttem le elsőnek a szemem. Ez szinte tébolyítóan gyötört. Már-már betegesen féltém attól is, hogy nevetséges leszek, így hát rabszolga módra istenítettem a megszokottat mindenben, ami a külsőt illeti; odaadón igyekeztem beleilleszkedni a közös kerékvágásba, és teljes lelkesemmel óvakodtam minden különködéstől. De hogy bírtam volna túrtörtetni magamat? Én betegesen fejlett voltam, ahogy korunk túlfejlett emberéhez illik is. Ők pedig mind ostobák voltak, és az egyik ugyanolyan, mint a másik, akár a birkák a nyájban. Az egész irodában talán csak énnekem rémlett úgy, mintha gyáva rabszolga volnék; éppen azért rémlett így, mert igen fejlett voltam. Ám ez nemcsak így tűnt fel, hanem így is volt a valóságban is: gyáva rabszolga voltam. Ezt minden restelkedés nélkül bevallom. Korunkban minden rendes ember szükségképpen gyáva rabszolga. Ez a természetes állapota. Ez mély meggyőződés. Erre teremtődött, ilyen az alkata. És a rendes ember nemcsak most, holmi véletlen körülmények miatt, hanem általában minden korszakban szükségképpen gyáva rabszolga. Ez természeti törvény minden rendes ember számára ezen a földön. Ha egyszer-egyszer valamelyik nagy vitézül felülkerekedik valamin, ne bízza el magát, és ez ne vigasztalja: más alkalommal úgylis kudarcot vall. Évszázadok óta ez az egyetlen megoldás. Csak a szamarak meg azoknak a korcsai vitézkednek, de azok is csak addig a bizonyos falig. Ezekre ügyet se kell vetni, mert úgysem számítanak.

Engem akkor még egy körülmény kínozott: épp az, hogy énhozzám nem hasonlít senki, és én sem hasonlítok senkihez. „Én csak egy vagyok, ők pedig a mindenki” - gondoltam és eltűnődtem.

Ebből is látszik, hogy akkor még egészen kisfiú voltam.

Előfordult az ellenkezője is. Néha nagyon megcsömöröltem a hivatalba járástól: odáig fajult a dolog, hogy sokszor betegen mentem haza az irodából. Ám egyszer csak teljesen váratlanul bekövetkezett a kétkedés meg a közöny időszaka (nálam minden időszakosan történt), és már magam nevettem türelmetlenségemen és finnyásságomon, magam vádoltam romantikussággal magamat. Hol szóba se akartam állni senkivel, hol meg odáig jutottam, hogy nemcsak szóba elegyedtem valakivel, hanem éppenséggel barátságot akartam kötni vele. Mintha egy csapásra elpárolgott volna minden finnyásságom. De ki tudja, hátha nem is volt bennem soha - legfeljebb afféle könyvből tanult, magamra erőltetett finnyosság!? Ezt a kérdést mindmáig nem tudtam eldönteni. Egy idő tájt egészen összebarátkoztam ismerőseimmel, el-eljártam hozzájuk látogatóba vagy preferánszozni, pálinkázni, elbeszélgetni az előléptetésről... De engedjenek meg itt nekem egy kitérést...

Nálunk, oroszoknál sose voltak ostoba, fellegjáró romantikusok, mint a németeknél és különösen a franciáknál, akikre semmi se hat; ha meghasad alattuk a föld, ha barikádokon pusztul el egész Franciaország - ők ugyanazok maradnak, még az illendőség kedvéért sem változnak meg, mondhatni koporsójuk bezártáig énekelgetik fellegjáró dalaikat, mert ostobák. Nálunk, orosz földön nincsenek ostobák; ez köztudomású; épp ebben különbözünk mi holmi német földektől. Következésképpen nálunk fellegjáró jellemek nem fordulnak elő tiszta állapotukban. Ilyesmivel csak az akkori „pozitív” közíróink és kritikusaink - akik akkoriban Kosztanzsoglókra meg Pjotr Ivanovics bácsikra vadásztak, és ostobaságból példaképeinknek

tekintették őket - rágalmazták meg romantikusainkat, ugyanolyan fellegjáróknak tartva őket, mint a németeket meg a franciákat. Ellenkezőleg: a mi romantikusunk tulajdonságai éppen ellentétesek a fellegjáró európaiéval, és ide semmilyen európai mérce nem felel meg. (Engedjék meg, hogy a „romantikus” szót használjam - régi, tiszteletre méltó, érdemes szó ez, és mindenki ismeri.) A mi romantikusunk tulajdonságai a következők: mindent megért, mindent lát, mégpedig gyakran összehasonlíthatatlanul világosabban lát, mint a legpozitívabb koponyáink; senkivel és semmivel nem alkuszik meg, de ugyanakkor nem is undorodik finnyásan semmitől: mindent megkerül, mindenben enged, mindenkivel politikusan bánik; sohasem veszíti szem elől a hasznos, a gyakorlati célt (egy kis szolgálati lakást, nyugdíjat, kitüntetést) - ezt a célt szemmel tartja minden rajongásán és lírai versikéinek kötetein át is, ám ugyanakkor koporsója bezártáig romlatlanul megőrzi magában „a szépet és fenségest” is, sőt saját magát teljes egészében megőrzi vatta közt, mint egy ékszer, persze nyilván ugyancsak „a szép fenséges” érdekében. Nagyvonalú ember a mi romantikusunk, és a legszélhámosabb szélhámos összes szélhámosaink közt, ezt merem állítani... mégpedig tapasztalatból. Ez természetesen csak akkor van így, ha okos az a romantikus. Azaz mit is beszélek! Hisz a romantikus mindig okos; csak azt akartam megjegyezni, hogy ha voltak is nálunk ostoba romantikusok, az nem számít, mert csak az volt az oka, hogy még erejük teljében végképp némétté fajzottak, és hogy még biztonságosabban megőrizték nemes műtűrkéiket, valahol külföldön, jobbára Weimarban vagy Schwarzwaldban telepedtek le. Én például őszintén lenéztem a magam hivatali tevékenységét, és csupán azért nem köptem nagyokat, mert nem tehettem, ha egyszer ott ültem, és ezért pénzt kaptam. De az eredmény - jegyezzék meg - mégis az volt, hogy nem köpködtem. A mi romantikusunk inkább megőrül (ez egyébként nagyon ritkán fordul elő), de nem köpköd, ha nincs kilátásban más pálya, így aztán sose rúgják ki sehonnan, legfeljebb a bolondokházába szállítják mint „spanyol királyt”; ám csak akkor, ha végképp megőrül. Nálunk azonban csak a vékonydongájúak meg a lencsőkék szoktak megőrülni. Rengeteg romantikus pedig igen tekintélyes rangig is felviszi. Ezt a rendkívüli sokoldalúságot! Ezt a csodálatos képességet a legellentétebb érzésekre! Engem ez akkor is vigasztalt, és most is ugyanúgy vélekedem. Ezért van nálunk olyan sok „nagyvonalú jellem”, akik még utolsó bukásukban sem veszítik el eszményeiket; és bár a kisujjukat se mozdítják meg annak az eszménynek az érdekében, bár cégéres tolvajok - eredeti eszményüket könnyezve tisztelik, és lelkükben rendkívül becsületesek. Igen, kérem, csakis nálunk fordulhat elő, hogy a legcégéresebb gazember teljes mértékben, magasztosan becsületes lehet lélekben, noha változatlanul gazember marad. Ismétlem: a mi romantikusaink közül lépten-nyomon kerülnek ki igen gyakorlatias csirkefogók (a „csirkefogó” szót itt élvezettel használom), akik olyan valóság-érzékről, a pozitívumoknak olyan pontos ismeretéről tesznek tanúságot, hogy meglepett feletteseik és a közönség csak csettintenek a nyelvükkel ámulatukban.

Valóban csodálatos ez a sokoldalúság, és az isten tudja, mivé alakul, mivé növi ki magát a jövő körülményei között, és mit ígér nekünk a továbbiakban. De nem rossz anyag ez, kérem! Ezt nem holmi nevetséges vagy vaskalapos hazafiságból mondom. Egyébként biztosra veszem, önök ismét azt gondolják, hogy gúnyolódom. Különben ki tudja, hátha épp ellenkezőleg: szentül azt hiszik, hogy valóban így gondolom. Mindenesetre mind a két véleményüket megtiszteltetésnek tekintem, és mindkettő különös örömömre szolgál. Ezért a kitérőért pedig bocsássanak meg.

Kollégáimmal persze nem sokáig tartottam a barátságot, nagyon is hamar köptem az egészre, sőt akkori ifjonti tapasztalatlanságom folytán még köszönni se köszöntem többé nekik - mintha elvágta volna. Egyébként ez csupán csak egyszer történt meg velem. Általában mindig magányosan éltem.

Otthon jobbra olvastam. Mindazt, ami szüntelenül forrt bennem, külső benyomásokkal akartam elfojtani. A külső benyomások közül pedig csak az olvasás volt számomra hozzáférhető. Az olvasás természetesen sokat segített - felajzott, élvezetet szerzett, kínt okozott. De időnként borzasztóan meguntam. Mégiscsak mozogni akartam, és ilyenkor belemerültem valami pocsék, sötét alvilági züllésbe vagy inkább csak züllögetésbe. Hitvány szenvedélyeim örökös, beteges ingerültségem folytán égetően hevesek voltak. Indulataim hisztérikus rohamokban, sírógörcsökben törtek ki. Az olvasáson kívül nem volt mihez folyamodnom, vagyis akkor a környezetemben nem volt semmi, amit tisztelhettem-becsülhettem volna, amihez vonzódtam volna. Ráadásul egyre gyűlt bennem a keserűség; hisztérikus mohóság támadt bennem az ellentmondások és az ellentétek iránt - ezért adtam züllésre a fejemet. Megjegyzem: egyáltalán nem mentegetőzőképpen hordtam itt össze ennyi mindent... Különben mégis! Hazudok! Igenis, mentegetőzni akartam. Ezt, uraim, csak a magam számára jegyzem meg. Nem akarok hazudni. Megfogadtam.

Egyedül, éjszakánként, titokban, félve, alávalóan züllöttem, égve a szégyenben, amely még a legundokabb pillanataimban se hagyott nyugton, sőt épp az ilyen pillanatokban szinte átkommá vált. Én már akkor is lelkemben hordoztam az egérlyuk magányát. Rettenetesen féltem, hogy találkozom valakivel, hogy meglátnak, megismernek. Mert mindenféle sötét, igen sötét helyekre jártam.

Egy éjjel, ahogy éppen elhaladok egy ivó előtt, a világos ablakon át látom, hogy az urak dákóval verekszenek a biliárdasztalnál, és egyet kiugrasztanak az ablakon. Máskor nagyon megundorodtam volna ettől; de akkor hirtelen olyan hangulat tört rám, hogy megirigyeltem azt a kidobott urat, mégpedig annyira megirigyeltem, hogy be is mentem az ivóba, a biliárd-szobába: „Hátha én is belekeveredek a verekedésbe, és hátha engem is kiugrasztanak az ablakon.”

Nem voltam részeg, de hát tehetek én arról, hogy ilyen örültségbe sodort az elkeseredés?! De nem történt semmi. Kiderült, hogy még ki sem tudnék ugrani az ablakon, így hát távozni akartam anélkül, hogy verekedtem volna.

De mindjárt az első lépésnél megállított egy tiszt.

A biliárdasztalnál ácsorogtam, és járatlanságomnál fogva elálltam az utat, a tiszt pedig oda akart menni; megfogta a vállamat, és minden figyelmeztetés vagy magyarázkodás nélkül szótlánul félretolt, ő maga pedig mintha észre se vett volna, továbbment. Én még az ütleget is megbocsátottam volna, de sehogy se tudtam megbocsátani azt, hogy félretolt, és hogy egyáltalán nem vett észre.

Az ördög tudja, mit nem adtam volna akkor egy igazi, szabályosabb, illendőbb, hogy úgy mondjam, irodalmibb veszekedésért! Úgy bántak velem, mint egy léggel. Az a tiszt öles termetű volt, én meg alacsony és kimerült. A veszekedés egyébként rajtam állt: csak tiltakoznom kellett volna, és minden bizonnyal engem is kiugrasztottak volna az ablakon. De meggondoltam a dolgot, és jobbnak láttam, ha nagyon dühösen elpárolgok...

Zavartan és izgatottan egyenest hazaindultam, másnap pedig folytattam a züllögetést, még félénkebben, még jobban lesújtva, még szomorúbban, mint addig, szinte könnyes szemmel - de folytattam. Egyébként ne gondolják, hogy gyávaságból hátráltam meg a tiszt előtt: én sohase voltam gyáva lélekben, noha mindig meghátráltam a valóságban, de - várjanak a nevetéssel; megvan ennek a magyarázata; legyenek nyugodtak, nálam mindenre van magyarázat.

Ó, ha az a tiszt azok közé tartozott volna, akik hajlandók kiállni párbajra! De nem, ez éppen azok közé a (sajna, rég eltűnt) urak közé tartozott, akik jobban szeretik dákóval elintézni a

vitát, vagy miként Pirogov főhadnagy Gogolnál, a feletteseik révén. Ezek nem álltak ki párbajra, mert rangjukon alulinak tartották volna a párbajt a magunkfajta civilbagázssal; sőt általában valami értelmetlen, liberális, francia dolognak tartották a párbajt, de ők maguk kedvükre sértegettek másokat, kivált, ha öles természetűek voltak.

Én nem gyávaságból hátráltam meg, hanem határtalan hiúságból. Én nem az öles termettől ijedtem meg, sőt nem is attól, hogy félholtra vernek és kidobnak az ablakon; igazán mondom: fizikai bátorság lett volna énbennem elég; de erkölcsi bátorságom nem volt. Attól féltem: a jelenlevők a pimasz felírón kezdve egy szalonnás gallérú, bibircsókos, bűdös hivatalnokocskáig, aki ugyancsak ott sürgölődött, nem értenek meg, és mind kikacagnak, ha tiltakozni kezdek, és ha majd irodalmi nyelven beszélek velük. Mert a becsületbeli ügyről, tehát nem a becsületről, hanem a becsületbeli ügyről (point d'honneur) nálunk mindmáig nem lehet másképp, mint irodalmi nyelven beszélni. A mindennapi nyelvben nem is használják a „becsületbeli ügy” kifejezést. Én egészen biztos voltam benne (micsoda valóságérzet minden romantikus voltom ellenére is!), hogy mindnyájan valósággal kipukkadnak a nevetéstől, a tiszt pedig nem csak úgy egyszerűen ver meg, hanem sértően, vagyis minden bizonytalansággal megrugdos a térdével, ilyen módon körbetaszígal a biliárdasztal körül, és legfeljebb csak aztán kegyeskedik kidobni az ablakon. Ez a siralmas história így természetesen nem fejeződhetett be számomra. Később gyakran találkoztam az utcán azzal a tiszttel, és jól megjegyeztem az arcát. Nem tudom, ő megismert-e. Bizonyára nem; több jeltől erre következtettem. Én bezzeg - én haraggal és gyűlölettel néztem rá, és így tartott ez... több éven át, kérem! Az évek múltával csak még jobban meggyökerezett és szétterebélyesedett bennem a harag. Eleinte suba alatt próbáltam megtudni egyet-mást erről a tisztről. Ez nehéz volt, mert senkit sem ismertem. De egyszer valaki nevére szólította az utcán, amikor kissé távolabbról úgy követtem, mint az árnyék; így hát megtudtam a nevét. Egy másik alkalommal egészen a lakásáig mentem a nyomában, és egy húszkopejkás fejében megtudtam a házmestertől, hol lakik, hányadik emeleten, egyedül-e vagy valaki mással stb. - egyszerűen mindent, amit egy házmestertől meg lehet tudni. Egy reggel, bár sohase foglalkoztam irodalommal, az az ötletem támadt, hogy leleplező formában, egy karikírozó elbeszélésben lefestem ezt a tisztet. Élvezettel írtam azt az elbeszélést. Nemcsak „lelepleztem”, hanem rágalalmaztam is; családnevét először úgy fordítottam el, hogy mindjárt fel lehetett ismerni, de később, érett megfontolás alapján megváltoztattam, és elküldtem az Otyecsesztvennije zapszki című folyóiratnak. Ámde akkoriban még nem volt divat a leleplezés, úgyhogy nem közölték elbeszélésemet. Engem ez nagyon bosszantott. Néha szinte fojtogatott a düh. Végül elhatároztam, hogy párbajra hívom ellenfeletemet. Fogalmaztam egy igen vonzó, gyönyörű levelet, és rimánkodtam neki, hogy kérjen bocsánatot; visszautasítás esetén eléggé határozottan céloztam a párbajra. A levél úgy volt megfogalmazva, hogy ha a tisztnek akár csak halvány sejtelve van is „a szépről meg a fenségesről”, akkor okvetlenül máris rohan hozzám, a nyakamba ugrik, és felajánlja a barátságát. És milyen szép lett volna az! Hogy éltünk volna mi akkor! Hogy éltünk volna! „Ő védelmezett volna engem tekintélyes külsejével, én pedig nemesebbé tettem volna szellemét fejlettségemmel és... eszméimmal, és sok-sok minden történhetett volna még!” Képzeljék el, hogy ez már két évvel a sértés után történt, úgyhogy kihívásom a legképtelenebb anakronizmus lett volna, noha levelemben ügyesen megmagyaráztam és álcáztam ezt az anakronizmust. De hál' istennek (mindmáig könnyezve áldom a magasságbélit), nem küldtem el a levelet. És egyszer aztán... egyszer aztán a legegyszerűbb és a legzseniálisabb módon álltam bosszút! Hirtelen egy ragyogó ötletem támadt. Ünnepeken úgy három után néha kijártam a Nyevszkij Prospektre, és ott sétálgattam a napos oldalon. Vagyis hát egyáltalán nem sétálgattam én ott, hanem számtalan gyötrelmet, megalázást és epeömlést szenvedtem el; de bizonyára úgy kellett nekem! A leghitványabb módon úgy siklottam ide-oda a járókelők közt, mint a csík, lépten-nyomon utat engedve hol tábornokoknak, hol lovasgárdista-, hol huszártiszteknek, hol meg hölgyeknek; olyankor

mindig görcsös fájdalmat éreztem a szívemben, és forróságot a hátamban, ha csak elképzeltem is, milyen nyomorúságos a gúnyám, milyen nyomorúságos és közönséges ide-oda cikázó figurám. Pokoli kín volt ez, állandó, elviselhetetlen megalázás egy gondolattól, amely abba a sose szűnő, közvetlen érzésbe csapott át, hogy e ragyogáshoz képest én csak egy légy vagyok, utálatos, vacak kis légy; mindenkinél okosabb, fejlettebb szellemű, nemesebb lelkű vagyok - ez magától értetődik -, és mégiscsak mindenkinek lépten-nyomon utat engedő légy, akit mindenki bánt, és mindenki megaláz. Hogy miért vettem magamra ezt a kínt, miért jártam a Nyevszkijre - nem tudom; de valahányszor lehetőség nyílt rá, valósággal húzott oda valami.

Akkoriban már kezdtem érezni azoknak a gyönyörűségeknek a hullámain, amelyekről az első fejezetben beszéltem. A tiszttel való história után pedig még hevesebben vágyódtam oda: a Nyevszkijen találkoztam vele a leggyakrabban, és ott gyönyörködtem benne. Ő is többnyire ünnepeken járt oda. Ő is kitért a tábornokok és egyéb tekintélyes személyek útjából, ő is úgy siklott ide-oda köztük, akár a csik, de a magamfaját, sőt a magamfajánál különbeket is valósággal elgázolta; egyenesen ment-ment feljűk, mintha üresség volna előtte, és egyetlen esetben sem engedett utat. Én megmámorosodtam a dühtől, ahogy ránéztem és... dühösen mindannyiszor kitértem előle. Kínozott, hogy még az utcán sem tudok egyenrangú lenni vele. „Miért okvetlenül te térsz ki? - nyaggattam magam hisztériás dühvel, amikor néha éjjel kettő után felébredtem. - Miért te, és miért nem ő? Hisz erre nincs törvény, hisz ez nincs megírva sehhol! Csináljuk egyenlően, ahogy finom emberek szokták, ha találkoznak: az egyik is enged egy kicsit, a másik is, és egymást kölcsönösen tisztelve haladnak el egymás mellett.” De nem így történt, mindig csak én tértem ki, ő meg észre se vette, hogy utat engedek. És ekkor egy csodálatos gondolatom támadt. „Mi lenne - gondoltam -, ha egy találkozáskor... nem térnék ki? Szántsándékkal nem térnék ki, még akkor se, ha nekiütközöm; no, mi lenne akkor? Ez a vakmerő gondolat annyira hatalmába kerített, hogy egy percre se hagyott nyugtot. Szakadatlanul, rettentő sokat ábrándoztam erről, és gyakrabban jártam a Nyevszkijre csakis azért, hogy világosabban elképzeljem, hogyan teszem majd, ha megteszem. Ujjongtam. Egyre megvalósíthatóbbnak látszott a tervem. „Természetesen nem kell egészen nekiütközni - gondoltam már előre hívva az örömtől -, hanem csak úgy, egyszerűen nem térek ki, összeütközöm vele, nem úgy, hogy nagyon fájjon, hanem csak úgy, hogy a vállam súrolja a vállát, pontosan annyira, amennyire az illem megengedi; úgyhogy amennyire ő meglök engem, annyira én is meglököm őt.” Végül teljesen eltökéltem magam. De az előkészületek nagyon sok időt elraboltak. Az első bökkenő ez volt: ruháról kellett gondoskodnom, hogy tervem végrehajtásakor a lehető legillendőbb legyen a külsőm. „Minden eshetőségre számítva, például arra, hogy nyilvános botrány kerekedik (mert ott igen előkelő a közönség: grófnék járnak ott, és ott jár D. herceg, ott jár az egész íróvilág), csinosan kell felöltözni; ez tiszteletet ébreszt, és bizonyos mértékig szinte egyenrangúvá emel a nagyvilági társaság szemében.” Evégett előre kikértem a fizetésemet, és vettem egy pár fekete kesztyűt meg egy rendes kalapot Csurkinnál. A fekete kesztyűt előkelőbbnek és finomabbnak találtam; mint a citromsárgát, amelyre eleinte pályáztam. „Túlságosan rikító szín, mintha túlságosan is fitogtatni akarná magát az ember” - és nem a citromsárgát vettem meg. Fehér csont kezelőgombos finom ingról már rég gondoskodtam; de a köpönyeg nagyon meggondolkoztatott. Magában véve egyáltalán nem volt rossz a köpönyegem - melegített, ahogy dukált; de vattából volt a bélése, a gallérja meg mosómedveprém, ami a lakájzítés csúcsa. Mindenáron ki kellett cserélni a gallért, és hódprémet kellett szerezni, amelyet a tisztek hordanak. Evégett el-eljártam a Gosztyinij dvorba, és többszöri tájékozódás után kiszemeltem egy olcsó német hódprémet. Ezek a német hódprémek nagyon hamar elnyúnek ugyan, de eleinte, amíg újak, egészen jól festenek; de hát nekem csak egyetlen alkalomra kellett. Megkérdeztem az árát: mégis drága volt. Alapos megfontolás után elhatároztam, hogy eladom a mosómedvegallért. Elhatároztam, hogy a még hiányzó és nekem igen jelentős összeget Anton Antonics Szetocskintól, az irodafőnökömtől egy jámbor, de

komoly és gyakorlatias embertől kérem kölcsön, aki soha senkinek se szokott kölcsönadni, de akinek különösen beajánlott annak idején, hivatalba lépésemkor az a tekintélyes személyiség, aki ebbe az állásba juttatott. Rettenetesen gyöttrődtem. Szégyenletes és szörnyű dolognak éreztem, hogy pénzt kérjek Anton Antonicstól. Két-három éjjel nem is aludtam, és általában keveset aludtam akkoriban; lázban égtem; a szívem valahogy zavartan el-elakadt, vagy hirtelen ugrálni kezdett, ugrálni, ugrálni!... Anton Antonics először meghökkent, aztán összeráncolta a homlokát, majd alapos fontolgtatás után mégiscsak adott kölcsön, de előbb kért egy felhatalmazást, mely szerint két hét múlva a kölcsönadott összeget felveheti a fizetéséből. Ilyen módon végre minden kész volt; a szép hódprém került a pocsek mosómedve helyébe, és én apránként munkához láthattam. Mert hát nem vághattam neki egy csapásra, vaktában; ezt a dolgot éppenséggel apránként, igen ügyesen kellett végrehajtani. De bevallom, többszöri kísérlet után már-már kétségbeestem: nem ütköztünk össze az istennek sem! Pedig de nagyon készültem rá, de sokszor elhatároztam, már úgy is látszott, hogy mindjárt összeütközünk, és akkor látom - megint csak utat engedtem neki, ő pedig elhaladt mellettem, észre se vett. Még imát is mormoltam, mialatt elmentem mellette, hogy az Isten öntsön belém elszántságot. Egyszer már majdnem rászántam magam, de az lett a vége, hogy épp csak az útjába kerültem, mert a legutolsó pillanatban, alig kéthüvelyknyire tőle, inamba szállt a bátorság. Ő végtelenül nyugodtan jött egyenest felém, én pedig félrepatantam. Azon az éjszakán megint kitört rajtam a láz, és félrebeszéltem. Ekkor váratlanul minden olyan jól végződött, hogy jobban se kellett. Egy éjjel végképp elhatároztam, hogy nem hajtom végre veszélyes szándékomat, abbahagyom az egészset, és utoljára azzal a céllal mentem el a Nyevszkijre, hogy lássam, hogy is fogom én az egészset abbahagyni. Ellenségemtől háromlépésnyire hirtelen elszántam magam, behunytam a szemem, és a vállammal beleütköztem a vállába! Nem engedtem egy hüvelyknyit sem, és teljesen egyenrangú félként elhaladtam mellette! Vissza se nézett, és úgy tett, mintha nem vette volna észre; de csak úgy tett, ebben bizonyos vagyok! Természetesen én kaptam az erősebb lökést; ő volt az erősebb, de nem ez volt a fontos. Az volt a fontos, hogy elértem a célomat, megőriztem méltóságomat, egyetlen lépést se engedtem, és nyilvánosan, társadalmilag egyenrangú félként viselkedtem vele. Úgy mentem haza, mint aki teljes mértékben bosszút állt mindenért. Ujjongtam. Diadalt ültem, és olasz áriákat énekeltem. Magától értetődik: nem írom le, mi történt velem három nap múlva; ha elolvasták az első fejezetet, az „Egérlyuk”-at, önök is kitalálhatják. Ezt a tisztet aztán áthelyezték valahová; most már van vagy tizennégy éve, hogy nem láttam. Vajon mit csinál most a lelkem? Kinek megy neki?

2

De véget ért züllögetésem időszaka, és rettenetesen megcsömöröltem. Következett volna a megbánás, de elűztem: túlságosan is émygett a gyomrom. De apránként azt is megszoktam. Mindent megszoktam, vagyis hát nem szoktam meg, hanem valahogy önként belenyugodtam abba, hogy elviselem. Ám volt egy mindennel kibékítő megoldás: „a szépségbe és a fenségbe”, vagyis ábrándokba menekülni. Rettentő szenvedéllyel ábrándoztam, odúmba bebújva három hónapon át egyfolytában ábrándoztam, és higgyék el, akkor egyáltalán nem hasonlítottam ahhoz az úrhoz, aki tyúkszívének egy zavaros pillanatában német hódprémet varratott a gallérijára. Egyszeriben hős lettem. Akkor még tisztelgő látogatásra sem engedtem volna be a szobámba azt az öles termetű főhadnagyot. Akkoriban már el sem tudtam képzelni. Hogy mik voltak az ábrándjaim, és hogyan tudtam volna beérni velük - ezt ma már nehéz volna megmondani, de akkor beértem velük. Egyébként azt hiszem, hogy félig-meddig még most is megelégszem ezekkel. Különösen kellemes és erős hatású ábrándok látogattak meg a

züllögetés után - könnyes bűnbánattal, átkozódással és ujjongással egybefonódva jöttek. Voltak az igazi márnak, a boldogságnak olyan pillanatai, amikor a legcsekélyebb gúnyt sem éreztem belül - bizony isten! Volt hit, remény, szeretet. Épp az volt a baj, hogy akkoriban vakon hittem: külső körülmények, valami csuda folytán kitágul, kiszélesedik az élet, hirtelen kibontakozik a nekem megfelelő áldásos gyönyörű tevékenység egészen kész horizontja (hogy milyen tevékenységé, azt sose tudtam, de az volt a fontos, hogy egészen kész horizont legyen), és akkor majd kis híján fehér lovon, babérkoszorúval jelenek meg az Isten szép világában. Másodrangú szerepet el se tudtam volna képzelni, és éppen ezért a valóságban nagyon nyugodtan elfogadtam az utolsót is. Vagy hős, vagy szemét - középút nem volt. Éppen ez tett tönkre engem, mert a sárban azzal vigasztaltam magam, hogy máskor hős vagyok, a hős pedig elfödte alakjával a sarat: közönséges halandónak szégyen, gyalázat besároznia magát, de egy hős túlságosan is magas ahhoz, hogy teljesen besározza magát, tehát valamelyest nyugodtan besározhatja. Figyelemre méltó, hogy „a szépnek és fenségesnek” ezek a hullámai elértek hozzám a züllés idején is, mégpedig épp akkor, amikor a legmélyebb pontra süllyedtem; külön-külön kis fellobbanások formájában jöttek, mintha csupán életjelt akarnának adni, megjelenésükkel sem szüntették meg egy csapásra a züllést, sőt, ellentétes jellegükkel mintegy tápot adtak neki, és pontosan csak annyi jött, amennyi a jó mártáshoz szükséges. A mártás itt ellentmondásból és szenvedésemből, gyötrelmes belső elemzésből állt, és épp ezek a kisebb-nagyobb szenvedések adtak valami pikantériát, sőt értelmet a züllésemnek - egyszóval pontosan teljesítették a jó mártás feladatát. Mindebben volt bizonyos mélység. De hát hogy is törődhettem volna bele holmi közönséges, útszéli, hétköznapi, írni való züllésbe, hogy tudtam volna elviselni magamon azt az egész sarat?! Akkor mi tetszett volna benne annyira, hogyan csalt volna ki éjnek idején az utcára? Volt nekem tisztességes kibúvóm mindenre, kérem...

De mennyi szeretetet éreztem én, uraim, ezekben az ábrándozásaimban, ezekben a „szépbe és a fenségesbe való menekülésben”, mennyi szeretetet! Igaz, hogy csak valami fantasztikus szeretetet, amely a valóságban semmi emberi dologra nem volt alkalmazható, de olyan sok volt abból a szeretetből, hogy később a valóságban már nem éreztem alkalmazásának szükségét - ez már fölösleges fényűzés lett volna. Egyébként mindig szerencsésen végződött minden: valami lusta és mámorító áttéréssel a művészetre, vagyis a lét immár teljesen kész, gyönyörű szép formáira, melyeket költőktől és regényíróktól loptam, ahogy tőlem telt, és hozzáidomítottam minden elképzelhető feladathoz és követelményhez. Például: mindenkin diadalmaskodom; természetesen mindenki a porban hever előttem, és kénytelen önként elismerni minden kiváló tulajdonságomat, én pedig mindenkinek megbocsátok. Amikor már ismert költő és kamarás leszek, lépten-nyomon beleszeretek valakibe; tengernyi pénzt, milliókat kapok, és nyomban az emberiségre áldozom, és ország-világ előtt nyomban bevallom gyalázatomat, amely természetesen nem egyszerűen gyalázat, hanem rendkívül sok „szépet és fenségest”, valamint manfrédit foglal magában. Mindenki sírva csókolgat engem (máskülönben micsoda fatuskók volnának), én pedig mezítláb és éhesen megyek új ígéret hirdetni, és Austerlitznél tönkreverem a maradiakat. Majd induló harsog, minden bűnös amnesztiát kap, a pápa meg beleegyezik, hogy Rómából Brazíliába költözzék; aztán bál lesz egész Olaszország számára a Villa Borghesében, amely a Comói-tó partján áll, mert a Comói-tavat külön erre az alkalomra áthelyezik Rómába; azután egy jelenet a bokrok közt stb. stb. - tudják ezt önök! Bizonyára azt mondják, hogy aljasság, gazság ezt mind kitergetni most, annyi mámor és könny után, amelyet én magam bevallottam. De hát miért volna aljasság? Ne higgyék, hogy szégyellem mindezt, és hogy ez nagyobb ostobaság volt, mint bármi is az önök életében. Ráadásul higgyék el, hogy egy és más azért egészen jól volt elrendezve nálam... Hisz nem minden a Comói-tavon történt. Egyébként igazuk van: csakugyan aljasság és gazság ez! És még alávalóbb, hogy most elkezdtem önök előtt mentegetőzni. A legalávalóbb pedig az, hogy

most ilyen megjegyzést teszek. De különben elég már, mert így sohase lesz vége: egyik mindig alávalóbb lesz a másíknál...

Három hónapnál tovább sehogy se bírtam egyfolytában ábrándozni, és már-már leküzdhetetlen vágyat éreztem, hogy belevessem magam a társaságba. Belevetni magam a társaságba - ez nálam azt jelentette, hogy el-eljártam vendégségbe Anton Antonics Szetocskinhoz, az irodafőnökömhöz. Ő volt az egyetlen állandó ismerősöm az egész életemben, és most magam is csodálkozom ezen a körülményen. De őhöz is csak akkor jártam, amikor olyan időszak következett be, és az ábrándjaim olyan boldogságig hevültek, hogy okvetlenül azonnal össze kellett ölelkeznem az emberekkel, az egész emberiséggel; ehhez pedig az kellett, hogy legalább egy valóban létező ember kéznél legyen. Anton Antonichoz egyébként csak keddenként lehetett menni (az volt a fogadónapja), következésképpen mindig a keddezh kellett igazítanom azt a szükségletemet is, hogy összeölelkezzek az egész emberiséggel. Ez az Anton Antonics a Pjaty Uglovnál, a harmadik emeleten lakott, négy alacsony szobában, amelyek sárga bútorral, a legtakarékosabban voltak berendezve; egyik kisebb volt, mint a másik. Volt két lánya, és ott lakott náluk azoknak egy nagynénje is, aki a teát szokta töltögetni. Az egyik lány tizenhárom éves volt, a másik tizennégy, mind a kettő pisze; én rettentő zavarba estem előttük, mert folyton sugdolóztak és vihogtak. A házigazda rendszerint a dolgozószobájában, bőrdíványon, az asztalnál ült egy-egy ősz vendéggel, valamelyik irodánkbelivel vagy más hatóságtól való hivatalnokkal. Két-három vendégnél többet sose láttam nála, azok is mindig ugyanazok voltak. A jövedéki adóról, a szenátusban folyó kereskedelmi vitáról, a fizetésről, az előléptetésről, ökegyelmességéről beszélgettek, meg arról, hogy milyen eszközökkel lehet megnyerni a jóindulatát stb. stb. Nekem volt türelmem ahhoz, hogy akár négy óra hosszat is ott üldögéljek ezek mellett az emberek mellett, mint a kuka, és csak hallgassam őket, mivel én magam nem mertem és nem is tudtam beszélni velük semmiről. Egészen eltompultam, többször is kivert az izzadság, és a guta kerülgetett; de ez azért jó és hasznos volt: hazafelé menet egy időre félretettem azt a vágyamat, hogy összeölelkezzek az egész emberiséggel.

Egyébként volt nekem még egy olyan ismerősfélém: Szimonov, egy volt iskolatársam. Iskolatársam sok akadt nekem Pétervárott, de én nem barátkoztam velük, sőt nem is köszöntem nekik az utcán. Bizonyára elmentem volna más hivatalba szolgálni csak azért, hogy ne legyek együtt velük, és egy csapásra szakítsak egész gyűlölt gyermekkorommal. Átok arra az iskolára, azokra a szörnyű börtönövekre. Egyszóval mindjárt szakítottam iskolatársaimmal, mihelyt kikerültem a szabad életbe. Csak két-három ember maradt, akinek még köszöntem, ha találkoztunk. Ezek közé tartozott Szimonov is, aki az iskolában semmivel sem tűnt ki, kiegyensúlyozott, csendes fiú volt, de én bizonyos független jellemet, sőt becsületességet fedeztem fel benne. Azt se gondolnám, hogy túlságosan korlátolt volt. Valamikor volt néhány eléggé derűs pillanatunk, de ez nem sokáig tartott, és mintha hirtelen köd vont a volna be. Órá láthatólag nyomasztóan hatottak ezek az emlékek, és alighanem mindig attól félt, hogy én visszazökkenek a régi modorba. Gyanítottam, hogy nagyon ellenszenves vagyok neki, de mivel nem voltam egészen biztos benne, mégis eljártam hozzá.

Egy csütörtöki napon, mivel már nem bírtam tovább az egyedüllétet, és tudtam, hogy Anton Antonics ajtaja csütörtökön be van zárva, eszembe jutott Szimonov. Mialatt felmentem hozzá a harmadik emeletre, éppen az járt az eszemben, hogy ennek az úrnak terhére vagyok, és kár is hozzá mennem. De mivel az effajta töprengés végül mindig csak még jobban ösztökélt arra, hogy igenis belemásszak ebbe a kétértelmű helyzetbe, hát benyitottam hozzá. Ekkor már csaknem egy éve volt, hogy utoljára láttam Szimonovot.

Még két iskolatársamat találtam ott nála. Láthatólag valami fontos dologról beszélgettek. Jöttömre jóformán ügyet se vetett egyikük sem, ami igen furcsa volt, mert már évek óta nem találkoztam velük. Nyilván afféle közönséges légynek tartottak. Így még az iskolában sem bántak velem, noha ott mindenki gyűlölt. Persze jól tudtam, hogy most szükségképpen lenéznek, amiért nem értem el hivatali pályámon semmilyen sikert, és mert túlságosan is elhanyagoltam magam, rossz ruhában jártam stb. stb. - ami az ő szemükben tehetségtelenségemről és jelentéktelenségemről árulkodott. Ilyen mélységes megvetésre mégse számítottam. Szimonov egészen meglepődött, hogy beállítottam hozzá. Ez mind meghökkentett engem; egy kissé mélabúsan leültem, és hallgatni kezdtem, miről beszélgetnek.

A komoly, sőt szenvedélyes beszélgetés arról a búcsúebédről folyt, amelyet ezek az urak másnap közösen akartak rendezni Zverkovnak, egy távoli kormányzóságba utazó katonatiszt barátjuknak a tiszteletére. Moszjő Zverkov annak idején az én iskolatársam is volt. A felsőbb osztályokban különösen gyűöltem. Az alsóbb osztályokban helyes, pajkos fiú volt, akit mindenki szeretett. Én egyébként az alsó osztályokban is gyűöltem, éppen azért, mert helyes és pajkos fiú volt. Mindig rosszul tanult, sőt egyre rosszabbul, mégis sikeresen elvégezte az iskolát, mert volt protekciója. Amikor az utolsó osztályt járta iskolánkban, egy kétszáz lelket számláló birtokot kapott örökségbe, és mivel mindnyájan csaknem szegények voltunk, hencegni kezdett előttünk. Elképesztően üres fickó volt, hanem azért jó cimborá, még akkor is, amikor hetvenkedett. Nálunk pedig a becsület és a büszkeség külső, fantasztikus és fellengzős formái ellenére, igen kevés kivétellel mindenki szinte hízelgett Zverkovnak, minél jobban hetvenkedett. Mégpedig nem holmi haszonlesésből hízelegtek neki, hanem csak úgy, csupán azért, mert olyan ember, akit a természet elhalmoz adományával. Ezenkívül valahogy az ügyesség és a jó modor szakértőjének szokták tartani Zverkovot; ez az utóbbi különösen dühített. Gyűöltem túlon túl magabiztos, harsogó hangját, azt, hogy imádta tulajdon szellemességeit, amelyek borzasztó ostobán sütek el, noha különben jól pergett a nyelve; gyűöltem szép, de buta ábrázatát (amellyel különben örömet elcsereéltem volna a magam okos arcát) és a negyvenes esztendőkre jellemző fesztelen katonatiszti modorát. Gyűöltem azt is, ahogy nőknél való jövőendő sikereiről beszélt (egyelőre még nem mert kezdeni nőekkel, mivel nem volt tiszti vállrojtja; már türelmetlenül várta, hogy legyen), meg arról, hogy majd percnként kiáll párbajra. Emlékszem, hogy én magam, aki mindig hallgattam, egyszer csak tengelyt akasztottam Zverkovval, amikor egyszer szabad időnkben arról beszélt iskolatársainknak, hogyan fog ő paráználkodni, és végül belemelegedve, akár a kiskutya a napon, kijelentette, hogy ő egyetlen parasztlányt se hagy figyelmen kívül a saját falujában, hogy ez droit de seigneur, azokat a muzsikokat pedig, akik tiltakozni merészelnek, majd megbotoztatja, és kétszeres úrbért sóz azoknak a szakállas gazoknak a nyakába. Azok a pimaszok tapsoltak neki, én pedig belekötöttem de egyáltalán nem a szűzlányok meg az apjuk iránti sajnálatból, hanem csupán azért, mert annyira tapsoltak ennek a csirkefogónak. Akkor én győztem, de Zverkov nemcsak buta volt, hanem vidám és magabiztos is, így hát nevetéssel ütötte el a dolgot, mégpedig úgy, hogy voltaképpen nem is én győztem: ő nevetett utoljára. Aztán megpróbált legyőzni még néhányszor, de minden harag nélkül, csak úgy, mellékesen, tréfából, kacagva. Én dühösen és megvetően - nem válaszoltam. Az iskola elvégzése után tett egy lépést felém; én nem nagyon tiltakoztam, mert ez hízelgett nekem; de természetesen hamar elváltak útjaink. Aztán hallottam kaszárnys, főhadnagys sikereiről, arról, hogy tivornyázik. Aztán más sikerek következtek: hogyan halad előre a szolgálatban. Most már nem köszönt az utcán; azt gyanítottam, fél, hogy kompromittálja magát, ha köszön olyan jelentéktelen egyénnek, mint én. Egyszer színházban is láttam a harmadik emeleten ült immár vállrojtjal. Egy agg tábornok lányai körül sürgölődött hízelkedve. Három év alatt nagyon leromlott, noha

még mindig eléggé szép és jó mozgású volt; valahogy megdagadt, hízásnak indult, látszott rajta, hogy harmincéves korára egészen elhájasodik. Hát ennek a Zverkovnak akartak ebédet adni elutazása előtt iskolatársaink. Ők állandó barátságot tartottak fenn Zverkovval mind e három év alatt, jóllehet belül ők sem tartották magukat vele egyenrangúnak; ebben biztos vagyok.

Szimonov két vendége közül az egyik Ferficskin, egy oroszországi német volt, majomképű, alacsony, ostoba fickó, aki mindenkit kigúnyolt, legádázabb ellenségem a legalsó osztályoktól kezdve, alávaló, pimasz hengegő; megjátszotta a hepciás törtetöt, holott lélekben természetesen gyáva nyúl volt. Zverkovnak azok közé a tisztelői közé tartozott, akik számításból hízelegtek neki, és gyakran kértek tőle kölcsönt. Szimonov másik vendége, Trudoljubov, jelentéktelen egyéniség, merev ábrázatú, eléggé becsületes, de minden siker előtt hajbókoló magas, katonás fiú volt, aki csakis az előléptetésről tudott beszélni. Zverkovnak távoli rokona volt, és ez - még kimondani is butaság - bizonyos jelentőséget adott neki a szemünkben. Engem sose vett semmibe; nem valami udvariasan, de azért tűrhetően bánt velem.

- No és ha hét-hét rubelt adnánk? - szólalt meg Trudoljubov. - Hárman vagyunk, így hát huszonegy rubel lenne, abból jól meg lehet ebédelni. Zverkov természetesen nem fizet.

- Magától értetődik, ha egyszer mi hívjuk... - jelentette ki határozottan Szimonov.

- Csak nem gondolják - szólt közbe fennhéjázva, lobbanékonyan Ferficskin, akár egy nyegle lakáj, aki tábornok gazdájának kitüntetéseihez hengeg -, csak nem gondolják, hogy Zverkov megengedi, hogy csak mi fizessünk? Tapintatból elfogadja, de aztán egy fél tucat palackot rendel a maga zsebére!

- Ugyan, hát minek minekünk négyünknek egy fél tucat? - kérdezte Trudoljubov, akinek a figyelmét csak a fél tucat ragadta meg.

- Tehát hárman, illetve Zverkovval négyen, holnap öt órakor az Hôtél de Paris-ban. Huszonegy rubel! - foglalta össze végezetül Szimonov, akit megtettünk rendezőnek.

- Hogyhogy huszonegy? - szólaltam meg egy kissé izgatottan, sőt láthatólag megsértődve is. - Ha engem is számításba vesznek, akkor nem huszonegy rubel lesz, hanem huszonnyolc.

Azt hittem, hogy nagyon szép lesz, ha ilyen hirtelen, váratlan én is ajánlkozom, és mind egy csapásra szinte legyőzve, tisztelettel néznek rám.

- Hát maga is akar? - kérdezte fanyalogva Szimonov, és valahogy került a tekintetemet. Úgy ismert, mint a tenyerét.

Engem bosszantott, hogy úgy ismert, mint a tenyerét.

- Már hogyne, kérem? Hisz, azt hiszem, én is iskolatársuk vagyok, és egy kissé bánt is, hogy engem kihagytak - fortyantam fel ismét.

- Ugyan, hát hogy kerestük volna meg? - szólt közbe Ferficskin.

- Maga mindig hadilábon állt Zverkovval - tette hozzá elkomolyodva Trudoljubov. De én már belekapaszkodtam a dologba, és nem akartam elengedni.

- Azt hiszem, erről senkinek sincs joga ítéletet mondani - vettem ellene, és úgy remegett a hangom, mintha isten tudja, mi történt volna. - Hát éppen azért akarom ezt most, mert azelőtt hadilábon álltam vele.

- Eh, ki érti magát... ezeket az emelkedett gondolatokat... - jegyezte meg nevetve Trudoljubov.

- Majd beírjuk magát is - döntött felém fordulva Szimonov -, holnap öt órakor az Hôtel de Paris-ban; jegyezze meg.

- A pénzt... - mondta felém intve halkán Szimonovnak Ferficskin, de torkán akadt a szó, mert Szimonov egészen zavarba esett.

- Elég - szólt felállva Trudoljubov. - Ha olyan nagyon akarja, hát jöjjön.

- De hát ez zárt baráti kör - mérgeződött szintén a kalapjáért nyúlva Ferficskin. - Ez nem hivatalos összejövetel. Hátha mi egyáltalán nem is akarjuk, hogy maga...

Elmentek; Ferficskin egyáltalán nem is köszönt nekem. Trudoljubov éppen csak biccentett, de nem nézett rám. Szimonov, akivel négyszemközt maradtam, valahogy bosszúsan, értetlenül, furcsán nézett rám. Nem ült le, és engem se kínált hellyel.

- Hm... hát igen... akkor holnap. A pénzt most adja ide? Csak azért kérdem, hogy biztosan tudjam - dörmögte zavartan.

Elpirultam, de közben eszembe jutott, hogy időtlen idők óta tartozom Szimonovnak tizenöt rubellal, amiről egyébként nem feledkeztem meg soha, de nem is adtam meg soha.

- Maga is beláthatja, Szimonov, hogy idejövet nem tudhattam... és nagyon bosszant, hogy otthon felejtettem...

- Jó, jó, mindegy. Majd lefizeti holnap ott, az ebédkor. Hisz én csak azért szóltam, hogy tudjam... Ahogy gondolja...

Elakadt a szava, és még bosszúsabban fel s alá járkált. Sarkával keményen kivágta a lépést, és nagyot dobbantott.

- Nem tartom fel? - kérdeztem kétpercnyi hallgatás után.

- Ó, nem! - rezzent meg hirtelen. - Azazhogy... őszintén szólva, igen. Tudja, még el kellene mennem... Ide, nem messzire... - tette hozzá egy kissé röstelkedve, bocsánatkérő hangon.

- Jaj, istenem! Hát miért nem szól?! - kiáltottam fel, és isten tudja, honnan került, de csodálatos fesztelenséggel máris a sapkámért nyúltam.

- Csak ide nem messzire... Kétlépésnyire innen... - ismételte az előszobáig kísérve Szimonov olyan kapkodó modorban, ami semmiképp sem illett hozzá. - Tehát holnap, pontosan ötkor! - kiáltotta utánam a lépcsőházban: nagyon örült, hogy elmegyek. Én pedig dühöngtem.

- Kellett nekem beleugrani! Kellett ez nekem! - gondoltam fogcsikorgatva immár az utcán. - Ajánlkozni ahhoz a gazfickóhoz, ahhoz a malac Zverkovhoz! Magától értetődik, nem szabad elmenni; természetesen köpnöm kell az egészre. Hát köteleztem én magam vagy mi? Mindjárt holnap értesítem Szimonovot a városi posta útján...

De hát épp azért dühöngtem én, mert biztosan tudtam, hogy elmegyek; csak azért is elmegyek; és pedig minél tapintatlanabb, illetlenebb az, hogy odamegyek, annál inkább megyek.

Pedig ráadásul egy igen komoly akadálya is volt annak, hogy odamenjek: nem volt pénzem. Mindössze kilenc rubel árválkodott otthon. De ebből hetet mindjárt másnap oda kellett adnom Apollonnak, az inasomnak, aki hét rubel havi bérért a maga kosztján szolgált nálam.

Apollon természetét ismerve nem tehettem meg, hogy ne adjam oda. Erről a gazfickóról, erről az istenverésről később beszélek még.

Egyébként biztosan tudtam, hogy mégse adom oda neki, és hogy okvetlenül elmegyek.

Azon az éjszakán képtelennél képtelenebb álmokat láttam. Nem csoda: egész este nyomott iskolai életem börtöneveinek emléke, és sehogy se tudtam megszabadulni tőle. Abba az iskolába távoli rokonaim dugtak be, akiktől függtem, és akikről azóta sem tudok semmit a világon; mint árvát dugtak be oda, aki már elgyötrődött az ő szemrehányásaiktól, és némán töprengve, vadul nézett mindenre maga körül. Társaim dühös és kegyetlen gúnnyal fogadtak azért, mert egyikükhöz sem hasonlítottam. De én nem tudtam elviselni a gúnyolódásaikat; nem tudtam olyan könnyen összeszokni velük, mint ahogy ők összeszoktak egymással. Én mindjárt meggyűlöltem őket, és valami megsebzett, félnék, de határtalan büszkeségbe zárkóztam el mindnyájuk elől. Felháborított durvaságuk. Cinikusan gúnyolódtak arcomon, esetlen alakomon; holott milyen ostoba arcuk volt nekik maguknak! A mi iskolánkban valahogy különösen ostobává torzultak az arcok. Hány gyönyörű gyermek került hozzánk! Néhány év múlva meg rájuk nézni is undorító volt. Én még tizenhat éves koromban is mogorván csodálkoztam rajtuk; engem már akkor is megdöbbenett gondolkozásuk sekélyessége, szórakozásaik, játékaik, társalgásuk ostobasága. Annyira nem értettek nélkülözhetetlenül fontos dolgokat, annyira nem érdeklődtek rendkívül hatásos és megrázó jelenségek iránt, hogy én önkéntelenül is különbnek tartottam magamat náluk. Nem a sértett hiúság készítetett erre, és az istenért, ne hozakodjanak elő azzal az elcsépelet ellenvetéssel, amelyet már az utálatig unok, hogy tudniillik „én csak ábrándoztam, ők pedig már akkor is tisztában voltak a való élettel”. Nem voltak ők tisztában semmivel, semmiféle való élettel, és esküszöm, épp ezt találtam bennük a legfelháborítóbbnak. Épp az volt a baj, hogy elképesztően ostobán fogták fel a legnyilvánvalóbb, legszembeütőbb valóságot is, és már akkor megszokták, hogy csakis a siker előtt hajtsanak fejet. Mindazt, ami igazságos volt - de amit megalázóan elnyomtak -, kegyetlenül, szívtelenül, gyalázatosan kigúnyolták. A rangot többre tartották az észnél, és már tizenhat éves korukban csakis a zsíros állásokról beszélgettek. Ebben persze sok volt abból az ostobaságból és abból a rossz példából is, amely szüntelenül körülvette gyermek- és serdülőkorukat. Szörnyen romlottak voltak. Természetesen itt is sok minden csak külső máz volt, sokszor csak magukra erőltették a cinizmust; a fiatalságnak bizonyos üdesége természetesen áttetszett még a romlottságukon is; de még az üdeségük se volt vonzó, és inkább rakoncátlanság formájában nyilvánult meg. Borzasztóan gyűlöltem őket, bár talán hitványabb voltam náluk. Ők ugyanazzal fizettek nekem, és nem leplezték utálatukat. De én már nem is vágyódtam a szeretetükre, sőt ellenkezőleg, állandóan a megalázásukra áhítoztam. Hogy megszabaduljak gúnyolódásuktól, igyekeztem minél jobban tanulni, és fel is vergődtem a legelső közé. Ez hatott rájuk. Azonkívül pedig apránként kezdték megérteni mindnyájan, hogy én már olvastam olyan könyveket, amelyeket ők nem olvashattak, és tudtam olyan dolgokat, amelyek nem tartoztak a tananyaghoz, és amelyről ők nem is hallottak. Idegenkedve és gúnyosan nézték ezt, de erkölcsileg beadták a derekukat, annál is inkább, mert ebből az okból a tanárok is felfigyeltek rám. A gúnyolódás megszűnt, de megmaradt az ellenszenv, és hideg, feszült viszony alakult ki köztünk. Végül aztán én nem bírtam ki: az évek során egyre inkább éreztem, hogy szükségem van az emberekre, barátokra. Olykor megpróbáltam közeledni valakihez; de ez a közeledés mindig fonákul ütött ki; és magamagától véget ért. Egyszer volt egy barátom is. De ekkor már zsarnok voltam lélekben, korlátlanul uralkodni akartam a lelkén, bele akartam oltani a megvetést a környezete iránt; azt követeltem tőle, hogy gögösen és véglegesen szakítson ezzel a környezettel. Megrémítettem szenvedélyes barátságommal; naiv, odaadó lélek volt; néha görcsösen sírásra fakasztottam, de amikor teljesen a hatalmamba került, mindjárt meggyűlöltem, és ellöktem magamtól, mintha csakis azért lett volna rá szükségem, hogy győzelmet arassak rajta, hogy hatalmamba kerítsem. De mindenkit nem győztem le; ez a barátom szintén nem hasonlított senkihez sem, és ő is egészen ritka kivétel volt. Az iskola elvégzése után első dolgom az volt, hogy lerázam azt a különleges szolgálatot, amelyre szántak, és így elszakítsak minden szálát, elátkozzam és

porral szórjam be a múltat... És az ördög tudja, miért másztam el én ezek után ahhoz a Szimonovhoz!...

Reggel korán kiugrottam az ágyból; olyan izgatottan pattantam fel, mintha most mindjárt kezdődne az egész. De hát szentül azt hittem, hogy közeleg, és még ma okvetlenül be is következik valami gyökeres fordulat az életemben. A megszokás hiánya vagy mi okozta-e, de nekem egész életemen át a legkisebb, pusztán külsőséges eseménykor is úgy tűnt fel, hogy most mindjárt valami gyökeres fordulat következik be az életemben. Egyébként a szokásos időben indultam a hivatalba, de két órával hamarabb hazaszöktem, hogy felkészüljek. Az a fontos, hogy ne elsőnek érkezzek, mert különben azt gondolják, hogy ez nagyon nagy öröm nekem. De ezer meg ezer ilyen fontos dolog volt még, és ezek mind az elernyedésig izgattak. Saját kezűleg kitisztítottam a magas szárú cipőmet. Apollon a világért se tisztította volna kétszer, mert úgy vélte, hogy nincs rendjén. Úgy tisztítottam ki, hogy az előszobában elloptam a kefét, nehogy észrevegye valamiképp és aztán lenézzen miatta. Aztán tüzetesen szemügyre vettem a ruhámat, és úgy találtam, hogy mindenem ócska, kopott, viseltes. Túlságosan is elhanyagoltam már magam. A hivatalnoki egyenruhám még eléggé jó állapotban volt, de egyenruhában mégsem illik ebédre menni. Ami a legbosszantóbb: a pantallómon, épp a térdén egy óriási sárga pecsét éktelenkedett. Előre éreztem, hogy már pusztán ez a pecsét elveszi önbecsülésem kilenczted részét. Azt is tudtam, hogy nagyon alantas dolog így gondolkozni. „De most nem érünk rá töprengeni; most közeleg a való élet” - gondoltam, és mindjobban elcsüggedtem. Azt is nagyon jól tudtam, hogy mindezeket a tényeket hajmeresztően eltúlozom; de mit tehettem, ha egyszer már nem tudtam uralkodni magamon, ha már szinte rázott a hidegláz. Kétségbeesve képzeltem el, milyen fölényesen és ridegen fogad majd az a „gaz” Zverkov; milyen korlátolt, semmivel sem enyhíthető lenézéssel bámul majd rám az a tökféjú Trudoljubov; milyen utálatosan és pimaszul vihog majd a rovásomra az a csirkefogó Ferficskin, hogy Zverkov kegyeibe férközzék; milyen pontosan látja majd mindezt Szimonov, és mennyire lenéz engem alantas hiúságom és kislelkűségem miatt, és ami a legnagyobb baj: mennyire siralmas, nem irodalmi, hétköznapi lesz mindez. Persze sokkal jobb lenne, ha nem mennék oda. De hát ez most már teljességgel lehetetlen volt: ha engem egyszer elkezdett húzni valami, akkor én mindenestül, a fejem búbjáig belemásztam. Mert aztán egész életemen át csúfoltam volna magam: „No, hát gyáván meghátráltál a valóság elől, meghátráltál!” Igenis, szenvedélyesen szerettem volna bebizonyítani ennek az egész „gyülevész bandának”, hogy egyáltalán nem vagyok olyan gyáva, mint magam is képezem. Sőt: gyáva reszketésem, hideglázam tetőfokán arról ábrándoztam, hogy diadalt aratok, legyőzöm, magammal ragadom és arra kényszerítem őket, hogy megszeressenek, ha már csak „fennkölt gondolataimért és kétségbevonhatatlan szellemességemért” is. Elhanyagolják Zverkovot, ott ül majd félrehúzódva, és szégyenkezve hallgat; én pedig porrá tiprom. Később esetleg kibékülök, sőt pertut is iszom vele; ám az volt a legrosszabb, a legbántóbb, hogy én már akkor tudtam: teljes mértékben, bizonyosan tudtam, hogy voltaképpen nem is kell nekem az egész, hogy voltaképpen egyáltalán nem is vágyom én széttiporni, leigázni őket, és hogy az egész eredményért - mihelyt elérném - nem adnék egy garast se. Ó, hogy kértem az Istent, hogy minél hamarabb múljon már el ez a nap! Kimondhatatlan lelki fájdalommal mentem oda az ablakhoz többször is, kinyitottam a szellőzőablakot, és belebámultam a sűrűn hulló nedves hó ködös homályába...

Rozoga faliórám végre sziszegve elütötte az ötöt. Felkaptam a kucsmámat, és kerülve Apollon tekintetét - már reggel óta várta-várta, hogy odaadjam a fizetését - elsiklottam mellette, ki az ajtón, aztán egy cifra bérkocsin, amelyet utolsó félrubelemen fogadtam, az Hôtel de Paris felé hajtottam, mint egy úr.

Már az előző napon tudtam, hogy én érkezem elsőnek. De hát nem az elsőség volt a baj.

Őközlük nemhogy nem volt ott senki, de még a szobánkat is alig találtam meg. Az asztal még nem volt egészen megterítve. Hát ez meg mit jelent? Hosszas faggatózás után megtudtam végre a pincérektől, hogy az ebédet nem ötre, hanem hatra rendelték. Ezt megerősítették a tálalóban is. Szinte szégyelltem már kérdezősködni. Még csak huszonöt perccel múlt öt. Ha megváltoztatták az időpontot, mindenesetre értesíteniük kellett volna - arra való a városi posta -, és nem lett volna szabad „megszégyeníteniük” önmagam és... és a pincérek előtt. Leültem: egy pincér folytatta a terítést; jelenlétében valahogy még kellemetlenebbül éreztem magam. Hat óra tájban, bár égtek a lámpák, gyertyákat is hoztak be. A pincérnek esze ágában sem volt akkor mindjárt behozni őket, amikor én megérkeztem. A szomszéd szobában két külön asztalnál két haragos, zord külsejű, hallgatag vendég ebédelt. Az egyik távolabbi teremben nagy zaj volt, még kiabáltak is; egész kompánia hahotázása meg utálatos francia visongás hallatszott; ott hölgyekkel ebédeltek. Egyszóval majd felfordult a gyomrom. Ritkán éltem át kellemetlenebb perceket, úgyhogy amikor pontosan hat órakor mind egyszerre megjelentek, az első pillanatban úgy megörültem nekik, mint szabadítóimnak, és kis híján megfeledkeztem arról, hogy sértődött arcot kell vágnom.

Zverkov lépett be elsőnek, látszott, hogy ő a kompánia feje. Ő is, a többiek is mind nevettek; de Zverkov elkomolyodott, mihelyt megpillantott, ráérősen odajött, szinte hengegősen meghajolt kissé derékban, és kedveskedve kezet nyújtott, de nem túl barátságosan, sőt inkább óvatosan, csaknem tábornokias udvariassággal, mintha kézfogás közben óvni akarná magát valamitől. Én éppen ellenkezőleg, úgy képzeltem el, hogy mihelyt belép, felnevet azzal a régi, vékony, visongó kacagásával, és mindjárt az első szavak után ömlenek belőle a lapos tréfák és szellemeskedések. Erre készültem én fel már tegnap óta, és sehogy se vártam volna, hogy így lóhátról, ilyen vállveregető nyájassággal bánik velem. Tehát most már végképp, összehasonlíthatatlanul feljebb állónak tartja magát, minden vonatkozásban? Ha csak sérteni akar ezzel a tábornokias modorral, akkor még hagyján gondoltam; akkor köpnék rá. De hátha csakugyan, minden sértő szándék nélkül abba a birkafejébe vette azt a szerencsétlen gondolatot, hogy ő összehasonlíthatatlanul fölöttem áll, és nem is tud másképp nézni rám, csakis ilyen vállveregetően?! Már erre a pusztá feltevésre is fulladoztam a dühtől.

- Meglepetéssel értesültem arról a kívánságáról, hogy részt vehessen az ebédünkön - kezdte pöszén, selypítve, és elhúzta a szavakat, amit azelőtt nem szokott. - Mi valahogy nem nagyon találkoztunk. Maga kerül bennünket. Kár. Nem vagyunk mi olyan szörnyetegek, mint gondolja. No, kérem, mindenesetre örülök, hogy fel-ú-jít-hat-juk...

És hanyagul hátrafordult, hogy letegye kalapját az ablakpárkányra.

- Régóta vár? - kérdezte Trudoljubov.

- Pontosán öt órára jöttem, ahogy tegnap jelezték - feleltem hangosan, olyan ingerültséggel amely már-már kirobbanással fenyegetett.

- Hát nem értesítetted, hogy megváltoztattuk az időpontot? - fordult Szimonovhoz Trudoljubov.

- Nem. Elfelejtettem - felelte minden megbánás nélkül Szimonov, és tőlem még bocsánatot sem kérve, máris indult, hogy intézkedjék az előételek dolgában.

- Hát akkor már egy órája itt vár, szegény! - kiáltott fel gúnyosan Zverkov, mert az ő fogalmi szerint ez csakugyan, minden bizonnyal roppant mulatságos volt. Utána hitvány, harsogó

kutyahangján kacagásra fakadt az az alávaló Ferficskin is. Ő is roppant nevetségesnek és zavarba ejtőnek találta a helyzetemet.

- Ez egyáltalán nem nevetséges! - kiáltottam egyre ingerültebben Ferficskinnek - nem én vagyok a hibás, hanem mások. Elmulasztották, hogy értesítsenek. Ez... ez... ez... egyszerűen képtelenség!

- Nemcsak képtelenség, hanem még annál is több - dörmögte naivul a védelmemre kelve Trudoljubov. - Maga túl enyhén fejezte ki magát. Ez egyszerűen udvariatlanság. De persze, nem volt szándékos. Hát hogy nem értesítette ez a Szimonov?! Hm!

- Ha énvelem ilyen játékot űznek - jegyezte meg Ferficskin -, akkor én...

- Legalább rendelt volna valamit - vágott közbe Zverkov -, vagy egyszerűen kérte volna az ebédjét... nem kellett volna várakoznia.

- Maga is beláthatja, hogy ezt megtehettem volna minden engedély nélkül is - vágtam oda nyersen. - Ha vártam, akkor...

- Ülünk le, uraim - kiáltotta belépve Szimonov -, minden kész van; a pezsgőért vállalom a felelősséget, kitűnően be van hűtve... Azt se tudom, hol lakik, hát hol kerestem volna? - fordult hirtelen felém, de megint csak nem nézett rám. Úgy látszik, nem tetszett neki valami. A tegnapi találkozás után bizonyára meggondolta magát.

Mindnyájan leültek: én is. Az asztal kerek volt. A bal oldalra Trudoljubov került, a jobbra Szimonov. Zverkov átellenben ült; Ferficskin ömellette, közte és Trudoljubov között.

- Mond-ja, maga... milyen ügyosztályon szolgál? - foglalkozott tovább velem Zverkov. Látva, hogy zavarban vagyok, komolyan azt képzelte, hogy kedvesen kell bánni velem, és hogy úgy mondjam, fel kell bátorítani. „Mi az, azt akarja, hogy hozzávágjak egy üveget?” - gondoltam dühösen. Mivel nem szoktam hozzá az ilyesmihez, rendkívül hamar felingerültem.

- Az i-irodában - feleltem szaggatottan, a tényéromba bámulva.

- És... ez... ő-ő-ő előnyös magának? Mond-ja, mi kényszerítette magát arra, hogy otthagya az előző állását?

- Az ké-é-é-ényszerített, hogy kedvem támadt otthagyni az előző állásomat - feleltem kétszerte hosszabban elnyújtva, mert már alig bírtam uralkodni magamon. Ferficskin prüszkölve nevetett. Szimonov gúnyosan tekintett rám; Trudoljubov abbahagyta az evést, és kíváncsian nézegetett.

Zverkovot kellemetlenül érintette, de úgy tett, mintha mi sem történt volna.

- No-o-o, és a javadalma?

- Miféle javadalmam?

- Hát a f-fizetése?!

- Ugyan, mit faggat engem?!

De azért mindjárt megmondtam, mennyi a fizetésem. Rettentően elpirultam.

- Nem valami sok - jegyezte meg nagyképpően Zverkov.

- Hát igen, abból nemigen lehet előkelő vendéglőkben ebédelgetni! - tódította pimaszul Ferficskin.

- Szerintem ez valósággal éhbér - füzte hozzá komolyan Trudoljubov.

- És hogy lefogyott, hogy megváltozott... azóta... - tette hozzá Zverkov most már epésen, és valami pimasz sajnálkozással nézegette az arcomat is, a ruhámat is.

- No de elég, ne hozzátok zavarba - kiáltotta vihogva Ferficskin.

- Vegye tudomásul, kedves uram, hogy én nem jövök zavarba! - robbantam ki végül. - Hallja?! Igenis, itt ebédelek, „előkelő vendéglőben”, mégpedig a magam pénzén és nem a másén, ezt jegyezze meg, Monsieur Ferficskin!

- Ho-ogy? Hát ki nem a saját pénzén ebédel itt? Maga mintha... - kötött belém Ferficskin, rákvörös lett, és borzasztó dühösen nézett a szemembe.

- Ú-úgy! - feleltem, érezve, hogy túllöttem a célon. - Különben azt hiszem, jobb, ha egy kissé okosabb társalgással töltjük az időt.

- Talán fitogtatni akarja az eszét?

- Ne féljen, az itt teljesen fölösleges lenne.

- Miért csattant úgy fel, jó uram, mi?! Csak nem hibbant meg ott abban az irodában?

- Elég, uraim, elég! - kiáltotta parancsoló hangon Zverkov.

- Micsoda ostobaság! - dörmögte Szimonov.

- Csakugyan ostobaság, azért jöttünk össze most, baráti körben, hogy elbúcsúztassuk elutazása előtt jó barátunkat, maga meg osztozkodik itt! - szólalt meg gorombán Trudoljubov, csakis énhozzám intézve szavait. - Maga tegnap valósággal közénk kéredzkedett, hát ne zavarja meg az általános összhangot...

- Elég, elég - kiáltotta Zverkov. - Hagyják abba, uraim, ez nem járja. Inkább elmondom, hogy házasodtam meg kis híján tegnapelőtt.

És ekkor elkezdődött egy gunyoros história arról, hogyan házasodott meg - kis híján - ez az úr tegnapelőtt. A nősülésről egyébként egy szó sem esett, de minduntalan tábornokok, ezredesek, sőt kamarások bukkantak fel a történetben. Zverkov pedig csaknem a főszerepet játszotta közöttük. Helyeslő nevetés harsant fel; Ferficskin még visongott is.

Velem nem törődtek; lesújtva, sőt megsemmisülve ültem ott.

„Uramisten, hát az én társaságom ez?! - gondoltam. - És milyen fatuskónak mutatkoztam be előttük! Túl sokat megengedtem ennek a Ferficskinnek. Ezek az ostobák azt hiszik, ők tisztelnak meg azzal, hogy helyet adnak az asztaluknál, és nem értik meg, hogy én, igenis én tisztelem meg őket, nem pedig ők engem! Lefogytam! A ruhám! Ó, az az átkozott pantalló! Zverkov már az előbb észrevette a sárga pecsétet a térdemen... De mit törődöm én velük?! Mindjárt ebben a pillanatban fel kell állni az asztal mellől, fogni a kalapomat, és egyetlen szó nélkül, könnyedén elmenni... Csupa megvetésből! Holnap aztán akár párbajra is kiállok! Gazemberek! Hisz nem azt a hét rubelt sajnálom én. Bizonyára azt gondolják... Vigye el őket az ördög! Nem sajnálom én azt a hét rubelt! Ebben a pillanatban elmegyek!...”

Természetesen maradtam.

És bánatomban egyik pohár vörös meg fehér bort a másik után hajtottam fel. Mivel nem szoktam hozzá, hamar megmámorosodtam, és a mámorral együtt nőtt a bosszúságom is. Hirtelen kedvem támadt, hogy a legarcátlanabb módon megsértsem mindnyájukat, és csak aztán menjek el. Kilesem a kedvező pillanatot, aztán megmutatom, ki vagyok én! Hadd mondják aztán, hogy nevetséges ugyan, de okos... és... és... egyszóval vigye el őket az ördög!

Elködlő tekintetemet pimaszul végigjártam mindőjükön. De ők mintha teljesen megfeledkeztek volna rólam. Ők zajongtak, kiabáltak, vígan voltak. Mindig Zverkov vitte a szót. Figyelni kezdtem. Zverkov valami csodás hölgyről beszélt, akit ő végül mégiscsak szerelmi vallomásra bírt (természetesen hazudott, mintha könyvből olvasná), és ebben különösen sokat segített neki egy bizalmas barátja, egy hercegecske, valami Kolja huszár, akinek háromezer lelket számláló birtoka van.

- Érdekes, hogy az a Kolja, akinek háromezer jobbágya van, nem jött elbúcsúztatni magát - szóltam közbe váratlanul. Egy pillanatra mind elhallgattak.

- De hamar berúgott! - Megvetően felém sandítva, Trudoljubov végre hajlandó volt észrevenni.

Zverkov szótlanul nézegetett, mint egy bogarat. Lesütöttem a szemem. Szimonov hamar hozzálátott, hogy pezsgőt töltögesse.

Trudoljubov felemelte a poharát, utána a többiek is mind, csak én nem.

- Egészségedre és szerencsés utat! - kiáltotta Zverkovnak. - A régi esztendőkre és a jövőkre! Éljen!

Mindnyájan kiitták, aztán odamentek Zverkovhoz, hogy összecsókolózzanak vele. Én meg se moccantam. A teli pohár érintetlenül állt előttem.

- Hát maga tán nem akar inni? - ordított rám türelmetlenül és fenyegetően felém fordulva Trudoljubov.

- Én külön pohárköszöntőt akarok mondani. Én majd akkor iszom, Trudoljubov úr.

- Undok méregzsák! - dörögte Szimonov.

Kiegyenesedtem a széken, és izgatottan felemeltem a poharamat, valami szokatlanra készültem; még magam se tudtam, tulajdonképpen mit fogok mondani.

- Silence! - kiáltotta Ferficskin. - Ez valami okos beszéd lesz! - Zverkov nagyon komolyan várt, tudta, hogy fontos dolog következik.

- Zverkov főhadnagy úr - kezdtem -, vegye tudomásul, hogy én gyűlölöm a szócséplést, a szószátyárokat meg a könnyen hajló derekakat... Ez az első pont, ez után következik a második.

Mind a négyen ugyancsak feszengtek.

- A második pont: gyűlölöm a kicsapongást meg a kicsapongókat. Különösen a kicsapongókat! Harmadik pont: szeretem az igazságot, az őszinteséget, a becsületet! - folytattam szinte gépiesen, mert már majdnem megdermedtem a rémülettől, és magam se tudtam, hogyan mondom én ezeket... - Szeretem a gondolatot, moszjő Zverkov, szeretem az egyenrangúságon alapuló igaz barátságot, de nem a... hm... Szeretem a... Egyébként miért ne? Én is iszom a maga egészségére, moszjő Zverkov. Csábítson el sok-sok cserkesz lányt, löje halomra a haza ellenségeit, és... és... Egészségére, moszjő Zverkov!

Zverkov felállt a székről, meghajolt felém, és így szólt:

- Hálásan köszönöm.

Borzasztóan meg volt sértődve, és egészen elsápadt.

- Az ördög vigye el! - bömbölte ököllel az asztalra csapva Trudoljubov.

- Ez nem való, kérem, ezért pofonverés jár! - nyivákolta Ferficskin.

- Ki kell dobni! - dörögte Szimonov.

- Egy szót se, uraim, egy mozdulatot se! - kiáltott ünnepélyesen Zverkov, és igyekezett lecsillapítani az általános felháborodást. - Köszönöm a készségteket, de én magam is be tudom bizonyítani, mennyire becsülöm a szavait.

- Ferficskin úr, mindjárt holnap adjon elégtételt az iménti szavaiért! - mondtam fontoskodóan Ferficskin felé fordulva, hangosan.

- Vagyis hogy álljak ki párbajra? Kérem - felelte, de én bizonyára olyan neveltségű voltam, amikor kihívtam, hogy mindnyájan csak úgy gurultak a nevetéstől, még maga Ferficskin is.

- Ki kell dobni. Világos! Hisz már egészen részeg! - szólalt meg undorral Trudoljubov.

- Sose bocsátom meg magamnak, hogy elfogadtam a jelentkezését - dörögött megint Szimonov.

„Most kellene egy-egy üveget vágni mindegyikhez” - gondoltam; fel is vettem egy palackot, és... teletöltöttem a poharamat.

„...Nem! Jobb, ha itt ülök mindvégig! - fűztem tovább gondolataimat. - Maguk persze örülnének, uraim, ha elmennék. Hát azért se! Csak azért is itt ülök és iszom mindvégig, annak jeléül, hogy semmire se becsülöm magukat. Itt ülök és iszom, mert ez kocsmá, és én megfizettem a belépődíjat. Itt ülök és iszom, mert holmi bábunak tekintem magukat, mégpedig nem is létező bábunak. Itt ülök és iszom... és énekelek, ha akarok, igen, kérem, énekelek is, mert jogom van arra... hogy énekeljek... hm.”

De nem énekeltem. Csak igyekeztem rá se nézni egyikükre se; a legfesztelenebb pózokat öltöttem fel, és türelmetlenül vártam, mikor szólnak majd hozzám, ők maguktól. De sajnos, nem szóltak hozzám. És mennyire, de mennyire szerettem volna kibékülni velük abban a percben! Elütötte a nyolcat, végül a kilencet. Ők átültek az asztal mellől a díványra. Zverkov leheveredett a pamlagra, és egyik lábát feltette a kerek asztalkára. Odavitték az italt is. Zverkov csakugyan rendelt nekik három üveggel a maga zsebéből. Engem persze nem kínált meg. Mind körülülték a díványon. Csaknem áhítattal hallgatták. Látszott, hogy szeretik. „Miért? Miért?” - gondoltam magamban. Néha összecsókolóztak részeg elragadtatásukban. Beszéltek a Kaukázusról, arról, hogy mi az igazi szenvedély, az előnyös állásokról, arról, hogy mennyi jövedelme lehet egy Podharzsevszkij nevű huszárnak, akit egyikük sem ismert személyesen, és örültek, hogy nagy jövedelme van; beszéltek D. hercegné rendkívüli szépségéről és bájáról, akit szintén egyikük se látott soha; végül oda lyukadtak ki, hogy Shakespeare halhatatlan.

Én lenézően mosolyogtam, és fel s alá járkáltam a szoba másik oldalán, éppen átellenben a dívánnyal, a fal mentén, az asztaltól a kályháig meg vissza. Minden erőmmel meg akartam mutatni nekik, hogy meg tudok lenni nélkülük is; közben pedig szándékosan kopogtam a cipőmmel, ahogy kivágtam a lépést a sarkával. De minden hiába volt. Ők ügyet se vetettek rám. Nekem volt türelmem így járkálni előttük nyolc órától tizenegyig, egy és ugyanazon a helyen, az asztaltól a kályháig, és a kályhától vissza az asztalig. „Így járkálok itt magamnak, és ezt senki se tilthatja meg nekem.” Egy pincér, aki többször is bejött a szobába, meg-megállt, és úgy nézett; a sűrű fordulóktól már szédültem; néha úgy rémlett, lázálomban lebegek. E három óra alatt háromszor izzadtam és száradtam meg. Olykor mély, éles fájdalommal hasított szívembe az a gondolat, hogy elmúlik tíz év, húsz év, negyven év, és én negyven év múlva is kétségbeesetten, megalázva gondolok vissza egész életemnek e legalávalóbb, legneveltségesebb és legszörnyűbb pillanataira. Arcátlanabbul, önkényesebben már nem is alázhattam volna le magam, és teljesen, teljes mértékben tisztában voltam ezzel, és mégiscsak tovább jár-

káltam az asztaltól a kályháig meg vissza. „Ó, ha tudnák, hogy milyen érzésekre és gondolatokra vagyok én képes! Ha tudnák, mennyire művelt vagyok én!” - gondoltam percenként, és gondolatban a dívány felé fordultam, ahol ellenségeim ültek. De ellenségeim úgy viselkedtek, mintha én ott se volnék a szobában. Egyszer, csak egyetlenegyszer fordultak felém, amikor Zverkov Shakespeare-ről kezdett beszélni, és én megvetően felnevettem. Annyira mesterkélten, utálatosan prüszköltem, hogy egyszerre mind félbeszakították a társalgást, és vagy két percig szótlanul, a nevetést abbahagyva, komolyan figyelték, hogyan járkálok a fal mellett az asztaltól a kályháig, és mennyire ügyet sem vetek rájuk. De nem értem célt: nem szóltak hozzám, és két perc múlva már megint nem törődtek velem.

Elütötte a tizenegyet.

- Uraim - kiáltotta a díványról felkelve Zverkov -, most pedig menjünk mind - oda!

- Helyes, helyes! - felelték a többiek.

Hirtelen Zverkovhoz fordultam. Annyira elgyötrődtem, összetörtem, hogy véget akartam már vetni az egésznek, ha az életembe kerül, akkor is! Lázás voltam; verejtéktől csapzott hajam a homlokomra meg a halántékomra tapadt.

- Zverkov! Bocsánatot kérek magától - mondtam élesen, határozottan. - Ferficskin, magától és mindenkitől, mindenkitől, mert mindenkit megsértettem.

- Ahá! Nem barátja a párbajnak! - jegyezte meg maró gúnnyal Ferficskin.

Mintha szíven döftek volna.

- Nem, nem a párbajtól félek, Ferficskin! Én hajlandó vagyok megverekedni magával akár holnap is, de csak ha kibékülünk. Még ragaszkodom is hozzá, és maga nem térhet ki előle. Be akarom bizonyítani, hogy nem félek a párbajtól! Majd maga lő először, én pedig a levegőbe lövök.

- Szórakozik - jegyezte meg Szimonov.

- Egyszerűen ostobaságokat fecseg! - szólt közbe Trudoljubov.

- Engedjen már tovább! Miért áll az utamba?... Hát mi kell magának? - kérdezte megvetően Zverkov. Mindnyájuknak vörös volt az arca, a szemük meg csillogott - sokat ittak.

- A barátságát szeretném megnyerni, Zverkov. Én megsértettem magát, de...

- Megsértett? M-maga? En-gem?! Vegye tudomásul, kedves uram, hogy maga soha, semmilyen körülmények között nem sérthet meg - engem!

- És egyáltalán, elégünk volt magából! - tódította Trudoljubov. - Félre innen! Megyünk!

- Olimpia az enyém, uraim. Ebben egyeztünk meg! - kiáltotta Zverkov.

- Nem vitatjuk el! Nem vitatjuk el! - felelték nevetve a többiek.

Úgy álltam ott, mintha leköptek volna. A kompánia nagy lármával vonult kifelé a szobából. Trudoljubov valami bárgyú dalra gyújtott. Szimonov egy röpke pillanatra visszamaradt, hogy borraivalót adjon a pincéreknek. Ekkor váratlanul odaléptem hozzá.

- Szimonov! Adjon nekem hat rubelt! - szóltam határozottan és elszántan.

Megdöbbenve, bamba tekintettel bámult rám. Ő is részeg volt.

- Csak nem akar oda is velünk jönni?

- De igen!

- Nincs nálam pénz! - felelte nyersen, majd megvetően elnevette magát, és kifelé indult.

Megragadtam a köpönyegét. Ez valóságos lidércálom volt.

- Szimonov! Én láttam magánál pénzt, hát miért tagadja le? Talán gazember vagyok én? Vigyázzon, ne tagadja meg! Ha tudná, miért kérem! Ettől függ minden, az egész jövőm, minden tervem...

Szimonov elővette a pénzt és szinte odadobta.

- Fogja, ha már ennyire szemtelen! - mondta kegyetlenül, és máris szaladt, hogy utolérje a többieket.

Egy pillanatra egyedül maradtam. Rendtlenség, ételmaradék, törött pohár a padlón, kiömlött bor, cigarettacsutkák; mámor és agyrémek a fejemben, kízó keserűség a szívemben, végül - egy pincér, aki mindent látott-hallott, és kíváncsian bámult a szemembe.

- Oda! - kiáltottam. - Vagy mindnyájan térden állva, a lábamat átölelve könyörögnek a barátságomért, vagy... vagy pofon ütöm Zverkovot!

5

- Itt van hát, itt van hát végre a találkozás a valósággal - dörögtem hanyatt-homlok lefelé rohanva a lépcsőn. - Ez bezzeg más, mint a pápa, aki elhagyja Rómát, és Brazíliába költözik; ez bezzeg nem bál a Comói-tó partján!

„Gazember vagy - villant át agyamon -, ha most nevensz ezen.”

- Nem baj! - kiáltottam önmagamnak felelve. - Hisz most már minden elveszett!

Azok már nyomtalanul eltűntek; de mindegy - tudtam, hova hajtottak.

A feljáró lépcsőjénél egy magányos, éjszakás bérkocsis állt darócban; teljesen belepte a nedves és szinte meleg hó, amely még egyre hullt. Fojtóan párás volt a levegő. A gubancos tarka lovacska is egészen beborította a hó; köhögött, erre nagyon jól emlékszem. Rohantam a hánctól font szánhoz; amikor felemeltem a lábam, hogy beszálljak, eszembe jutott, hogyan adta ide Szimonov az imént azt a hat rubelt; ez a jelenet szinte lekaszált, úgyhogy belezuhantam a szánba, mint egy zsák.

- Sokat kell tenni, hogy mindezt letörlesszem! - kiáltottam. - Hát én vagy le is törlesztem, vagy még ezen az éjszakán elpusztulok ott helyben! Gyerünk!

Elindultunk. Valóságos vihar kavargott a fejemben:

„Térden állva könyörögni nem fognak a barátságomért. Ez délibáb, undorító romantikus, fantasztikus és ízetlen öncsalás; ugyanolyan, akár az a bál a Comói-tó partján. És ezért kötelességem pofon ütni Zverkovot! Kutya kötelességem. Tehát - döntöttem. Máris repülök oda, hogy pofon vágjam. Hajts!”

A bérkocsis megrántotta a gyeplőt.

„Mihelyt belépek, mindjárt pofon vágom. Mondjak a pofon előtt néhány szót, amolyan bevezetési felét? Nem kell! Egyszerűen bemegyek és pofon ütöm. Mind ott ülnek majd a teremben, ő meg a díványon Olimpiával. Az az átkozott Olimpia! Egyszer kinevetett az arcom miatt, és megtagadta magát tőlem. Hát én azt az Olimpiát a hajánál, Zverkovot meg mind a két fülénél fogva elvonszolom onnan! De nem! Jobb lesz, ha csak az egyik fülét ragadom

meg, és a fülénél fogva húzom végig az egész szobán. Bizonyára mindnyájan nekem esnek, és megpróbálnak kituszkolni. Ez nagyon is valószínű. Oda se neki! Mégiscsak én adtam az első pofont; az enyém a kezdeményezés; márpedig a becsület törvényei szerint ez a legfontosabb; folt esett rajta, és többé semmiféle ütlegekkel nem tudja lemosni a pofont, csak párbajjal. Kénytelen lesz megverekedni velem. Csak hadd üssenek most azok a durva lelkű fickók! Különösen Trudoljubov fog ütni-verní: ő olyan erős! Ferficskin oldalról csimpaszkodik majd belém, mégpedig bizonyára a hajamba; ez egész biztos. De nem baj, nem baj! Állok elébe! Azzal a birkakobakjukkal is kénytelenek lesznek végre észrevenni mindebben a tragikumot! Ha majd az ajtó felé taszigálnak, odakiáltom nekik, hogy voltaképpen a kisujjammal sem érnek fel. „Hajts, kocsis, hajts!” - kiáltottam rá a bérkocsisra. Összerezcent, és meglendítette ostorát. Túlságosan vadul kiáltottam rá.

„Hajnalban megverekszünk, ez már eldöntött dolog. Az irodával végeztem. Ferficskin az este ivodát mondott iroda helyett! De honnan vegyek pisztolyt? Badarság! Előre kiveszem a fizetésemet és veszek. Hát puskaport és golyót?! Ez a segéd dolga. És hogy sikerül mindezt elintézni hajnalig? És honnan veszek segédet? Nekem nincsenek ismerőseim... Badarság! - kiáltottam egyre jobban nekiszilajodva. - Badarság! Az első járókelő, akit megszólítok az utcán, köteles elvállalni, hogy segédem legyen, pontosan ugyanúgy, ahogy köteles kimenteni a vízbe fülöt. A legkülönösebb esetek is előfordulhatnak. Még ha magát az igazgatómat kérném meg, pusztán lovagias érzésből ő is köteles lenne elvállalni - és megőrizni a titkot! Anton Antonics...”

Az volt a baj, hogy feltevéseim egész visszataszító ostobaságát, az érem másik oldalát - ugyanabban a pillanatban - tisztábban és világosabban láttam, mint bárki más a kerek világon, de...

Megint végigborzongatott a hideg.

- Hajts, kocsis, hajts, te fickó, hajts!

- Nono, uram! - szólalt meg az őserő.

„Nem jobb lenne... nem lenne jobb... most egyenesen hazahajtani? Ó, istenem! Hát miért, miért ajánlkoztam én tegnap erre az ebédre? De nem, ezt nem lehet! És az a háromórás séta ott az asztaltól a kályháig? Önökik, igenis, önökik kell megfizetniük azért a sétáért! Nekik kell lemosniuk ezt a gyalázatot!” „Hajts!”

De mi lesz, ha bevitetnek az őrszobára?! Nem merik megtenni. Félnek a botránytól. És mi lesz, ha Zverkov csupa megvetésből nem hajlandó kiállni? Ez nagyon is valószínű; no, de akkor majd megmutatom én nekik!... Holnap elrohanok a postaállomásra, mikor indulni készül, és lábánál fogva lerángatom, letépem róla a köpönyegét, amikor be akar szállni a kocsiba. Beleharapok a kezébe, véresre marom. „Nézzétek, mire rá lehet vinni egy kétségbeesett embert!” Ám verjen agyba-főbe, ám álljanak mögötte a többiek mind! Én az egész közönségnek odakiáltom: „Nézzétek ezt a fiatal kölyköt, aki úgy indul a cserkesz nőket csábítani, hogy még rajta van a képén a köpése!”

Ezek után természetesen mindennek vége! Az iroda eltűnt a föld színéről. Elfognak, bíróság elé állítanak, kidobnak az állásomból, tömlöcbe vetnek, Szibériába számúznak telepesnek. Nem számít! Tizenöt év múlva kolduscondrában elvánszorgok hozzá, mihelyt kiengednek a tömlöcből. Megkeresem valamelyik kormányzóság székhelyén. Már nős lesz és boldog. Lesz egy felnőtt lánya... Azt mondom majd: „Ide nézz, te szörnyeteg, nézd ezt a beesett orcát, nézd a condráimat! Elvesztettem mindent - érvényesülést, boldogságot, művészetet, tudományt, a szeretett nőt, és mindent temiattad. Itt van két pisztoly. Azért jöttem, hogy elsüssöm a

pisztolyomat, és... és megbocsátok neked.” Ekkor a levegőbe lövök, és - köd előttem, köd utánam...

Már-már sírva fakadtam, noha ugyanabban a pillanatban pontosan tudtam, hogy ez a Szilvióból és Lermontov Álarcosbáljából való. És ekkor rettenetesen elszégyelltem magam; annyira, hogy megállítottam a fogatot, kiszálltam a szánból, és megálltam a hóban, az út közepén. A bérkocsis meghökkenve és nagyot sóhajtva nézett rám.

„Mit tegyek? - gondoltam. - Oda sem mehetek, mert ostobaság sül ki belőle; abba se hagyhatom a dolgot, mert akkor is fonákul üt ki... Uramisten! Hát hogy lehetne ezt abbahagyni?! Ilyen sértések után?! Nem! - kiáltottam fel, és megint belevetettem magam a szánba - ez már eleve elrendeltetett, ez maga a végzet! Hajts, hajts, oda!”

Türelmetlenségemben ököllel tarkón vágtam a bérkocsist.

- Ejnye, te, hát mit verekszel?! - kiáltotta a paraszt, de azért úgy megcsapkodta a gebét, hogy az állat fel-felrúgott a hátsó lábával.

Sűrű pelyhekben hullt a nedves hó; nem törődtem vele, levettem a takarót. Megfeledkeztem mindenről, mert végleg elszántam magam arra a pofonra, és rémülten éreztem, hogy ez most mindjárt okvetlenül bekövetkezik, és hogy immár semmilyen erővel nem lehet megakadályozni. Az árva lámpások, mint temetési fáklyák, mogorván pislákolnak a havas homályban. A hó beesett a köpönyegem, a kabátom, sőt az ingem gallérja alá is, és elolvadt; nem burkolóztam be, hisz most már úgyis elveszett minden! Végre megérkeztünk. Én szinte magamon kívül ugrottam ki a szánból, felszaladtam a lépcsőn, és kézzel-lábbal dörömböltem az ajtón. Különösen a lábam gyengült el térdben. Nagyon hamar ajtót nyitottak: mintha tudták volna, hogy jövök. (Valóban: Szimonov előre szolt, hogy esetleg jön még egy ember, mert ezeket bizony előre kellett figyelmeztetni, és általában óvintézkedéseket kellett tenni. Ez egyike volt azoknak a „divatszalonoknak”, amelyeket azóta már rég betiltott a rendőrség. Nappal valóban szalon volt, de este vendégként is eljöhettek az, akit beajánlottak.) A sötét bolton gyors léptekkel áthaladtam az ismerős terembe, ahol csak egy gyertya égett, és értetlenül megálltam: nem volt ott senki.

- Hol vannak? - kérdeztem valakitől.

Ők természetesen már páronként szétszéledtek...

Egy bamba mosolyú személy, maga a tulajdonos állt előttem, aki valamelyest ismert engem. Egy pillanat múlva nyílt az ajtó, és belépett egy másik nőszemély is.

Én semmire se figyelve, fel s alá járkáltam, és azt hiszem, magamban beszéltem. Mintha a haláltól menekültem volna meg, és ezt egész lényemmel boldogan éreztem: pofon vágtam volna, okvetlenül, de okvetlenül pofon vágtam volna! De most már nincsenek itt, és... minden eltűnt; minden megváltozott!... Szétnéztem. Még nem tudtam tisztán gondolkozni. Gépiesen néztem arra a lányra, aki belépett; komoly, kissé meglepett tekintetű szempár, egyenes, sötét szemöldök, halovány, üde, fiatal arc tűnt elém. Mindjárt megtetszett; ha mosolyog, meggyűlölöm! Mintegy kényszerítve magam, tüzetesebben szemügyre vettem: még mindig nem tudtam összeszedni a gondolataimat. Valami egyszerűség és jóság volt ezen az arcon, de egyúttal valami különös komolyság is. Biztos vagyok benne, hogy ezzel itt nem volt sikere, és azok közül a tökfilkók közül senki se vette észre. Egyébként nem lehetett szépnek nevezni, noha sudár termetű, jó alakú, erős lány volt. Rendkívül egyszerűen öltözködött. Mintha belém ütött volna valami, galádul egyenest odaléptem hozzá...

Véletlenül beletekintettem a tükörbe. Feldúlt arcom végtelenül visszataszítónak látszott: sápadt, dühös, aljas volt, a hajam meg csapzott. „Így a jó, ennek örülök én - gondoltam -, épp annak örülök, hogy visszataszítónak lát; ez nagyon jólesik nekem...”

6

... Valahol a közfalon túl, mintha erősen nyomták vagy fojtogatták volna, rekedten nyöszörgött egy óra. A túlon túl hosszú nyöszörgés után vékony, csúnya és valahogy váratlanul gyors ütés következett, mintha valaki hirtelen előreugrott volna. Kettőt ütött. Felocsúdtam, bár nem is aludtam, hanem csak feküdtem félig bódultan.

A szűk, keskeny és alacsony szobában, amelyet csaknem teljesen elfoglalt egy óriás ruhaszekrény, és amelyet teledobáltak kartonnal, ronggyal meg mindenféle kacattal - egészen sötét volt. Az a gyertyacsonk, amely a szoba végében az asztalon állt, már alig pislákol, kis híján elaludt. Néhány perc múlva teljes sötétségbe borult a szoba.

Hamar magamhoz tértem; minden erőlködés nélkül egyszerre nyomban eszembe jutott minden, mintha azt leste volna, hogy megint rám vethesse magát. Sőt még a bódulat alatt is állandóan megmaradt emlékezetemben egy pont, amelyet egy pillanatra sem felejtettem el, és amely körül rémlátásaim cammogtak. De furcsa volt: mindaz, ami azon a napon történt velem, most, felébredésem után immár réges-rég elmúlnak rémlett, mintha már réges-rég kiesett volna az életemből.

Zúgott a fejem. Mintha állandóan fölöttem kóválygott, belém akadt, felébresztett és háborgatott volna valami. A fájdalmas keserűség megint felgyülemlt bennem, és utat keresett, hogy kitörjön. Ekkor megpillantottam magam mellett egy nyitott szempárt, amely kíváncsian és kitartóan végigfűrkészett. Rideg, részvétlen, mogorva, csaknem teljesen idegen volt a tekintete; elmenekült tőle a lelkem.

Komor gondolat született agyamban, majd valami undor borzongatta végig egész testemet, olyasféle, amelyet akkor érez az ember, ha nyirkos, dohos pincébe ereszkedik. Valahogy különösnek találtam, hogy éppen csak most szánta rá magát ez a szempár arra, hogy végigfűrkésszen. Az is eszembe jutott, hogy két óra hosszat egy szót se váltottam ezzel a lényel, és ezt teljesen fölöslegesnek is tartottam; sőt ez az imént még tetszett is nekem. Most pedig hirtelen világosan megjelent előttem a paráznaság ostoba gondolata, mely olyan undok, mint a pók, és amely szerelem nélkül, durván, orcátlanul rögtön azzal kezdi, amivel az igazi szerelem betetőződik. Sokáig néztünk így egymásra, de nem sütötte le előttem a szemét, és a tekintete se változott meg, úgyhogy végül valami okból félelem fogott el.

- Hogy hívnak? - kérdeztem gyorsan, hogy minél hamarabb végezzek.

- Lizának - felelte szinte sűgva, de valahogy egészen barátságatlanul elfordította a szemét is.

Hallgattam egy darabig.

- Ma pocsék idő volt... esett a hó! - mondtam szinte csak magamnak, szomorúan a fejem alá hajlítottam a karomat, és a mennyezetre bámultam.

A lány nem felelt. Roppant fonák volt a helyzet.

- Idevalósi vagy? - kérdeztem egy perc múlva, csaknem dühösen, és egy kissé feléje fordítottam a fejemet.

- Nem.
 - Hát hová?
 - Rigába - felelte kelletlenül.
 - Német vagy?
 - Nem; orosz.
 - Régóta vagy itt?
 - Hol?
 - Ebben a házban.
 - Két hete. - Egyre kurtábban felelgetett.
- A gyertya teljesen kialudt; nem láthattam többé az arcát.
- Szüleid vannak?
 - Igen... nincsenek... vannak.
 - Hol vannak?
 - Ott... Rigában.
 - Micsodák?
 - Hát olyan...
 - Mi az a hát olyan...? Kicsodák? Mi a foglalkozásuk?
 - Polgáremberek.
 - Te mindig velük éltél?
 - Igen.
 - Hány éves vagy?
 - Húsz.
 - És miért hagytad ott őket?
 - Hát csak...

Ez a hát csak azt jelentette: hagyj már békében torkig vagyok veled. Mind a ketten elhallgattunk.

Isten tudja, miért nem mentem el. Magam is egyre jobban megundorodtam és elszomorodtam. Az egész elmúlt nap képei valahogy maguktól, akaratomtól függetlenül, összevisszaságban elvonultak előttem. Ekkor eszembe jutott egy jelenet, amelyet reggel láttam az utcán, amikor gondba merülve iparkodtam a hivatalba.

- Ma kis híján elejtettek egy koporsót, ahogy vitték kifelé - szólaltam meg hangosan, bár egyáltalán nem akartam újabb beszélgetést kezdeni; csak úgy kicsúszott a számon.
- Koporsót?
- Igen, a Szénapiacon; egy pincéből cipelték kifelé.
- Pincéből?

- Nem pincéből éppen, hanem egy pincehelyiségből... tudod, no... lentről... egy rossz házból... Olyan mocsok volt körül-körül... Napraforgóhéj, szemét... bűz... undorító volt.

Néma csend.

- Nagyon kellemetlen ma temetni - kezdtem ismét, csak hogy mondjak valamit.

- Miért kellemetlen?

- Hát a hó, latyak... (Ásítottam egyet.)

- Mindegy az - szólalt meg rövid hallgatás után.

- Nem, ez pocsék dolog... (Megint ásítottam.) A sírásók biztosan káromkodnak, mert latyakos a hó. A sír meg biztos csupa víz volt.

- Már hogy volna víz a sírban? - kérdezte egy kissé kíváncsian, de még nyersebben és kurtábban, mint az előbb. Engem valahogy kezdett felajzani a dolog.

- Hát hogyan volna? Egy arasznyi víz is meggyűlik a fenékén. Ott, a Volkov-temetőben egyetlen száraz sírt se lehet ásni.

- Miért nem?

- Hogyhogya miért nem? Olyan vizes a talaj. Ott mindenütt mocsár volt. Így hát vízbe eresztik le a koporsót. Saját szememmel láttam... már sokszor...

(Nem láttam én egyszer se, nem is voltam a Volkov-temetőben soha, csak mások szájából hallottam.)

- Neked talán mindegy, hogy meghalsz-e vagy sem?

- Ugyan, miért halnék meg? - felelt kérdéssel, mintegy védekezve.

- Hát egyszer csak meghalsz, mégpedig pontosan ugyanúgy halsz meg, mint a megboldogult... Az is... lány volt... Tüdőbajban pusztult el.

- Ha olyan lány lett volna, kórházban hal meg... (Már ezt is tudja - gondoltam -, nem lányt mondott, hanem olyan lányt.)

- Adós volt a gazdasszonyának - vettem ellene, egyre jobban felajzva a vitától -, szinte a haláláig szolgált nála, bár tüdőbajos volt. Bérkocsisok mondták, akik ott beszélgettek néhány katonával. Bizonyára egykori vendégei voltak. Nevettek. Aztán betelepédtek a csapszékbe, hogy megüljék a torát. (Most is sokat hozzáhazudtam.)

Csend, néma csend. Meg se moccant.

- Hát kórházban talán jobb meghalni?

- Nem mindegy az?... De hát miért halnék én meg? - kérdezte ingerülten.

- Nem most, majd később!

- Akár később is...

- Hát már hogyan?! Most még fiatal vagy, szép, üde ezt értékeli is, mégpedig nagyon. De ha így élsz, egy év múlva már nem ilyen leszel - elhervadsz.

- Egy év múlva?

- Mindenesetre egy év múlva már csökken az értéked - folytattam kárörömmel. - Innen valahová lejjebb kerülsz, más házba. Újabb esztendő múltán egy harmadik házba, mind lejjebb és lejjebb, vagy hét év múlva pedig a szénapiaci lebuja süllyedsz. És ez még hagyján.

Az lesz a baj, ha ráadásul még valami betegség is megtámad, például a tüdővész vagy... erős meghűlés vagy más efféle... Ha így élsz, nagyon nehezen múlik el a betegség. Ha egyszer beleesel, nemigen szabadulsz meg tőle. Így aztán meghalsz.

- Hát akkor meghalok! - felelte most már egészen dühösen.

Gyors mozdulatot tett.

- Pedig kár.

- Kiért?

- Az életért.

Csend.

- Volt már kérőd? Mi?

- Miért kérdi?

- Nem akarlak én faggatni. Semmi közöm hozzá. Miért haragszol? Bizonyára voltak kellemetlenségeid. Mit törődöm én azzal! Csak hát sajnállak.

- Kit?

- Téged sajnállak.

- Nincs mit sajnálni rajtam... - suttogta alig hallhatóan, és ismét megmozdult.

Engem ez mindjárt felbosszantott. Hogyan? Hát én olyan szelíden beszélek vele, ő meg...

- Hát mit gondolsz? Azt hiszed, jó úton jársz? Mi?

- Én nem gondolok semmit.

- Épp az a baj, hogy nem gondolsz. Térj észre, amíg még nem késő. Még van rá időd. Még fiatal vagy, szép vagy; még beleszerethetsz valakibe, férjhez mehetsz, boldog lehetsz...

- Nem minden férjes asszony boldog - torkolt le előbbi nyers, szófukar modorában.

- Természetesen nem mind boldog, de azért mégiscsak sokkal jobb az, mint itt lenni. Összehasonlíthatatlanul jobb. Szerellemmel pedig még boldogság nélkül is el lehet élni. Az élet még bánatban is szép, jó a világon élni, akárhogy él is az ember. De mi van itt egyéb, mint... rohadék?! Pfuj!

Utálattal elfordultam; most már nem hidegen elmélkedtem. Magam is kezdtem átérezni, amit mondtam, és nekihevültem. Most már mohón vágytam, hogy kifejtsem dédelgetett eszmécskéimet, amelyeket az odúmban kotlottam ki. Valami hirtelen tüzet fogott bennem, „feltűnt” valami cél.

- Ne nézd azt, hogy itt vagyok, ne rólam végy példát. Én talán még nálad is rosszabb vagyok. Én egyébként részegen jöttem ide - siettem mégiscsak mentegetőzni. - Ezenkívül a nő különben sem vehet példát a férfiről. Ég és föld a különbség. Én ha bemocskolom, beszennyezem is magam, csak nem vagyok rabszolgája senkinek. Itt voltam, aztán elmegyek és - nem is vagyok többé! Megrázom magam, és ismét más vagyok. De ha jól megnézzük, te mindenekelőtt rabnő vagy. Igen, rabnő! Te mindent odaadsz, az egész szabadságodat. És később hiába akarod eltépni ezt a láncot, már nem lehet: egyre erősebben és erősebben bilincsbe vernek. Ez már ilyen átkozott lánc! Én jól ismerem. Egyébről nem is beszélek, mert bizonyára úgysem értenéd meg, de mondd csak: ugye már tartozol a gazdasszonyodnak? No látod! - tettem hozzá, bár ő egy szóval se válaszolt, csak hallgatta szavaimat némán, egész valójával. Nohát, ez az a lánc!

Többé nem tudsz megszabadulni. Így szokták ezt. Mintha csak eladtad volna a lelked az ördögnek...

- ... Azonkívül pedig hátha én is ugyanilyen szerencsétlen vagyok, hátha - szintén bánatomban - szántszándékkal mászom bele a fertőbe? Hisz inni szoktak az emberek bánatukban; nos hát én is bánatomban jöttem ide. Hát mondd, mi jó van ebben? Mi az előbb... összekerültünk... de egész idő alatt egy szót se szóltunk egymáshoz, és te csak utána kezdtél fürkészni engem, mint egy vad; és én is téged. Hát ez a szerelem? Hát így kell egy emberpárnak összekerülnie? Hisz ez merő fürtelem! Semmi más!

- Igen! - helyeselt sietve, élesen. Engem egészen meglepett az igen-nek ez a gyorsasága. Tehát nyilván az ő fejében is ugyanaz a gondolat motoszkált, amikor az imént szemügyre vett. Tehát már ő is képes bizonyos gondolatokra!... „Az ördög vigye el, ez érdekes, ez - rokon vonás - gondoltam kis híján a kezemet dörzsölve. - De hát hogy is ne boldogulnék el egy ilyen fiatal lélekkel?”

Egyre jobban belesodródtam a játékba.

Közelebb fordította felém a fejét, és - a sötétben úgy sejtettem - a tenyerébe támasztotta. Lehet, hogy engem nézegetett. De sajnáltam, hogy nem láthatom a szemét... Hallottam mély lélegzését.

- Miért jöttél ide? - kezdtem most már egy kissé bensőségesebben.

- Csak...

- Hisz oly jó a szülői házban élni! Melegség, szabadság - saját fészek!

- Hátha mégis rosszabb?

„El kell találni a neki való hangot - villant át agyamon -, érzélgősséggel, úgy látom, nem sokra megyek.”

Egyébként ez csak átvillant az agyamon. Esküszöm, valóban érdekelt ez a lány. Ráadásul pedig, bár ellágyultam valahogy, kedvem támadt az efféléhez. Mert hiszen a kópéság jól összefér az érzéssel.

- Szó ami szó - siettem a válasszal -, mindenféle megesik. Én például biztos vagyok benne, hogy téged megbántottak, és inkább azok vétettek teellened, mint te őellenük. Én ugyan egy cseppet sem ismerem a sorsodat, de egy olyan lány, mint te, bizonyára nem a maga jószántából kerül ide...

- Hát milyen lány vagyok én? - suttogetta alig hallhatóan; de én mégis meghallottam.

„Az ördög vigye el, hiszen én hízelgek. Ez utálatos! De lehet, hogy épp ez kell ide...” A lány nem szólt többet.

- Nézd, Liza, én magamról veszek példát. Ha nekem családom van gyermekkoromban, akkor én most nem ilyen vagyok, amilyen. Ez gyakran megfordul a fejemben. Mert hiszen akár milyen rossz is a családban, mégiscsak a szüleivel él az ember, nem idegenekkel, nem ellenségekkel. Legalább egy évben egyszer csak kimutatják a szeretetüket. Mégiscsak tudja az ember, hogy otthon van. Lám, én család nélkül nőttem fel; azért is lettem ilyen... érzéketlen.

Megint vártam.

„Talán nem is érti - gondoltam -, de hát nevetséges is ez az erkölcsprédikáció.”

- Ha én apa volnék, és lányom volna, én talán jobban szeretném a lányomat, mint a fiamat; igazán! - kezdtem messziről, mintha nem is arról volna szó, hogy őt szórakoztassam. Bevallom, elpirultam.

- Miért? - kérdezte.

Aha, tehát figyel!

- Csak. Magam se tudom, Liza. Nézd: én ismertem egy apát, aki roppant szigorú, zord ember volt, de a lánya előtt le-letérdelt, kezét-lábát csókolgatta, nem győzött gyönyörködni benne; igazán! Ha a lánya táncolt egy-egy estélyen, ő öt óra hosszat egy helyben állt, és le nem vette róla a szemét. A bolondulásig szerette; én ezt megértem. Ha a lánya éjjel elfáradt és elaludt, ő felébredt, odament és megcsókolta, keresztet vetett rá, ahogy aludt. Ő maga ócska, pecsétes kabátban járt, mindenkihez fősvény volt, de a lányának megvett bármit, akár az utolsó pénzéből is, drága ajándékokkal halmozta el, és nagyon boldog volt, ha tetszett az ajándéka. Az apa mindig jobban szereti a lányát, mint az anya. Némelyik lánynak gyöngyélete van otthon! Én pedig, azt hiszem, nem is adnám férjhez a lányomat.

- Hát hogy? - kérdezte, és egy kissé elnevette magát.

- Féltekeny lennék rá, bizony isten. Hát hogy csókolhatna mást? Jobban szeressen egy idegent, mint az apját? Még elképzelni is fáj. Persze ez mind ostobaság; végül persze minden apa észre tér. De én, azt hiszem, mielőtt odaadnám, előbb agyongyötörném magam a nagy gondoskodással: minden kérőt sorba kimustrálnék, és mégis az lenne a vége, hogy ahhoz adnám, akit ő szeret. Márpedig az, akit maga a lánya választ, mindig a legeslegrosszabb az apa szemében. Ez már így van. Emiatt sok baj szokott lenni a családban.

- Más meg szívesen el is adná a lányát, nemhogy becsülettel odaadja - szólalt meg hirtelen.

Aha! No ez az!

- Ez csak olyan elátkozott családokban fordul elő, Liza, ahol nincs sem Isten, sem szeretet - kaptam nagy hévvel a szón -, márpedig ahol szeretet nincsen, ott nincs józan ész sem. Valóban vannak ilyen családok, de én nem azokról beszélek. Úgy látszik, te a magad családjában nem sok jót tapasztaltál, ezért beszélsz így. Te valahogy csakugyan szerencsétlennek látszol. Hm... Az effélének többnyire a szegénység az oka.

- Hát az uraknál jobb a helyzet, mi? Becsületes emberek szegénysorban is jól élnek.

- Hm... hát igen. Meglehet. De ne felejtse el, Liza, az ember csak a baját szereti számon tartani, a boldogságát nem tartja számon. Ha kellőképpen számba venné ezt is, azt is, akkor azt tapasztalná, hogy el van ő látva mind a kettővel. No és ha minden sikerül a családban, ha Isten áldása van rajta, ha jól beválik a férj, szereti, dédelgeti a feleségét és kitart mellette?! Jó az olyan családban! Néha még akkor is jó, ha baj vegyül a boldogságba; mert hát hol nincsen baj? Ha férjhez megy, majd megtudod magad. Nézzük csak például a házasetlet első idejét olyan férj oldalán, akit szeretsz: mennyi boldogság, mennyi öröm ér lépten-nyomon. Az első időben még a veszekedések is mindig jól végződnek. Némelyik asszony minél jobban szereti a férjét, annál többször összezördül vele. Úgy bizony! Én ismertem egyet, aki azt mondta: „Nagyon szeretlek, és szerelemből gyötörlek, ezt érezned kell!” Tudod-e, hogy igenis lehet gyötörni valakit, éppen a legnagyobb szerelemből?! Ezt többnyire asszonyok teszik. Az ilyen azt gondolta magában: „Kárpótlásul annyira fogom szeretni, később majd annyira agyonbecézem, hogy most nem baj, ha meggyötöröm egy kicsit.” És a házban mindenki örül nektek, jól, vidáman, békességben, becsületben éltek. - De akadnak féltekeny feleségek is. Ismertem egyet; ha elment a férje valahová, nem bírta elviselni, éjszakának idején is kisurrant, és szaladt, hogy titokban megnézzé: nem ebben vagy abban a házban, nem ezzel vagy azzal a

nővel van-e? Ez már igen rossz. Ő maga is tudja, hogy rossz, szemrehányásokat is tesz magának, és el-elszorul a szíve; de hát ha annyira szereti; a szerelemtől van az egész. És milyen jó ilyenkor, de milyen jó mind a kettőjüknek - mintha csak most találkoznának először, mintha most házasodnának össze, most kezdődne az igazi szerelem. És senkinek sem szabad tudnia, mi történik férj-feleség között, ha szeretik egymást. Bármilyen veszekedés robbant is ki közöttük, még az édesanyját sem szabad bíróul hívni egyiknek sem, és sosem szabad panaszkodniuk egymásra! Ők maguk a bíráik önmaguknak! A szerelem - isteni titok, minden avatatlan szem előtt rejtve kell maradnia, bármi történik is! Annál szentebb, annál drágább lesz ettől! Annál jobban tiszteli-becsüli egymást a házaspár, márpedig a megbecsüléstől sok minden függ! És ha egyszer szerették egymást, ha szerelemből házasodtak össze, akkor miért múlna el a szerelem?! Hát nem lehet azt állandósítani? Ritka az olyan eset, amikor nem lehet megtartani. Különben hát hogy is múlna el a szerelem, ha a nőnek derék, becsületes férjet sikerült kapnia? A mézeshetek szerelme - igaz - elmúlik, de jön a helyébe a külön: a szeretet! Lélekben egygé forrnak, minden dolgukat közösen intézik, nincsen titkuk egymás előtt. Ha pedig jönnek a gyermekek, akkor még a legnehezebb idő is boldogságnak tetszik; csak szeressék egymást, és legyenek bátrak. Akkor a munka is öröm, akkor még az is öröm, ha néha megvonod a falatot a szádtól - a gyermekeidért. Hisz cserébe később szeretni fognak, tehát magadnak kuporgatsz. Ahogy nőnek a gyermekek, érzed, hogy te vagy a példaképük, te vagy a támaszuk; hogy ha meghalsz is, ők egész életükön át a te érzéseidet és gondolataidat hordozzák magukban, mivel tőled kapták, a te képedre és hasonlóságodra formálódnak. Ez tehát nagy-nagy kötelesség. Hát hogyan kerülne ezáltal közelebb egymáshoz az apa meg az anya? Lám azt mondják, nehéz szülőnek lenni! Ki mondja ezt? Hiszen az mennyei boldogság! Szereted a kisgyermeket, Liza? Én roppant szeretem őket. Képzeld csak el: egy rózsás kisfiú szopja a melleidet; hát melyik férjnek a szíve nem fordul a felesége felé, ha látja, hogy ott ül a kisgyermekével?! Az a rózsaszínű, pufók csecsemő meg nagy kényelmesen ott hever, kis keze-lába párnás, körmöcskéje tiszta és piciny, olyan picurka, hogy mulatságos még ránézni is, de úgy tekint rád, mintha már mindent értene. Ha pedig szopik - játékosan cibálja a melleidet. Ha az apja odamegy, elszakítja magát a csecstől, egész testével hátrahajol, az apjára néz, elneveti magát - mintha isten tudja, milyen mulatságos volna -, és megint, megint nekilát a szopásnak. Aztán fogja magát, jól beleharap az anyja mellébe, ha már kibújtak a fogacskái, és rásandít: „Látod, megharaptalak!” Hát nem az a boldogság teteje, mikor együtt vannak hárman: a férj, a feleség, meg a kisgyermek?! Az ilyen percekért sok mindent meg lehet bocsátani. Nem, Liza, először meg kell tanulnunk élni, és csak azután vádolhatunk másokat!

„Ilyen képek, igen, éppen ezek a képek kellenek teneked! - gondoltam magamban, bár bizony isten érzéssel beszéltem, és hirtelen elpirultam. - És ha most mindjárt elkacagja magát, akkor hová bújok?” - Ez a gondolat feldühített. E szóáradat végén valóban nekihevültem, és most mintha sértette volna valami a hiúságomat. A lány még mindig hallgatott. Már-már meg akartam lökni.

- Maga mintha... - kezdte, de mindjárt abba is hagyta.

De én már megértettem mindent: valami más rezgett a hangjában, nem az a nyers, durva dac, mint az előbb, hanem valami lágy szégyenlősség, olyan szégyenlősség, hogy én magam is elszégyelltem magamat előtte.

- Nos?! - kérdeztem szelíd kíváncsisággal.

- Maga mintha...

- No, ki velem!

- Maga mintha... könyvből olvasná - mondta váratlanul, és ismét mintha gúny csendült volna a hangjában.

Ez a megjegyzés az elevenembe vágott. Nem ezt vártam.

Meg se fordult a fejemben, hogy szántsándékkal ölti fel a gúny álarcát, hogy rendszerint ez az utolsó csselfogásuk azoknak a szűzi lelkű, szemérmes embereknek, akiknek durván, tolokodóan a lelkükbe vájnak, akik büszkeségből az utolsó pillanatig sem adják be a derekukat, és akik nem is merik elárulni érzéseiket mások előtt. Pedig kitalálhattam volna már pusztán abból a félénkségből is, amely miatt csak többszöri nekilendülés után merte megtenni gúnyos megjegyzését. De nem találtam ki, és harag fogott el.

„No, megállj csak!” - gondoltam.

7

- Ugyan, Liza, miért olvasnám könyvből, amikor én magam is undorítóan idegenül érzem magam. Meg nemcsak idegenül. Ez mind most a lelkemből fakadt fel... Hát vajon, vajon te nem érzed pocskul itt magad? Nem? Úgy látszik, sokat számít a megszokás! Az ördög tudja, mi mindent csinálhat a megszokás az emberből. Hát valóban komolyan azt hiszed, hogy sohasem öregszel meg, örökké szép maradsz, és hogy örök időig itt fognak tartani? Nem is beszélve arról, hogy ez is fertő!... Egyébként, tudod, mit mondok erről az itteni életedről? Lám, most még fiatal vagy, csinos szép, még van benned lélek, érzés - és tudod-e: az imént, ahogy felocsúdtam, egyszeriben megundorodtam attól, hogy itt vagyok veled! Hisz ide csakis részeg fejjel vetődhet az ember. Ha pedig másutt lennél, úgy élnél, mint más, rendes lány, akkor én talán nemcsak udvarolgatnék neked, hanem egyszerűen beléd szeretnék, még egy pillantásodnak is örülnék, nemhogy a szavadnak; a kapunál lesnélek, térdre borulnék előtted; úgy néznék rád, mint jövődöbelimre, és ezt szerencsémnek tartanám. Gondolni se mernék rólad semmi tisztátalanságot. De itt tudom, hogy csak füttyentek egyet, és kénytelen-kelletlen jössz utánam, és nem én engedelmeskedem a te akaratodnak, hanem te az enyémnek. Ha akár a legutolsó paraszt elszegődik napszámosnak, csak nem hajtja egészen igába a fejét, és tudja, hogy egyszer letelik az ideje. De mikor telik le a te időd? És csak gondold meg: mit adsz el? Mit dobsz oda? A lelkedet, a lelkedet, amellyel nem rendelkezel többé, azt dobod oda testeddel együtt! A szerelmedet adod el, hogy bármelyik részeg meggyalázhassa! Szerelem! Hisz ez minden! Hisz ez gyémánt, szűzi kincs a szerelem! Hisz némelyik férfi kész odaadni az életét is, kész a halálba menni, hogy kiérdemelje ezt a szerelmet! És mire becsülik most a te szerelmedet? Téged megvettek, testestül-lelkestül, így hát miért akarná megnyerni a szerelmedet bárki fia, amikor szerelem nélkül is mindent szabad. Hisz ennél fájdalmasabb sérelem nem érhet egy leányt. Nem érted?! Azt hallottam, azzal vigasztalnak benneteket, bolondokat: megengedik, hogy szeretőt tartsatok. De hiszen csak gúnyt űznek belőletek, ez csak huncutság, csalás, és ti mégis elhiszitek. Talán csakugyan szeret téged az a szerető? Nem hiszem. Hát hogy szeretne, ha tudja, hogy mindjárt elhívnak tőle. Gazfickó, ha ezt tűri! És vajon tisztel téged egy cseppet is; hát mi fűz össze benneteket? Csak kinevet, és elszedi a pénzedet - ez az egész szerelme! Még jó, ha nem ver meg. De lehet, hogy meg is ver. Kérdezd csak meg, ha neked is van szeretőd: elvesz-e feleségül? A szemedbe nevet, ha ugyan nem köp le és nem ver meg - pedig talán ő maga sem ér egy lyukas garast! És miért teszed itt tönkre az életedet? Csak gondold meg! Azért, hogy kávé adnak és jóllakatnak? De miért tartanak jól? Más becsületes lánynak egy falat se menne le a torkán, mert tudja, miért etetnék-itatnák. Te itt adós vagy, és adós is maradsz örökké, az idők végezetéig, egészen addig, amíg rád nem unnak

a vendégek. Ez pedig hamarosan bekövetkezik, ne reménykedj a fiatalságodban. Az úgy elrepül, mint a madár. És akkor kilöknek. Mégpedig nem is simán lök ki a gazdasszonyod, hanem már jóval előbb folyton beléd köt, szid, csepül, mintha nem is adta volna oda neki az egészségedet, nem áldozta volna fel a fiatalságodat, a lelkedet - semmiért, hanem éppenséggel tönkretetted, koldusbotra juttattad, megloptad volna. És ne várj segítséget: a többiek, a barátnőd is rád támadnak, hogy kedvébe járjanak, mert mind rabságban vannak, és már rég kiveszett belőlük a lelkiismeret meg a részvét. Teljesen elaljasodtak, és az ő szidalmaiknál galádabb, aljasabb, sértőbb, nincs a kerek földön. És te mindent odaáldozol, mindent, zokszó nélkül, az egészségedet, a fiatalságodat, a szépségedet, a reményeidet, huszonkét éves korodban már harmincöt évesnek látszol, és még szerencséd lesz, ha nem kapsz valami betegséget. Ezért imádkozz az Istenhez. Most még bizonyára azt hiszed: nem kell dolgoznod, csak henyélsz. Nos, hát ennél nehezebb, elviselhetetlenebb robot nincs a világon, és nem is volt soha. Örökké csak sír a lelked. És ha kidobnak, egy szót, egy fél szót se mersz szólani, úgy megy el, mintha te volnál a hibás. Átkerülsz egy másik helyre, aztán egy harmadikra, aztán megint máshová, és végül oda jutsz, a Szénapiacra. Ott pedig léptenyomon ütnek-vernek; ott ez a kedveskedés; ott meg se tud simogatni a vendég, ha előbb el nem döngtet. Nem hiszed el, hogy az ennyire szörnyű hely? Menj el egyszer, nézd meg a saját szemeddel, majd meglátod. Én láttam egyet újkor ott, az ajtó előtt. A saját kompániája dobta ki csúfságból, hogy hadd dideregjen egy kicsit, mert túlságosan ordított, és becsukták mögötte az ajtót. Délelőtt kilenc óra - és már holtrészeg, teljesen zilált, félmeztelen és össze van verve. Arca fehérre van festve, de a szeme környéke csupa fekete folt; orrából-szájából folyik a vér; egy bérkocsis hagyta helyben az imént. Leült a kőlépcsőre, valami sózott halat tartott a kezében; ordított, jajveszékelve siratta a „sorsát”, és csapkodta a hallal a lépcsőfokokat. A feljáratnál összeverődött bérkocsisok és holtrészeg katonák meg csúfolódva bosszantották. Nem hiszed el, hogy te is ilyen leszel? Én sem szeretném ezt hinni, de ki tudja, hátha az a másik, az a sós halas, tíz vagy nyolc évvel ezelőtt olyan üdén, ártatlanul, tisztán jött ide valahonnan, mint egy kis angyal! Azt se tudta, mi a bűn, és minden szóra elpirult. Hátha ugyanolyan büszke és érzékeny volt, mint te, nem is hasonlított a többiekhez, úgy festett, mint egy királykisasszony, és maga is tudta, hogy a legteljesebb boldogság vár arra, aki belészeret, és akit ő is megszeret. És látod, mi lett a vége? Hátha épp abban a percben, amikor megtépázva, részegen azzal a hallal csapkodta a piszkos lépcsőfokot, épp abban a pillanatban eszébe jutottak a régi, tiszta évek, ott a szülői házban, amikor még iskolába járt, a szomszéd fia pedig leste az úton, és fogadkozott neki, hogy egész életén át szeretni fogja, hogy őrá bízsa a sorsát; amikor közösen elhatározták, hogy örökre szeretni fogják egymást, és összeházasodnak, mielőtt felnőnek! Bizony, Liza, szerencséd lesz, szerencséd, ha valami odúban vagy lebujban mihamarább meghalsz - tüdővészben, mint az a minapi lány! Azt mondod, inkább a kórházban? Jó - talán beszállítanak; de hátha még szüksége lesz rád a gazdasszonyodnak? A tüdőbaj olyan betegség; az nem forró láz. A tüdőbeteg az utolsó pillanatig remél, és azt mondja, hogy egészséges. Magamagát vigasztalja. És épp az kell a gazdasszonyodnak. Légy nyugodt, ez így van; eladtad a lelkedet, azonkívül pénzzel is tartozol, mindenki elhagy, mindenki elfordul tőled, mert akkor már nem vehetik hasznodat. Inkább még szemrehányást tesznek, hogy ingyen fogod a helyet, és nem halsz meg eléggé hamar. Nem győzől kikönyörögni egy ital vizet, ha adnak is, csak szitkokkal: „Mikor döglesz már meg, te alávaló?! Nem hagyod aludni az embert - folyton nyögsz, elriasztod a vendégeket!” Ez így van. Tulajdon fülemmel hallottam ilyen szavakat. Amikor haldokolsz, a pince legbüdösebb zugába, nyirkos sötétségbe dugnak: mi minden megfordul majd a fejedben, ahogy ott fekszel egyedül! Ha meghalsz, rideg kézzel, türelmetlenül dörmögve, sebtében eltakarítanak, senki sem áld meg, senki sem sóhajt utánad, csak azon igyekeznek, hogy minél hamarabb lerázzanak. Vesznek egy vályút, kivisznek, mint ma azt a szegény lányt, aztán elmennek a kocsmába, hogy

megüljk a torodat. A sír csupa nedves hó, latyak, rondaság, de hát csak nem teketóriáznak veled?! „Ereszd csak lejjebb, Vanyuska, ej, ez a nehéz sorsú még itt is tótágast áll, az emilyenamolyan. Húzd rövidebbre azt a kötelet, te csirkefogó!” - „Így is jó.” - „Már hogy volna jó, hisz oldalt fekszik. Ő is ember volt tán, vagy nem? No, hát jó, kapard be.” Még veszekedni se akarnak miattad sokáig. Sebtében rád kaparják a szürkés, nyirkos agyagot, és máris mennek a csapszékbe... És ezzel még az emlékednek is vége ezen a földön; másnak a sírjához kijárnak a gyermekei, az apja, a férje, de teéted senki se ejt könnyet, nem sóhaj, és nem mondat misét, és senki, de senki soha ezen a világon nem megy ki hozzád; még a neved is eltűnik a föld színéről, úgy, mintha soha nem is léteztél, meg se születél volna! Sár és mocsár... Ott aztán dörömbölnhetsz éjszakánként, amikor kikelnek sírjuktól a holtak, verheted a koporsód fedelét: „Engedjete ki, jó emberek, hadd éljek még egy kicsit a világon! Éltem én, de mégse tudom, mi az élet, az én életemből mosogatórongyot csináltak; az én életemet elitták a szénapiaci kocsmában: eresszete ki, jó emberek, hadd éljek még egyszer a világon!...”

Annyira elkapott a lendület, hogy már-már görcs fojtogatta a torkomat, és ... egyszer csak elhallgattam, rémülten felkönyökölttem, és fejemet ijedten oldalt hajtvá, hevesen dobogó szívvel füleltem. Volt is okom rá, hogy megrettenjek.

Már régen sejtettem, hogy teljesen felkavartam a lelkét, összetörtem a szívét, de minél jobban meggyőződtem erről, annál inkább vágytam, hogy minél hamarabb és minél hatásosabban elérjem a célomat. A játék, elragadott a játék! Egyébként nemcsak a játék...

Tudtam, hogy túl szabatosan, kikerekítve, egyszóval könyvízüen beszélek, de hát én nem is tudtam másképp, csak úgy, „mintha könyvből olvasnám”. De ez nem zavart, hiszen tudtam, éreztem, hogy megért, és hogy ez a könyvszerűség talán még jobban előrelendíti a dolgot. De most, amikor elértem a kívánt hatást, megszeppentem. Soha, soha nem voltam még tanúja ilyen kétségbeesésnek! Arcát erősen a párnába fúrta, a párnát mind a két karjával átfogva hason feküdt. A mellében felgyülemlett zokogás majd szétvetette, aztán hirtelen sikollyal, üvöltéssel kitört belőle. Ekkor még erősebben beletemette arcát a párnába: nem akarta, hogy itt bárki, akár egyetlenegy élő lélek is tudomást szerezzen gyötrelmeiről, könnyeiről. Harapdálta a párnát, véresre harapta a kezét (később láttam), aztán ujjáival belekapott szétbomló hajfonatába, és fogát összeszorítva, lélegzetét visszafojtvá, görcsös erőlködéssel mozdulatlaná dermedt. Én már-már mondani akartam valamit, hogy megnyugodjék, de éreztem, hogy nincs hozzá bátorságom, és ekkor tetőtől talpig megborzongva szinte rémült sietséggel hozzáfogtam, hogy ha tapogatózva is, mihamarább felöltözzek és elmenjek. Sötét volt: bárhogy iparkodtam is, nem tudtam hamar végezni. Ekkor váratlanul egy doboz gyufa meg egy gyertyatartó, érintetlen, egész gyertya került a kezem ügyébe. Mihelyt a gyertyafény megvilágította a szobát, Liza hirtelen felugrott, majd visszaült, és eltorzult arccal, félig örült mosollyal, csaknem bárgyúan nézett rám. Leültem mellé, és megfogtam a kezét; felocsúdott, felém lendült, át akart ölelni, de nem mert, és csendesen lehajtotta a fejét előttem.

- Liza, kedvesem, nagyon bánom már... bocsáss meg... - kezdtem, de ő olyan erősen szorította ujjáival a kezemet, hogy ráeszméltem: nem jól beszélek - és abbahagytam.

- Itt a címem, Liza, gyere el hozzám.

- Elmegyek... - sügta határozottan, de még mindig nem emelte fel a fejét.

- Én most elmegyek, isten veled... a viszontlátásra.

Felálltam, ő is felkelt, és hirtelen fülig elpirult, megrezzent, felkapta a széken heverő kendőjét, a vállára vetette, és állig bebugyolálta magát. Eközben ismét fájdalmasan elmosolyodott, elpirult és furcsán tekintett rám. Fáj a lelkem; siettem elmenni, eltűnni onnan.

- Várjon - mondta váratlanul, immár az előszobában, az ajtónál; a köpönyegemnél fogva megállított, gyorsan letette a gyertyát és elszaladt - úgy látszik, eszébe jutott valami, vagy mutatni akart valamit. Mielőtt elfutott, megint fülig pirult, a szeme felcsillogott, a száján mosoly jelent meg - hát ez micsoda?! Önkéntelenül is várokztam; egy perc múlva visszajött, és szinte bocsánatkérően nézett rám. Általában - ez már nem az az arc volt, nem az a tekintet volt, mint az előbb, nem olyan mogorva, bizalmatlan és makacs. Most esengő, félénk és mégis nyájasan bizalmas, szelíd volt. A gyermekek néznek így arra, akit nagyon szeretnek, és akitől kérnek valamit. Gyönyörű, világosbarna volt a szeme, élénk - olyan szem, amely egyformán tud kifejezni szeretetet és komor gyűlöletet.

Nem magyarázgatott semmit - mintha én valami felsőbbrendű lény volnék, és minden magyarázat nélkül is mindent megértenék - csak átnyújtott egy papirost. E pillanatban a legártatlanabb, szinte gyermeki diadal ragyogott fel az arcán. Széthajtogattam; levél volt, amelyet egy orvostanhallgató vagy efféle írt neki - nagyon dagályos, cikornyás, de rendkívül tisztelettudó szerelmi vallomás. Most már nem jutnak eszembe azok a kifejezések, de arra nagyon jól emlékszem, hogy a fellengzős stíluson is olyan őszinte érzés csillant át, amelyet nem lehet színlelni. Amikor elolvastam, gyermekien türelmetlen, kíváncsi égő tekintetével találkozott a pillantásom. Szemét arcomra szegezte, de valahogy boldogan és szinte büszkén elmagyarázta, hogy volt valahol egy táncstén, egy családnál, „nagyon derék embereknél, igen jó családnál, ahol még nem tudnak semmit, semmit a világon” - mert ő csak nemrég van itt és csak úgy... ő egyáltalán nem szándékszik itt maradni, okvetlenül elmegy, mihelyt megfizeti a tartozást... No, hát ott volt az a diák is, egész este ővele táncolt, csevegett, és ekkor kiderült, hogy a fiú már Rigában, már gyermekkorában ismerte őt, együtt játszottak, csak már nagyon régen; a szüleit is ismeri, de erről nem tud semmit, de semmit a világon, sőt nem is sejt semmit! Aztán a táncest másnapján (három nappal ezelőtt) ezt a levelet küldte Liza egyik barátnőjével, akivel a táncestre ment... és... ennyi az egész.

Amikor befejezte, valahogy szégyenlősen lesütötte ragyogó szemét.

Szegényke úgy őrizte annak a diáknak a levelét, mint valami drága kincset, és ezért az egyetlen kincsért futott el, mert nem akart úgy elengedni, hogy ne tudjam meg: őt is szeretik ám becsületesen, őszintén, ővele is beszélnek tisztelettudóan. Ennek a levélnek bizonyára az volt a sorsa, hogy minden következmény nélkül ott heverjen a dobozban. De mindegy; én biztos vagyok benne, hogy egész életén át úgy őrizte, mint drága kincset, mint büszkeségét és igazolását; akkor, egy olyan pillanatban is eszébe jutott és odahozta nekem, hogy naivul elbüszkélkedjen velem, és helyreállítsa előttem a becsületét; hogy én is lássam és megdicsérjem. Én egy szót se szóltam, csak megszorítottam a kezét, és elmentem. Alig vártam, hogy elmehessek... Noha a nedves hó még most is sűrű pelyhekben esett, gyalog tettem meg az egész utat hazafelé - elgyötörve, lesújtva, értetlenül. De az értetlenségen már átvillant az igazság. Egy utálatos igazság!

8

Egyébként nemigen akartam elismerni ezt az igazságot. Amikor reggel néhány órai ólomnehéz, mély alvás után felébredtem, és nyomban végiggondoltam az egész tegnapi napot, valósággal megdöbbenett a tegnapi szentimentalizmusom. Lizával, meg azok a „tegnapi szörnyűségek és sajnálkozások” mind. „Hisz engem valami nőies idegzavar kerülget! - állapítottam meg. - Pfuj!... És mi a csudának nyomtam a kezébe a címemet? Hátha csakugyan eljön? Egyébként hát csak hadd jöjjön; az se baj...” De *nyilvánvalóan* nem ez volt a leg-

fontosabb, a leglényegesebb: sietnem kellett, hogy mindenáron, minél előbb megmentsem a tekintélyemet Zverkov és Szimonov előtt. Ez volt most a leglényegesebb! Lizáról pedig egészen meg is feledkeztem, ahogy reggel sürgősen dologhoz láttam.

Mindenekelőtt haladéktalanul meg kellett adnom Szimonovnak a tegnapi tartozásomat. Kétségbeesett lépésre szántam magam: tizenöt rubelt kérek kölcsön Anton Antonovicstól. Akkor reggel szerencsére ragyogó hangulatban volt, és mindjárt az első szóra ideadta. Annyira megörültem ennek, hogy miközben a nyugtát aláírtam, valahogy betyáros modorban hanyagul elmondtam neki, hogy tegnap „lumpoltam egy kicsit a barátaimmal az Hôtel de Paris-ban; búcsúztattuk egyik iskolatársunkat, sőt mondhatnám gyermekkori barátunkat; tudja, nagy korhely, elkényeztetett fiú az illető, persze, jó családból való, tekintélyes vagyona van, fényes pálya vár rá, szellemes, kedves, és tudja, el-elincselkedik azokkal a hölgyekkel; vacsora után megittunk még vagy fél tucat palackkal és...” És mindez egészen könnyedén, fesztelenül, szinte hencegőn jött ki a számon.

Mihelyt hazamentem, írtam Szimonovnak.

Még most is elgyönyörködöm, ha eszembe jut levelem hamisítatlanul úri, kedélyes, őszinte hangja. Ügyes és nemes gesztussal, és ami a legfontosabb, egyetlenegy fölösleges szó nélkül beismertem, hogy mindenben én vagyok a hibás. Azzal mentegetőztem, „ha ugyan szabad egyáltalán mentegetőznöm”, hogy mivel sohase szoktam inni, már az első pohártól berúgtam, amelyet (füllentettem) még a jövetelük előtt hajtottam fel, mialatt öt órától hatig várakoztam rájuk az Hôtel de Paris-ban. Elsősorban Szimonovtól kértem bocsánatot; ugyancsak őt kértem meg arra is, hogy tolmácsolja magyarázatomat a többieknek is, mindnek, kivált Zverkovnak, akit - azt hiszem, megsértettem - „úgy emlékszem rá, mintha csak álmodtam volna”. Hozzátettem, hogy én magam keresném fel mindegyiküket, de fáj a fejem, legfőképpen pedig - resteltem magam. Különösen meg voltam elégedve ezzel a „bizonyos könnyedséggel”, sőt (egyébként egy cseppet sem illetlen) hanyagsággal, amely stílusomban tükröződött, és minden elképzelhető érvelgetésnél jobban értésükre adta, hogy én eléggé fölényesen tekintek „az egész tegnapi galádságra”, korántsem, egyáltalán nem ütöttek agyon egy csapásra, mint ahogy bizonyára gondolják, uraim, sőt úgy tekintek erre, ahogy egy magát higgadtan tisztelő úriembernek tekintenie kell rá. „Megesik az ilyesmi a legjobb családban is” - ahogy mondani szokták

- Hisz ez valósággal örgrófos játékosság! - gyönyörködtem, amikor átolvastam a levelet. - És ennek csakis az a magyarázata, hogy fejlett, művelt ember vagyok! Mások az én helyemben nem is tudnák, hogyan evickéljenek ki a csávából, én pedig lám, kivágtam magam, és majd megint dorbézolok kedvemre - mindezt csakis azért, mert „korunk művelt és fejlett embere” vagyok. Meg aztán hátha csakugyan az ital volt az oka tegnap mindennek? Hm... No nem, nem az ital. Egy korty pálinkát sem ittam öt órától hatig, mialatt rájuk várakoztam. Hazudtam Szimonovnak; arcátlanul hazudtam; de még most sem resteltem...

Különben hát köpök az egészre! Az a fontos, hogy túl vagyok rajta.

A borítékba beletettem hat rubelt is, és megkértem Apollont, vigye el Szimonovnak. Apollon, amikor megtudta, hogy pénz is van a borítékban, tisztelettudóbb lett, és hajlandó volt elvinni. Estefelé sétálni mentem. A fejem még fáj a tegnapiak után, és szédültem. De minél jobban beesteledett, annál jobban megváltoztak és összekavarodtak benyomásaim, majd pedig a gondolataim is. Valami sehogy sem akart elhalni bennem, a lelkem, a szívem mélyén nem akart meghalni, és égető fájdalomként minduntalan jelentkezett. A legnépesebb utcákon lökdösődtem, az üzleti negyedben, a Mescsanszkaján, a Szadovaján, a Juszopov-kertnél. Mindig különösen alkonyatkor szerettem sétálni ezeken az utcákon, éppen akkor, amikor ott egyre

sűrűbb lesz a járókelők, kereskedők, iparosok tömege, akik a napi munkájuk végeztével, gondterhelt arccal szinte már haragosan siettek hazafelé. Éppen ez a garasos sürgés-forgás, ez a meztelen prózaiság tetszett nekem. Most azonban csak jobban felingerelt ez az egész utcai tolongás. Sehogy se boldogultam, nem tudtam dülőre jutni magammal. Valami szüntelenül fájdalmasan ágaskodott, ágaskodott a lelkemben, és nem akart lecsillapodni. Egészen feldúlva mentem haza. Mintha valami nyomta volna a lelkemet.

Állandóan az a gondolat gyötört, hogy Liza eljön. Furcsállottam, hogy a sok tegnapi emlék közül az órá való emlékezés valahogy külön és valahogy különösen kínoz. Estére már minden egyebet sikerült teljesen elfelejtenem, mindenre legyintettem, és még mindig tökéletesen meg voltam elégedve a Szimonovnak írt levelemmel. Mégsem voltam elégedett. Mintha csakis Liza miatt gyöttrődtem volna. „Mi lesz, ha eljön? - gondoltam szüntelenül. - No nem baj, hadd jöjjön. Hm. Már az is kínos lesz, ha például meglátja, hogyan élek. Tegnap valósággal ... hős voltam a szememben... most meg, hm! Egyébként az a baj, hogy ennyire lesüllyedtem. Nyomor-tanya a lakásom. És tegnap este képes voltam ilyen ruhában ebédre menni! A viaszosvászon huzatú díványomból meg kilóg a kóc! A háziköpenyem meg nem takarja el a testemet! Csupa rongy!... És ő ezt mind látni fogja; és meglátja Apollont is. Az a barom pedig bizonyára megsérti; beleköt, csak azért, hogy borsot törjön az orrom alá. Én pedig természetesen, szokásom szerint, megszeppenek, téblábolok előtte, igyekszem eltakarni magam a háziköpenyem szárnyával, mosolygok, hazudok. Pfuj, micsoda pocsékság! De nem ez a legnagyobb pocsékság! Van még nagyobb is, galádabb, aljasabb is! Igen, aljasabb! És megint fel kell öltetni azt a becsstelen, hazug álarcot!...”

Mikor eddig a gondolatig jutottam, felfortyantam:

„Miért volna becsstelen? Hogyhogy becsstelen? Én őszintén beszéltem tegnap. Emlékszem jól: énbennem is volt igaz érzés. Én éppenséggel nemes érzéseket akartam kelteni benne... és ha sirt, akkor ez jó, ennek jótékony hatása lesz...”

De mégse tudtam megnyugodni semmiképp.

Miután hazamentem - este kilenc óra után, amikor emberi számítás szerint Liza már nem jöhetett -, otthon is egész este ő jelent meg előttem, és ami a legfontosabb, mindig ugyanolyannak láttam. Az egész históriából éppen ez az egy pillanat vésődött különösen az emlékezetembe: amikor gyufával megvilágítottam a szobát, és megpillantottam mártírtekintetét, eltorzult, sápadt arcát. És milyen szánalmas, mennyire nem természetes, milyen torz volt a mosolya abban a pillanatban! De akkor még nem tudtam, hogy tizenöt év múlva is éppen azzal a szánalmas, torz és fölösleges mosollyal képzelem el Lizát, ahogyan abban a pillanatban mosolygott.

Másnap már megint hajlottam arra, hogy badarságnak, az idegeim rosszabbodásának és ami a fő - *túlzásnak* tartsam az egészet. Én ismertem ezt a gyengémet, és néha nagyon félttem tőle: „Mindig mindent eltúlzok, épp ez a bajom” - ismételtettem minduntalan. Egyébként, „egyébként Liza úgyis mindenképp eljön” - ezzel a refrénnel végződött akkor minden töprengésem. Annyira nyugtalankodtam, hogy néha éktelen dühbe gurultam. „Eljön, okvetlenül eljön! - kiáltottam fel, ahogy ide-oda futkostam a szobában -, ha nem ma, akkor holnap, de felkutat és eljön! Ilyen ezeknek a *tiszta szívűeknek* az az átkozott romantikussága. Ó, milyen ostobák, korlátoltak, alávalók ezek a »nyavalyás szentimentális lelkek«! Hát hogy nem lehet ezt megérteni, hogy nem lehet ezt megérteni?...” De ekkor magam is zavarba estem, és abba hagytam.

„És milyen kevés szó kellett - gondoltam mellékesen -, milyen kevés idill kellett (mégpedig könyvízü, mesterkélt, erőltetett idill), hogy rögtön tetszésem szerint ide-oda forgassam ezt az egész emberi lelket. Ez aztán a szüzi lelkület! Ez aztán az őstalap!”

Néha az is megfordult a fejemben, hogy én magam megyek el hozzá, „elmondok neki mindent”, és arra kérem, hogy ne jöjjön el hozzám. Am ekkor, erre a gondolatra, olyan dühre gerjedtem, hogy ha véletlenül ott van mellettem az az „átkozott” Liza, akkor nyomban tönkreteszem, vérig sértem, leköpöm, kidobom, megütöm!

De aztán eltelt egy nap, majd kettő, három - Liza nem jött, és én lassanként megnyugodtam. Különösen kilenc óra után élénkültem, vidultam fel, sőt néha eléggé jólesően ábrándozni kezdtem: „Hátha például éppen azzal mentem majd meg Lizát, hogy eljár hozzám, és én beszélek neki... Majd nevelem, tanítom. Végül észreveszem, hogy szeret, szenvedélyesen szeret. Azt színlelem, hogy nem is sejtem (egyébként nem tudom, miért alakoskodok majd; bizonyára azért, mert így szebb). Végül egészen zavarba esve, remegve, zokogva a lábam elé veti magát az a szép lány, és azt mondja, hogy a megmentője vagyok, és hogy engem szeret a legjobban a világon. Én meglepődök, de... Liza - mondom majd -, hát azt hiszed, hogy nem vettem észre, mennyire szeretsz? Láttam, kitaláltam mindent, de nem mertem a szívedre pályázni, mert jótékony hatással voltam rád, és attól féltem, hogy te hálából szántszándékkal kényszerítéd magad, hogy viszonzod a szerelmemet, erőnek erejével kelted fel magadban az érzést, amely talán hiányzik belőled, én pedig ezt nem akarom, mert ez... zsarnokság... Ez tapintatlanság (egyszóval összefecsegtem volna egy csomó kimondhatatlanul nemes európai George Sand-i finomságot...). De most, most az enyém vagy, az én teremtményem, tiszta, gyönyörű, mert az én gyönyörű asszonyom vagy.”

*És házamba bátran, szabadon
Lépj be mint gazdasszonya!*

Azután élünk-éledgélünk szépen, külföldre utazunk stb. stb. Egyszóval pocsékul éreztem magam, és az lett a vége, hogy kiöltöttem a nyelvemet magamra.

„Meg aztán nem is engedik az a »cafatot«! - gondoltam. - Hisz őket általában nem nagyon engedik ki, este pedig még kevésbé (valami okból minduntalan úgy sejtettem, hogy csakis este jön, méghozzá éppen hét órakor). Egyébként azt mondta, hogy még nem teljesen adta el magát, neki különleges jogai vannak; tehát - hm!... Az ördög vigye el! Eljön, okvetlenül eljön!”

Még szerencse, hogy Apollon ezalatt el-elvonta a figyelmemet otrombaságaival. Teljesen kihozott a sodromból! Ez az ember olyan istenverése, olyan csapás volt, amelyet a sors mért rám! Több éven át egyfolytában, állandóan hadilábon álltunk, és gyűlöltem, de gyűlöltem! Azt hiszem, soha senkit se gyűlöltem még annyira, mint őt, kivált bizonyos pillanatokban. Idősebb, tekintélyesebb ember volt, aki mellelleg szabósággal is foglalkozott. De ismeretlen okból lenézett engem - mégpedig mértéktelenül -, és túrhetetlenül félvállról beszélt velem. Egyébként mindenkivel lóhátról beszélt. Ha az ember rátekinthet e simára fésült, lencsőke fejre, erre az üstökre, amelyet a homlokára tornyozott, és napraforgóolajjal kenetett, erre a mindig komolyan összecsücsörített szájra - máris egy olyan lényt látott maga előtt, aki sohase kételkedett önmagában. Hallatlanul pedáns volt, a legkényesebb pedáns volt, akivel valaha is találkoztam ezen a világon; és ráadásul olyan önérzetes, amilyen talán Nagy Sándor lehetett. Szerelmes volt, minden egyes gombjába, minden egyes körmébe - igenis, szerelmes volt, látszott rajta! Egészen zsarnokian bánt velem, rendkívül keveset beszélt, és ha olykor-olykor rám pillantott, olyan fensőbbbségesen magabiztos, szigorú tekintettel nézett rám, hogy néha éktelen dühbe gurultam tőle. Olyan arccal teljesítette a kötelességét, mintha valami nagy-nagy kegyben részesítene. Egyébként jóformán soha semmit se csinált, sőt egyáltalán nem is tartotta kötelességének, hogy bármit is csináljon. Semmi kétség nem férhetett hozzá, hogy engem legutolsó bolondnak néz ezen a világon, és ha „ott tartott maga mellett”, csakis azért tette, mert tőlem minden hónapban bért kapott. Hajlandó volt „semmit se csinálni” havi hét

rubelért. Sok bűnömet megbocsátják miatta a másvilágon! Néha addig fajult a gyűlöletem, hogy már a járásától is kevés híján görcsöt kaptam. De különösen utáltam pösze beszédét. A kelletténél valamelyest hosszabb volt a nyelve, vagy valami efféle hibája lehetett, mert állandóan selypített, pöszén beszélt, és láthatólag nagyon büszke volt rá; azt képzelte, hogy rendkívül előkelővé teszi. Kezét hátrátéve, szemét a földre sűtve, halkán, kimérten beszélt. Különösen dühített, amikor a vendégfal mögött, a zugolyában zsoltárt olvasott. Sokat hadakoztam vele e miatt a zsolozsmázás miatt. De roppant szeretett esténként olvasni, egyenletes, halk hangon, mintha halottért imádkozna. Érdekes, hogy ezzel is végezte; mostanában zsoltárt olvas halottak mellett - pénzért -, ezenkívül patkányt irt és viaszt főz. De akkor sehogy se tudtam elkergetni, mintha vegyileg egybeolvasztották volna az életemmel. Azonkívül ő maga se lett volna hajlandó elmenni tőlem a világért sem. Én nem lakhattam bútorozott szobában. A lakásom volt az én menedékhelyem, tojásbélyem, tokom, amelybe elbújtam az egész emberiség elől, Apollont pedig, az ördög tudja, miért, e lakás tartozékának éreztem, és hét álló eszten-deig nem tudtam elkergetni.

A bérét nem tarthattam vissza még két-három napig sem. Olyan históriát kavart volna, hogy azt se tudtam volna, hová legyek. De azokban a napokban annyira dühös voltam mindenkire, hogy elhatároztam: *megbüntetem* Apollont - magam se tudtam, mi okból és mi célból -, és két hétig nem adtam oda a fizetését. Már régen, vagy két évvel ezelőtt meg akartam tenni, csakis azért, hogy bebizonyítsam: ha akarom, bármikor visszatarthatom a bérét, így hát ne merjen olyan gögösen bánni velem. Elhatároztam, hogy egy szót se szólok neki, sőt szándékosan hallgatok, hogy megtörjem a büszkeségét, és rákényszerítsem, hogy ő hozza szóba először a bért. Akkor majd kiveszem a fiókból mind a hét rubelt, megmutatom neki, hogy külön félre van téve, de „nem akarom és nem akarom, egyszerűen nem akarom kifizetni a bérét, csupán azért, mert *így akarom*”, mert ez nekem „mint gazdájának hatalmamban áll”, mert ő tiszteletlen, mert ő faragatlan fajankó; de ha tisztelettudóan megkér, akkor talán megenyhülök, és odaadom; különben még várhat két hétig, háromig is, egy teljes hónapig várhat...

De bármennyire haragudtam, mégiscsak ő győzött. Négy napig sem bírtam. Azzal kezdte, amivel hasonló esetekben kezdeni szokta, mert már fordultak elő hasonló esetek, már tartottam próbákat (és megjegyzem, én mindezt előre tudtam, már úgy ismertem aljas taktikáját, mint a tenyeremet), nevezetesen azzal kezdte, hogy rendkívül szigorúan, merően néz rám, és percekig nem veszi le rólam a szemét, különösen akkor, ha hazaérkezésemkor találkozunk vagy ha kikísér. Ha például kitarítottam és úgy tettem, mintha nem vettem volna észre a nézését, változatlanul némán folytatta a kínzást. Megesett: se szó, se beszéd, csendben és könnyedén bejön a szobámba, egyik kezét hátrateszi, az egyik lábát meg előre, és rám szegezi a szemét; immár nem olyan szigorúan, de egészen lenézően. Ha hirtelen megkérdem tőle, mit akar, egy szóval se felel, hanem tovább néz rám merően még néhány másodpercig, aztán száját valahogy sajátosan összeszorítva, sokatmondó arckifejezéssel, lassan, egy helyben megfordul, és ugyancsak lassan kimegy a szobájába. Két óra múlva váratlanul megint beállít, megint ugyanígy ott terem előttem. Előfordult, hogy mérgemben meg se kérdeztem tőle, hanem csak parancsolóan, hirtelen felemeltem a fejemet, farkasszemem néztem vele. Így néztünk egymásra néha két percig is; végül lassan, méltóságosan megfordult, és megint eltűnt két órára.

Ha még ettől se tértem észre és tovább lázadoztam, rám-rám tekintve egyszer csak sóhajtozni kezdett, sokáig sóhajtozott, mélyen, mintha ezekkel a sóhajokkal akarná megmérni, milyen mélyre süllyedtem erkölcsileg; természetesen az lett a vége, hogy teljes győzelmet aratott: én dühöngtem, kiabáltam ugyan, de azt, amiről szó volt, mégiscsak kénytelen voltam teljesíteni.

Ezúttal alighogy megkezdődött a „szigorú pillantások” szokásos manővere, én mindjárt kikeltem magamból, és dühösen rátámadtam. Amúgy is túlságosan ingerült voltam.

- Állj! - kiáltottam tombolva, mikor egyik kezét hátratéve, lassan, szótlánul megfordult, hogy visszamenjen a szobájába. - Állj! Fordulj vissza, fordulj vissza, ha mondom! - Bizonyára olyan szokatlanul keményen rivalltam rá, hogy megfordult, sőt egy kissé meghökkenve nézegetett. Egyébként továbbra se szólt egy szót sem, és éppen ez bősztített engem.

- Hogy mersz bejönni engedély nélkül, és hogy mersz így nézni rám? Felelj!

Vagy fél percig nyugodtan nézett rám, aztán ismét meg akart fordulni.

- Állj! - ordítottam, és odaszaladtam hozzá. - Egy tapodtat se! Úgy! Most felelj: miért jöttél ide bámulni?

- Hát hogyha parancsol valamit, akkor teljesítem, az a dolgom - felelte megint csak némi hallgatás után, halkán, kimérten selypítve, a szemöldökét felhúzva, fejét egyik válláról a másikra hajtva - és mindezt megdöbbenő nyugalommal.

- Nem azt kérdeztem, te hóhér, nem azt! - rivalltam rá a dühtől remegve. - Majd én magam mondom meg neked, te hóhér, miért jársz be folyton: látod, hogy nem adom oda a béreket, te magad büszkeségből nem akarsz odáig alázkodni, hogy kérjed - azért jössz hát ide, hogy büntess, kínozz engem azzal a buta nézéssel, és nem is sejtet, te hóhér, mennyire buta dolog ez, buta, buta, buta!

Szótlánul ismét meg akart fordulni, de én megragadtam.

- Ide hallgass! - kiáltottam rá. - Itt a pénzed, látod? Itt van! (Kivettem az asztalfiókból.) Mind a hét rubel, de nem kapod meg, nem kapod meg addig, amíg tisztelettudóan, bűnbánóan bocsánatot nem kérsz tőlem. Hallottad?

- Azt nem lehet! - felelte valami rendkívüli magabiztossággal.

- De lehet! - kiáltottam. - Becsületszavamra mondom neked - lehet!

- És nekem nincs is miért bocsánatot kérnem magától - folytatta, mintha egyáltalán észre se venné a kiabálásomat -, hisz maga becsmérelt engem hóhérnak, és ezért bármikor feljelent-hetem becsületsértés miatt a kerületi kapitányságon.

- Eredj, jelents fel! - ordítottam. - Menj azonnal, ebben a percben, ebben a pillanatban! Csak azért is hóhér vagy, hóhér, hóhér! - De ő csak rám nézett, aztán megfordult, és hívó kiáltá-somra rá se hederítve, vissza se tekintve, átvonult a szobájába.

„Ha nincs Liza, most nem lenne semmi efféle sem!” - állapítottam meg magamban. Aztán egy percig tétován ott álltam, majd méltóságosan és ünnepélyesen, de lassan és erősen dobogó szívvel a vendégfal mögé, hozzá indultam.

- Apollon! - mondtam halkán, tagoltan, de zihálva. - Eredj egy pillanat késedelem nélkül, azonnal a kerületi kapitányért!

Ő időközben már letelepedett az asztalához, feltette szemüvegét és varrni kezdett. De amikor meghallotta parancsomat, kitört belőle a prüszkölő nevetés.

- Menj rögtön, ebben a pillanatban! Menj, különben... el se tudod képzelni, mi lesz itt!

- Magának igazán elment az esze - jegyezte meg a fejét fel sem emelve, változatlanul lassan selypítve, és tovább próbálgatta befűzni a cérnát. - Hát ki látott már olyat, hogy valaki maga ellen kihívja a rendőrséget?! Ami pedig az ijesztgetést illeti, kár is erőlködni, mert abból nem lesz semmi.

- Eredj! - rikácsoltam, és megragadtam a vállát. Éreztem, hogy mindjárt megütöm.

Nem is hallottam, hogy ebben a pillanatban váratlanul, halkán és lassan kinyílt az előszoba ajtaja, belépett valaki, megállt, és meghökkenve bámult ránk. Odatekintettem, szégyenletemben sóbálvánnyá meredtem, és visszarohantam a szobámba. Ott mindkét kezemmel a hajamba markolva, fejfel a falnak dőltem, és mozdulatlanul dermedtem.

Vagy két perc múlva Apollon lassú léptei hallatszottak.

- Valami nőféle keresi - mondta különösen szigorúan tekintve rám, aztán félrehúzódott, és beengedte - Lizát. Nem akart elmenni, és gúnyosan nézegetett bennünket.

- Menj, menj! - parancsoltam neki zavartan. Óráim abban a pillanatban, erőlködve, sziszegve - hetet ütött.

9

*És házamba bátran, szabadon
Lépj be mint gazdasszonya!*

UGYANABBÓL A KÖLTEMÉNYBŐL

Ott álltam előtte megsemmisülve, megszégyenülten, gyalázatosan nagy zavarban, és azt hiszem, mosolyogva, minden erőmmel igyekeztem összefogni gubancos vattás háziköpenyem szárnyait - pontosan úgy, ahogy nemrég, csüggedt lelkiállapotomban elképzeltem. Apollon, miután ott állt mellettünk vagy két percig, elment, de én nem könnyebbültem meg. Az volt a legrosszabb, hogy Liza is zavarba esett, mégpedig annyira, amennyire nem is vártam volna. Természetesen a külsőm miatt.

- Ül le - mondtam gépiesen, és odatoltam neki egy széket az asztal mellé, én pedig a díványra ültem. Mindjárt engedelmesen leült, tágra nyílt szemmel nézett rám, és nyilván várt tőlem valamit. Éppen a várakozásnak ez a naivsága dühített veszettül, de türtőztettem magam.

Éppen ilyenkor kell azon igyekeznie az embernek, hogy ne vegyen észre semmit, mintha minden rendben volna, ő meg... És homályosan úgy éreztem, hogy drágán megfizet ő még nekem *mindezért*.

- Furcsa helyzetben találtál, Liza - kezdtem dadogva, bár tudtam, hogy éppen így nem lenne szabad kezdeni. - Nem, nem, ne gondold semmit! - kiáltottam észrevéve, hogy hirtelen elpirul - én nem szégyellem a szegénységemet... Ellenkezőleg: büszke vagyok a szegénységemre. Szegény vagyok, de nemes lelkű... Hisz lehet valaki egyszerre szegény és nemes lelkű - dörmögtem. - Egyébként... akarsz teát?

- Nem... - kezdte volna Liza.

- Várj!

Felugrottam és átszaladtam Apollonhoz: el kellett tűnnöm valahová.

- Apollon - súgtam lázasan hadarva, és elébe dobtam a hét rubelt, amelyet még mindig a markomban szorongattam - itt a béred; látod, odaadom; de most rajtad a sor, ments meg: rögtön hozz a vendéglőből teát meg tíz kétszersültet. Ha nem vagy hajlandó hozni, akkor szerencsétlenné teszel egy embert! Te nem tudod, milyen nő ez... Ez a nő - mindenem! Te bizonyára gondolsz valamit... De te nem tudod, milyen nő ez!...

Apollon, aki már leült a munkájához, és újra feltette a pápaszemet, először a tút változatlanul a kezében tartva némán a pénzre sandított, aztán énrám ügyet sem vetve, egy szóval sem válaszolva, tovább bajlódott a cérnával, míg végül sikerült befűznie. Előtte állva Napóleon módra karba tett kézzel vártam vagy három percig. Halántékomat verejték áztatta, sápadt voltam, és ezt éreztem is. De hál' istennek, bizonyára megsajnálta, ahogy rám nézett. Miután végzett azzal a cérnával, lassan felállt, lassan félretolta a széket, lassan levette a szemüvegét, lassan átszámolta a pénzt, végül csak úgy félvállról megkérdezte: egész adagot vegyen-e, aztán lassan kisétált a szobából. Lizához visszamenet felötlött bennem: ne fussak-e el így, ahogy vagyok, rongyos háziköpenyben, amerre a szemem lát, és aztán lesz, ami lesz?...

Megint leültem. Liza nyugtalanul nézett rám. Néhány percig egyikünk se szólalt meg.

- Megölöm! - kiáltottam hirtelen, és ököllel olyan erővel az asztalra csaptam, hogy a tinta kilötyt a tartóból.

- Jaj, mit beszél? - kiáltott fel ő is megremegeve.

- Megölöm, megölöm! - rikácsoltam veszett dühvel az asztalt verve, bár nagyon jól tudtam, hogy ostobaság ilyen veszettül dühöngeni. - Te nem tudod, Liza, milyen csapás nekem ez a hóhér. - Igen - a hóhérom!... Most elment a kétszersültért; ez a...

És hirtelen könnyekben törtem ki. Ez idegroham volt. De szégyelltem magam e zokogás közben; de már nem tudtam visszafojtani.

Liza megrémült. „Mi lelte magát? Mi lelte magát?” - kiáltozta körülöttem sűrögve-forogva.

- Vízet adj, vizet, ott van, ni! - mondtam gyenge hangon, bár magamban jól tudtam, hogy kitűnően meglettem volna víz nélkül, és teljesen fölösleges volt gyenge hangon dünnyögnöm. De ahogy mondani szokták, *alakoskodtam* - pusztán az illendőség kedvéért -, bár valóban idegrohamom volt.

Liza egészen megzavarodva nézett rám, ahogy ideadta a vizet. Apollon ebben a pillanatban hozta a teát. Nekem egyszeriben úgy rémlett, hogy ez a hétköznapi, prózai tea rettenetesen közönséges és szánalmas a történetek után, és elpirultam. Liza szinte rémülten nézett Apollonra, aki ránk se pillantva mindjárt ki is ment.

- Te lenézel engem, Liza? - kérdeztem merően ránézve, és már remegtem a türelmetlenségtől; szerettem volna tudni, mit gondol.

Annyira zavarba esett, hogy nem is tudott mit felelni.

- Igyál teát! - mondtam dühösen. Magamra voltam mérges, de természetesen neki kellett megszenvednie miatta. Szívemben hirtelen szörnyű harag támadt ellene; azt hiszem, meg tudtam volna ölni. Gondolatban megfogadtam: egész idő alatt egyetlenegy szót se szólok hozzá, hogy bosszút álljak rajta. „Hisz ő az oka mindennek” - gondoltam.

Már vagy öt percig tartott a néma csend. A tea ott állt az asztalon; hozzá se nyúltunk: én odáig mentem, hogy csak azért sem akartam hozzákezdeni a teázáshoz, hogy ezzel még kínosabb helyzetbe hozzam; őneki pedig kényelmetlen lett volna elkezdeni. Szomorú meglepődéssel nézett rám többször is. Én konokul hallgattam. Természetesen csakis én magam lehettem igazán vértanú, mert teljesen tudatában voltam ostoba dühömnek, egész visszataszító aljasságával, de mégse tudtam türtőztetni magam semmiképp.

- Én... végképp el akarok... menni... onnan - kezdte csak azért, hogy valamiképp megtörje a csendet, de - szegényke! - éppen erről nem kellett volna most beszélnie egy ilyen amúgy is ostoba pillanatban egy olyan amúgy is ostoba embernek, mint én. Még a szívem is megfájdult,

annyira megsajnáltam sutasága és fölösleges nyíltsága miatt. De valami utálatosság mindjárt elfojtott bennem minden szánalmat, és még jobban felhergelt: pusztuljon el az egész világ! Eltelt még öt perc.

- Nem zavarom? - kezdte félénken, alig hallhatóan, és már-már felállt.

De mihelyt megláttam a megsértett önérzetének ezt az első fellobbanását, valósággal megremegettem a dühtől, és mindjárt kirobbantam.

- Minek jöttél ide, kérlek, már mondd meg csak?! - kezdtem zihálva, és nem is ügyeltem szavaim logikus rendjére. Mindent egyszerre, egy szuszra akartam kimondani; és még azzal se törődtem, mivel kezdjem.

- Miért jöttél? Felelj! Felelj! - kiáltottam szinte eszeveszetten. - Megmondom én, édes lelkem, miért jöttél. Azért jöttél, mert én akkor *szívhez szóló szavakat* mondtam. Nos hát kényeske lettél, és most megint megkívántad azokat a „szívhez szóló szavakat”. Hát tudd meg, hogy én akkor kinevettelek. Most is kinevetlek. Mit remegsz? Igenis, kinevettelek! Engem közvetlenül azelőtt, egy ebéden megsértettek, akik akkor előttem odamentek. Én azért hajtattam hozzájuk, hogy eldöngessem az egyiket, azt a tisztet; de nem sikerült, már nem találtam ott őket; valakin csak ki kellett töltenem a bosszúmat. Elértem a célokat: te kerültél utamba, hát rád zúdítottam a haragomat, és téged nevettelek ki. Engem megaláztak, hát én is meg akartam alázni valakit; engem ronggyá téptek, hát én is meg akartam mutatni a hatalmammat... Ez történt, te pedig már azt hitted, csakis azért mentem akkor oda, hogy téged megmentselek. Igen? Azt hitted? Azt hitted?

Sejtettem, hogy beleszédül, és nem érti meg a részleteket; de azt is tudtam, hogy kitűnően megérti a lényegét. Így is történt. Falfehér lett, mondani akart valamit, a szája fájdalmasan legörbült; de mintha letaglózták volna, a székre rogyott. És azután egész idő alatt nyitott szájjal, tágra meresztett szemmel, szörnyű félelemtől reszketve hallgatott végig. Szavaim cinizmusa, igen, a cinizmusa porba sújtotta...

- Megmentselek! - folytattam a székről felugorva és fel-alá szaladgálva előtte a szobában. - Mitől mentettelek volna meg? Hisz lehet, hogy én rosszabb vagyok, mint te. Miért nem vágta a pofámba, mindjárt akkor, amikor leckét tartottam neked: „Miért jöttél hozzánk? Erkölcspredikációt tartani?” Hatalom, hatalom kellett akkor nekem, játék kellett, a könnyeidet akartam; megalázni, hisztériába kergetni - ezt akartam én akkor. De hát magam sem bírtam sokáig, mert rongy ember vagyok, megijedtem, és az ördög tudja, miért, bolond fejjel odaadtam a címemet. De alig valamivel később - még haza se értem - már úgy szidtalak a miatt a cím miatt, mint a bokrot! Akkor már gyűlöltelek, mert akkor hazudtam neked. Mert én csak játszom a szavakban, ábrándoztam magamban, de a valóságban tudod, mi kell nekem: az, hogy tűnjetek el! Nekem nyugalom kell. És azért, hogy békében hagyjanak, egy kopejkáért rögtön eladom az egész világot. A világ pusztuljon el - vagy én teát ihassak? Azt felelem: inkább a világ pusztuljon el, csak én ihassak mindig teát! Tudtad-e ezt vagy nem? Nos, hát én tudom, hogy aljas gazember, önző lajhár vagyok. E három nap alatt folyton reszkettem a félelemtől, hogy eljössz. És tudod, mi nyugtalanított a legjobban e három nap alatt? Az, hogy én akkor afféle hősnek látszottam a szemedben, most pedig váratlanul ebben a rongyos háziköntösben koldusnak, hitvány fickónak látsz. Az imént azt mondtam, hogy nem szégyellem a szegénységemet, hát tudd meg: szégyellem, mindennél jobban szégyellem, és ettől félek a legjobban, jobban, mintha tolvaj volnék, mert én annyira hiú vagyok, hogy ha lenyúznák a bőrömet, nekem a pusztaság levegő is fájna. De hát csakugyan nem eszméltél rá még most sem, hogy sohase bocsátom meg neked, hogy ebben a rongyos háziköntösben találtál, amikor úgy rátámadtam Apollonra, mint egy mérges kutya? A megváltó, a minapi hős rátámad

a szolgájára, mint egy rühes, kócos kis szobakutya; az pedig csak nevet rajta! Az iménti könnyeimet, amelyeket nem tudtam visszafojtani, és elsírtam előtted, mint egy megszégyenített fehércseléd - azokat sem bocsátom meg neked soha! És azt se bocsátom meg *neked* soha, amit most itt bevallok! Igen, te, csakis te vagy a felelős mindenért, mert így az utamba kerültél, mert én gazfickó vagyok, mert én a legaljasabb, a legneveltségesebb, a legsekélyesebb, a legostobább, a legirigyebb vagyok a világon valamennyi fereg közt, pedig azok egy cseppet se különbek nálam, legfeljebb sohase esnek zavarba; így aztán én egész életemen át fricskákat kapok minden tetűtől - ez az én sajátosságom! Mi közöm nekem ahhoz, hogy te ebből egy szót se értesz?! És mi közöm, mi közöm, mi közöm nekem tehozzád meg ahhoz, hogy elpusztulsz-e ott, vagy sem?! Tudod-e, hogy én most miután mindezt elmondtam neked, gyűlölni foglak azért, mert itt voltál és végighallgattad?! Hisz így csak egyszer talál ki az életében az ember, akkor is csak hisztérikus rohamában!... Hát mit akarsz még? Mit akarsz még mindazok után, mit tanyázol itt előttem, mit kínozol, miért nem mégy el?!

Ám ekkor váratlanul valami furcsa dolog történt.

Én annyira megszoktam, hogy mindent könyvízüen gondoljak el, és mindent olyannak képzeljek a világon, amilyenek azelőtt ábrándjaimban megteremtettem, hogy akkor nem is fogtam fel mindjárt ezt a furcsa dolgot. Ez történt: Liza, akit megsértettem, porba tiportam, sokkal többet megértett, mint képzeltem. Ebből az egészből megértette azt, amit a nő mindig mindennél előbb megért, ha igazán szeret, és pedig azt, hogy én magam is szerencsétlen vagyok...

Az ijedséget meg a sértődöttséget először szomorú csodálkozás váltotta fel az arcán. Amikor pedig aljasnak és gazembernek neveztem magam, és megeredt a könnyem (könnyezve fújtam végig ezt az egész szóáradatot), görcs rándult át az arcán. Már-már fel akart állni, hogy félbeszakítson; amikor pedig befejeztem, nem erre a kiáltásomra figyelt: „Minek vagy te itt, miért nem mégy el?!” - hanem arra, hogy bizonyára nekem magamnak is roppant nehéz volt mindezt kimondani. Meg aztán olyan elesett volt szegény, hát hogy haragudhatott, hogy sértődhetett volna meg? Valami ellenállhatatlan nekibuzdulással felugrott a székről, de nem mert elmozdulni a helyéből, még mindig félt... Ekkor teljesen felkavarodott a lelkem. Liza hirtelen hozzám rohant, mindkét karjával átölelte a nyakamat, és sírva fakadt. Én se tudtam megállni, és olyan heves zokogásban törtem ki, mint még sohasem...

- Nem lehetek jó! Nem engednek... - mondtam alig hallhatóan, aztán odamentem a díványhoz, arccal rávettem magam, és negyedórán át igazi hisztérikus rohamban zokogtam. Liza hozzám simult, átölelt, és mintha megdermedt volna ebben az ölelésben.

De mégiscsak az volt a helyzet, hogy ennek a hisztérikus rohamnak el kellett múlnia. És én (undorító igazságot írok most) a díványon hasmánt fekve, arcomat erősen a rongyos bőrpárnába fúrva, lassanként, távolról, önkéntelenül, de ellenállhatatlanul érezni kezdtem, hogy nekem most kínos lesz felemelnem a fejemet és egyenesen Liza szemébe néznom. Mít szégyelltem - nem tudom, de nagyon szégyenkeztem. Zúgó fejemben az is megfordult, hogy most végképp szerepet cseréltünk, hogy most ő a hősnő, én pedig ugyanolyan megalázott, porba tiport lény vagyok, amilyen ő volt énelőttem azon az éjszakán - négy nappal ezelőtt... És mindez már akkor eszembe jutott, amikor hasmánt a díványon feküdtem!

Istenem! Hát csakugyan már akkor irigyeltem?!

Nem tudom, mindmáig sem tudom eldönteni, akkor pedig természetesen még kevésbé tudtam felfogni, mint most. Hisz én nem tudok meglenni anélkül, hogy hatalmaskodjak, zsarnokoskodjak valakin... De... de okoskodással nem lehet megmagyarázni semmit, következőképpen kár is okoskodni.

Mégiscsak erőt vettem magamon, és felemeltem a fejemet; valamikor csak fel kellett emelnem... És ekkor - még most is szentül hiszem, hogy éppen azért, mert szégyelltem ránézni - hirtelen egészen más érzés fogott tüzet, és lobbant lángra bennem: az uralkodás, a birtoklás érzése. Szememben szenvedély ragyogott, és keményen megszorítottam a kezét. Hogy gyűlöltem és vonzódtam hozzá abban a pillanatban! Az egyik érzés csak fokozta a másikat. Ez már-már a bosszúhoz hasonlított!... Liza arcán először mintha megrökönyödés, szinte félelem tükröződött volna, de csak egy pillanatig - aztán ujjongva, hevesen megölelt.

10

Negyedóra múltán, örült türelmetlenséggel előre-hátra futkostam a szobában, percenként odamentem a spanyolfalhoz, és a résen át lestem Lizát. Fejét az ágyra hajtva a padlón ült, és bizonyára sírt. De nem ment el, és épp ez bosszantott. Most már mindent tudott. Végképp megsértettem, de... kár a szót szaporítani. Kitalálta, hogy szenvedélyem fellobbanása éppen bosszú volt, új megalázás, és hogy az iménti csaknem személytelen gyűlölethez most már hozzájárult az ellene érzett *személyes, irigy* gyűlölet is... Egyébként nem állítom, hogy mindezt világosan felfogta; de azzal teljesen tisztában volt, hogy én alávaló vagyok, és főleg-képtelen vagyok szeretni őt.

Tudom, azt mondják, hogy ez hihetetlen - hihetetlen, hogy valaki olyan gonosz és ostoba legyen, mint én; még azt is hozzáteszik: lehetetlen volt meg nem szeretni Lizát, vagy legalábbis nem méltányolni ezt a szerelmet. De miért volt lehetetlen? Először is: már csak azért sem szerethettem meg, mert ismétlem, szeretni - ez nálam egyet jelentett a zsarnokoskodással, az erkölcsi hatalmaskodással. Soha életemben nem ismertem másfajta érzelmet, és odáig mentem, hogy néha még most is azt hiszem: a szerelem éppen abban áll, hogy szerelmünk tárgya önként felruház a zsarnokoskodás jogával. Egérlyukbeli ábrándjaimban se tudtam másnak elképzelni a szerelmet, mint harcnak: mindig gyűlölettel kezdtem, és az erkölcsi leigázással végeztem, de aztán magam se tudtam, mit kezdjek a leigázott alannyal. Meg aztán mi hihetetlen van ebben, amikor már sikerült annyira megrontanom magamat, annyira elszoktam az „eleven élettől”, hogy az imént képes voltam azzal vádolni, azt vetni a szemére: azért jött hozzám, hogy „szívhez szóló szavakat” halljon; nem is sejtettem, nem azért jön, hogy szívhez szóló szavakat halljon, hanem azért, hogy szeressen, mert a nő számára a szerelem a feltámadás, a menekvés bármiféle pusztító veszélytől, az újjászületés, és hogy ezt nem adhatja meg neki semmi más. Különbösen hát nem is gyűlöltem én olyan nagyon, amikor ide-oda futkostam a szobában, és a résen át belestem a spanyolfal mögé. Csak elviselhetetlenül nyomasztott a jelenléte. Azt szerettem volna, ha eltűnik. „Nyugalmat” kívántam, egyedül akartam maradni az egérlyukban. Az „eleven élet”, mivel nem szoktam hozzá, annyira fojtogatott, hogy még lélegezni is alig tudtam.

De eltelt néhány perc, és ő még mindig nem állt fel, mintha elbódult volna. Én voltam olyan arcátlan, hogy halk kopogással figyelmeztessem... Hirtelen felrebbent, felugrott, és máris rohant, hogy megkeresse kendőjét, kalapját, bundáját, mintha menekülni akarna tőlem... Két perc múlva lassan előjött a spanyolfal mögül, és súlyos tekintettel nézett rám. Én dühösen elnevettem magam, egyébként csak erőltetve, az illem kedvéért, aztán elfordítottam a tekintetemet.

- Isten áldja - köszönt az ajtó felé indulva.

Ekkor odafutottam hozzá, megragadtam az egyik kezét, kinyitottam, beletettem... majd megint behajtottam. Aztán mindjárt félrefordultam, és gyorsan a másik szögletbe pattantam, hogy legalább ne lássam...

Ebben a pillanatban hazudni akartam - azt akartam írni, hogy fejemet vesztve, magamon kívül, bolondjában, véletlenül tettem. De nem akarok hazudni, így hát őszintén megmondom - gonoszságból nyitottam ki a kezét és tettem bele...Ez akkor ötlött az agyamba, mikor fel-alá szaladgáltam, ő meg a spanyolfal mögött ült. De határozottan állíthatom, hogy bár szándékosan követtem el ezt a kegyetlenséget, nem rossz szívvvel, hanem csak ostoba fejjel tettem. Ez a kegyetlenség annyira mesterkél, annyira kiagyalt, külön ez alkalomra kiókumlált, *könyvízű* volt, hogy én magam se bírtam ki egy percig se - először a szögletbe ugrottam, hogy ne lássam, aztán meg kétségbeesetten szégyenkezve Liza után rohantam. Kinyitottam az előszoba ajtaját, és hallgatózni kezdtem.

- Liza! Liza! - kiáltottam ki a lépcsőházba, de csak félénken, halkan...

Nem kaptam rá választ, úgy rémlett, már az alsó lépcsőfokokról hallatszanak fel a lépései.

- Liza! - kiáltottam hangosabban.

Semmi válasz. De ebben a pillanatban hallottam, ahogy odalent lomhán nyikorogva kinyílik a nehezen járó üveges kapu, és lomhán be is csapódik. Döngése visszhangzott a lépcsőházban.

Elment. Töprengve visszamentem a szobámba. Borzasztóan nehéz lett a lelkem.

Megálltam az asztal mellett, annál a széknél, amelyen ült, és bambán magam elé bámultam. Egy perc múlva hirtelen egész testemben megremegtem: közvetlenül magam előtt az asztalon megpillantottam... egyszóval megpillantottam egy összegyűrt ötrubeles bankót, pontosan azt, amelyet egy perccel előbb a markába gyömöszöltem. Az a bankó volt; más nem is lehetett; más nem is volt a háznál. Úgy látszik, sikerült az asztalra dobni abban a pillanatban, amikor én a másik szögletbe pattantam.

Nos? Várható volt, hogy ezt teszi. Várható volt? Nem! Én annyira önző voltam, a valóságban annyira nem tiszteltem az embereket, hogy el se tudtam képzelni, hogy ezt megteszi. Ezt már nem tudtam elviselni. Egy pillanat múlva örült sietséggel öltözni kezdtem, sebtében magamra kaptam, amit tudtam, aztán hanyatt-homlok utánarohantam. Még kétszáz lépésnyire se érhetett, amikor kiszaladtam az utcára.

Csend volt, hullt a hó, csaknem függőlegesen esett, dunnát terített a járdára, a kihalt utcára. Nem volt egyetlen járókelő sem, egy hang se hallatszott. Unottan és fölöslegesen pislákolnak a lámpások. Szaladtam vagy kétszáz lépésnyire, a sarokig, és megálltam. - „Hova tűnt? És miért rohanok én utána?!”

Miért? Hogy térdre boruljak előtte, és bánatomban zokogva csókolgassam a lábát, esedezve kérjek bocsánatot! Igen. Akartam ezt! Majd szétszakadt a mellem, és soha, de sohase gondolok közönyösen vissza arra a pillanatra. De miért? - gondoltam mégis. - Hát nem gyűlölöm meg talán már holnap, éppen azért, mert ma a lábát csókolgattam? Hát boldoggá tudom én tenni őt? Hát nem tudtam meg ma ismét, immár századszor, mit érek én? Hisz én úgylis holtra kínozzom!”

A hóban állva, a ködös homályba bámulva töprengtem.

„Hát nem jobb, nem jobb lesz-e - ámítottam tovább magam immár itthon, később, önámítással igyekezve elfojtani szívem lüktető fájalmát -, nem jobb lesz-e, ha örökre magával viszi - épp ezt a sérelmet?! A sérelem megtisztulás; ez a legfájóbban maró tudat! Én mindjárt holnap bemocskoltam volna magammal a lelkét, és elgyötörtem volna a szívét. Ez a sérelem pedig

nem hal el benne most már soha, és bármennyire undok is legyen az a szenny, amely rá vár - ez a sérelem felemeli és megtisztítja őt... a gyűlölettel... hm... vagy talán... a megbocsátással... Egyébként hát könnyít őrajta bármit is ez az egész?!”

És valóban - most már csak úgy felteszek magamnak egy meddő kérdést: mi jobb, az olcsó boldogság vagy a magasztos szenvedés? Nos, mi jobb?!

Ilyesmi motoszkált a fejemben, ahogy azon az estén a lelki fájdalomtól holt-elevenen otthon ültem a szobámban. Soha nem álltam még ki annyi szenvedést, olyan kínzó büntudatot; de hát - amikor elszaladtam hazulról - lehetett akár egy szemernyi kétség is az iránt, hogy félútról visszafordulok?! Többé sohasem találkoztam Lizával, és nem is hallottam róla. Hozzáteszem még, hogy sokáig nagyon meg voltam elégedve a sérelem és a gyűlölet hasznáról mondott *frázisommal*, jöllehet én magam akkor is kis híján búskomorságba estem.

Még most, annyi év múltán is, valahogy túlságosan *kínos* visszaemlékezni mindezekre. Most már sok mindenre kínos visszaemlékezni, de... ne hagyjuk itt abba ezeket a „feljegyzéseket”? Azt hiszem, hibát követtem el, amikor elkezdtem írni őket. Legalábbis egész idő alatt szégyenkeztem, amíg írtam ezt az *elbeszélést*: de hát ez már nem irodalom, hanem vezeklés. Hiszen hosszú elbeszéléseket írni arról, hogyan ment tönkre az életem azáltal, hogy erkölcsileg ott rohadtam abban az odúban, nem volt társaságom, elszoktam az élő valóságtól, és csak hívságosan dühöngtem abban az egérlyukban - bizony isten nem érdekes; a regényben hősnek kell lennie, itt pedig *szántsándékkal* egy ellenhős vonásai vannak összegyűjtve; ami pedig a legfontosabb, mindez fölöttébb kellemetlen hatást kelt, mert mindnyájan elszoktunk az élettől, többé-kevésbé mindnyájan nyomorékok vagyunk. Annyira elszoktunk, hogy néha szinte undorodunk az igazi, az „eleven élettől”, és épp ezért nem bírjuk elviselni, ha eszünkbe juttatják. Hisz már odáig jutottunk, hogy az igazi, az „eleven életet” majdnem szolgálatnak, kis híján robotnak tekintjük, és magunkban mindnyájan azt valljuk, hogy jobb a könyvek szerint. És miért nyüzsgölődünk, miért bolondozunk néha, mire vágyódunk? Magunk se tudjuk. Hiszen csak nekünk lesz rosszabb, ha teljesítik szeszélyes kívánságainkat. Nos, próbálják meg: adjanak nekünk például több önállóságot, tegyék szabaddá bármelyikünk kezét, szélesítsék ki tevékenységünk körét, mi rögtön visszakéredzünk a gyámság alá. Tudom, hogy önök most megharagusznak rám emiatt, és toporzékolva azt kiabálják: csak magáról beszéljen, a maga nyomorult életéről ott abban az egérlyukban, de ne merje azt mondani: „*mi mindnyájan*”. Már engedelmet, uraim, hisz én nem akarom igazolni magam ezzel a „*mi mindnyájunk*”-kal. Ami pedig engem illet, én csak a végső határig vittem az életemben azt, amit önök a feleútig se mernek vinni, és ráadásul még józanságnak tartják a gyávaságukat, és önmagukat becsapva ezzel vigasztalódnak. Úgyhogy talán még az sül ki, hogy én „*elevenebb*” is vagyok, mint önök. Vegyük csak jobban szemügyre a dolgot! Hisz még azt se tudjuk, hol is él most az az élő, és mi az, hogy hívják?! Ha könyvek nélkül magunkra hagynak bennünket, mindjárt zavarba esünk, eltévedünk: nem tudjuk, mihez tartsuk magunkat, hová pártoljunk, mit szeressünk, mit gyűlöljünk, mit tiszteljünk, mit nézzünk le. Még az is nehezünkre esik, hogy emberek, *igazi* hús-vér emberek - önmagunk legyünk; restelljük ezt, szégyennek tartjuk, és azon iparkodunk, hogy holmi nem létező általános-emberek legyünk. Mindnyájan halva születettek vagyunk, sőt már régóta nem élő apáktól születünk, és ez egyre jobban és jobban tetszik nekünk. Egészen rájöttünk az ízére! Nemsokára már kitaláljuk, hogy valami eszmétől szülessünk. No de elég: nem akarok többet írni az „egérlyuk”-ból...

A paradoxonok emberének „feljegyzései” egyébként még itt sem érnek véget. Csak nem bírta megállni - tovább folytatta. De mi is azt hisszük, hogy itt már abba lehet hagyni.